

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

katedra historie

Iveta Zapletalová

**SPOLEČNOSTI STŘEDNÍHO A
HORNÍHO ORINOKA NA ROZHRANÍ
VĚKŮ**

Diplomová práce

Olomouc 2016

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Ivo Barteček, CSc.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 14. 12. 2016

.....

Obsah

ÚVOD	3
1 V ORINOCKÉM POVODÍ	9
1.1 HLEDÁNÍ KOŘENŮ	14
1.2 SVÉBYTNÁ KULTURA	21
1.3 POVINNOSTI, RADOSTI I STRASTI	29
1.4 RITUÁLY, OBŘADY A TRADICE	34
2 EVANGELIZACE ORINOKA	39
2.1 DUCHOVNÍ KONQUISTA K ORINOCKÝM BŘEHŮM	41
2.2 MAJÁK V MOŘI ZELENĚ	47
2.3 APOŠTOLEM MEZI DIVOCHY	50
2.4 Z POHANA KŘEŠŤANEM, Z DIVOCHA ČLOVĚKEM	62
3 ODCHOD JEZUITŮ A DRUHÝ DECH MISÍ	71
3.1 STAŘÍ DOBŘÍ ZNÁMÍ	76
3.2 NOVÍ A VZPURNÍ	82
3.3 BÁJNÍ NEBO SKUTEČNÍ?	90
ZÁVĚR	92
SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY	98

ÚVOD

Společnosti středního a horního Orinoka na rozhraní věků. Co se skrývá pod tímto názvem? Začnu tím nejsnazším, a to určením místa. Od roku 1951, kdy byl objeven a zaměřen po dlouhém hledání pramen, vlastně dva prameny Orinoka v Sierra Parima na hranicích s Brazílií, se odtud až k San Fernandu u přítoku řeky Atabapo vymezuje povodí horního toku. Až do objevení skutečného pramene na toto území vstoupil málokdo a z Evropanů se dostali do nejhornějších vod poprvé Alexander von Humboldt s André Bonplatem na jaře roku 1800. Jejich cílem však nebylo nalezení pramene, nýbrž prověření zvláštního hydrologického jevu na řece Casiquiare. Jejich výprava byla spojená s nemalými riziky, dokonce se s nimi neodvážili pokračovat ani doprovázející indiáni. Horní vody jsou nejen velmi špatně přístupné, ale člověku nebezpečné jsou zejména jaguáři a nakažliví moskyti. K tomu všemu dobrodruhům naháněly hrůzu především vyprávění o agresivních divoších, které se v některých verzích podobaly spíše zoomorfním legendám. Dále od San Fernanda de Atabapo mírně klesá orinocký střední tok, který si prorazil cestu žulovými skalisky a takto roztržštěné kamenné bloky utvořily katarakty a nebezpečné peřeje. Od přístavu Samariapo po Puerto Ayacucho je tak v podstatě nemožné se plavit i v kánoích. Peřeje dostaly jména Atures a Maypures po usazených domorodcích. Za tímto úsekem se řečiště rozšiřuje a to zejména s přítokem mohutné řeky Mety, odkud se už vyznačuje tok dolní. Některé domorodé společnosti však nebyly usazené blízko břehů hlavního toku, ale spíše se většina indiánských komunit nacházela stranou v lesích při menších přítocích na území Guayány a nebo dnešní Kolumbie. Při bližším věnování se jejich teritoriím se tak často dostávám za hranice prvotně vymezeného geografického prostoru středního a horního povodí Orinoka. Je tomu tak proto, že období v jakém zde misionáři působili, netvořilo pevné hranice států ani jednotlivých provincií jako dnes. Síť orinockých misí byla prostorem sama o sobě a její rozvoj závisel na ochotě indiánů se usadit na místě s příhodnými podmínkami, víc než na samotných misionářích. Často tak tyto osady vznikaly přímo na místech indiánských vesnic nebo v jejich okolí. Je tedy otázkou, jestli je určení sledovaného prostoru skutečně nejsnazší a jestli je z toho čtenář nyní o něco moudřejší.

Dále upřesním, co myslím rozhraním věků. Nejstarší dějiny Latinské Ameriky se většinou označují předkolumbovskými. To je však velmi zjednodušené, jelikož tato dlouhá staletí mají ještě svou vlastní chronologii. Ve srovnání s následujícím obdobím, však o obyvatelích tohoto subkontinentu víme jen zlomek. Písemných pramenů předkolumbovských kultur se dochovalo poskromnu a to zejména díky přepisům. Pro rekonstrukci jejich dějin byly a jsou významnou oporou archeologické nálezy. Dobu po objevení kontinentu a ovládnutí Ibery (později i Brity a Holanďany na území Guayany) zakončují hnutí za nezávislost v prvních desetiletích 19. století, jejichž konečná data se drobně liší dle území. Poslední fáze se vyznačuje budováním moderní společnosti a států, které známe v současnosti. Tuto chronologii se však na mnou zkoumané území a jeho společnosti dá aplikovat jen stěží. Dějiny izolovaného a svébytného území středního a části horního toku by se mohly spíše rozdělit na fáze před příchodem, po příchodu a po vyhnání jezuitů.

V první kapitole se zabývám původní kulturou orinockých etnik, při čemž jsem zcela závislá na zápisech jezuitů P. Josého Gumilly a P. Josého Casani o prvních kontaktech nebo o počátcích práce s domorodými etniky, které mohu zasadit do prvních tří desetiletí 18. století. Jak se něco dozvědět o době před příchodem jezuitů vzhledem k neexistujícím písemným pramenům? Dnes je jejich původ vyvádán díky hmotným nálezům a práci lingvistů, kteří dokázali etnika rozdělit do jazykových rodin a dalších podskupin. Co si však mysleli o svém původu sami indiáni, se dochovalo předáváním z legend šířených ústní tradicí z generace na generaci. Dějiny orinockých indiánů tak budou nejspíš navždy zahaleny do mytického hávu. Avšak s ohlédnutím za historicko-antropologickými studii například Leviho Strausse se dá i s takovýmto materiálem dál pracovat. Naproti tomu za zmínku určitě stojí i biblický výklad prvních objevitelů, ve kterém se misionáři utvrzovali. Legendy a příběhy budou jistě vděčným doplněním představených společností z povodí Orinoka. Období kdy jezuité působili v redukcích je na sledovaném území poměrně krátké. Vzhledem k pozdějšímu budování prvních misí, které se ustálily až s druhým pokusem v první čtvrtině 18. století. Nadějný rozvoj sítě redukcí však brzy zarazil náhlý úpadek řádu nebo jeho znelíbení na královském dvoře a vyhnáním jezuitů ze všech zemí v područí španělské koruny. Rokem 1767 tato práce ale nekončí, zabývám

se i dobou kdy již jezuité nebyli přítomni a byli nahrazeni jinými. Dosáhnou let před osvobozeneckým hnutím. Obraz redukcí na přelomu 18. a 19. století totiž nabízí ve svých cestovních denících Alexander von Humboldt. Jeho zápisy nabízejí trochu odlišný pohled. Dal by se zhodnotit jako více racionální - pohled vědce zajímavějšího se především o přírodní úkazy sledovaného území. Oproti misionářům podstatně stručnější a daleko méně tendenční v zápisech vztahujících se k domorodým etnikům. Práci postihnu období jednoho století, v kterém však vznikla mezera mezi vyhnáním jezuitů a koncem 18. století. Její částečné vyplnění bylo na práci nejobtížnější. Vzhledem k absenci pramenů, které by měly podobnou výpovědní hodnotu jako ty jezuitů. V zahraničních publikacích se většinou z toho důvodu zabývali obdobím do expulze. Ne proto, aby se této době temna vyhnuli, ale protože v jejich zájmu byly dějiny jezuitů a nikoliv domorodé společnosti.

Nyní je na pořadí vysvětlit nebo vymezit třetí pojem v názvu – společnosti. Nebylo by možné psát tuto práci bez písemného svědectví misionářů, cestovatelů, vědců a jiných dobrodruhů, které přiměly různé důvody vstoupit do těchto končin. Některé z nich můžeme do zkoumaných společností zahrnout. Zvláště ty, kteří nezůstali jen v roli pozorovatele, ale sami se do sledované komunity začlenili a svůj pohled během toho formovali. Jak pro misionáře, tak pro etnografy přijetí domorodou společností a její důkladné poznání vyžadovalo, aby se jí plně přizpůsobili. Tady však srovnání antropologa s misionářem končí. Zatímco současní vědečtí pracovníci vyhledávají izolovaná etnika, jejichž domorodá kultura je nepoznamenaná moderní civilizací a při svém výzkumu se domněle snaží vůbec nezasahovat do řádu jejich života. Jezuité nezůstávali v roli pasivního pozorovatele, ale brzy přecházeli do pozice zásadního činitele, který měl za cíl jejich kulturu změnit. Avšak ani antropologové a etnologové se sebelepším úmyslem se nemohou zcela vyhnout tomu, že nějakým způsobem komunitu naruší. Pro příklad nemusím chodit daleko, právě indiáni Yanomami, dlouhou dobu nepojmenované etnikum, které se ještě ve 20. století líčilo v různých barvách. Byli a stále jsou vyhledávanými právě za účely takového antropologického výzkumu. Ve své době konaný výzkum vedený Napoleonem Chagnonem a jeho dopad na příslušníky jedné z větví Yanomami,

izolované hluboko v lesích na hranici s Brazílií se stal od vydání jeho knihy na konci 60. let minulého století jedním z nejdiskutovanějších.¹ Tento případ je jen důkazem toho, že se nedá vyhnout tomu, aby při kontaktu dvou zcela odlišných kultur z toho ani jedna z nich nevyšla ovlivněná. Ačkoliv v tomto případě se dá pochybovat o praktikách jeho výzkumu.

Jezuité samozřejmě nepřicházeli jen jako pozorovatelé. V dobré víře ve spásu duší, zasahovali do všech stránek života domorodých společenstev. Přimět věřit v milosrdného Boha na rozdíl od krutých a krvežíznivých božstev, která většina etnik na Orinoku vyznávala, nebylo tolik obtížné, jako je naučit správnému způsobu víry. Ta procházela celým životem a smýšlením evropské křesťanské společnosti vštěpovaná od kolébky až do hrobu. Takový kód však orinockým domorodým skupinám chyběl. Aby se zaryl do jejich myslí, bylo zapotřebí se jim intenzivně věnovat. To byl však velký problém, jelikož nebylo dost misionářů a nakonec ani dost času. Chybějícím pracovníkům a dalším vzpomínaným překážkám evangelizační činnosti na Orinoku se podrobněji věnuji v druhé kapitole. Abych mohla sledovat vliv jezuitů, a to čeho usilovně dosáhli, musím nejprve dobře poznat stav, v jakém je misionáři na počátku zastihli. Jen díky prvním misionářům dnes máme možnost si vytvořit představu o původní kultuře, která byla zakonzervována až do jejich příchodu v 18. století. K výraznějším změnám nemohlo dojít ze dne na den, ani v rámci několika let. Troufám si říct, že nejvíce nám o tom, jak se skutečně podepsali misionáři na chodu domorodých komunit, vypovídají svědectví pozorovatelů, příchozích delší dobu poté, co Tovaryšstvo muselo Ameriku opustit. Myslím si totiž, že nakolik misionáři zasáhli do smýšlení o životě a víře těchto lidí, se projevilo teprve poté, když se křesťanští indiáni museli spolehnout sami na sebe. Otázkou také zůstává, zda misionáři domorodce na takovou situaci vůbec připravovali. V práci usiluji o reflexi toho, co se dělo s příchodem jezuitů a zda se to zachovalo i po jejich odchodu. Nejedná se tedy jen o rozhraní věků, ale i o rozhraní mezi idolatrií a křesťanstvím, mezi primitivním způsobem života a usazením v misii, mezi „barbarstvím“ a „kultivovaností“ domorodých společností na Orinoku.

---

¹ Více například: PLEŠINGER, J.: Spor o svěřepých lidech. in: Koktejl, č. 10, 2002.

Na závěr úvodu ještě krátce k stěžejním pramenům. Snažím se vytěžit informace z pamětí jezuitů působících na Orinoku. Jedná se o popisné knihy, které nebyly sepsány bezprostředně po líčených událostech. Misionáři se v nich ohlíží na prožité zkušenosti zpětně s odstupem několika let. Vystává s tím nebezpečí řady nepřesných nebo rovnou zkreslených faktů. Já však nepíši faktografickou práci. Snažím se o menší historicko-antropologickou sondu na základě interpretace pramenů. Když je třeba a je to možné, doplňuji a ověřuji si informace v odborné literatuře.

Ne vždy se autoři opírali o vlastní zkušenost a nespolehali se tak jen na svou paměť. Lze vidět určitý vliv na autora, který v rámci příprav na svou misijní činnost nastudoval řadu obecných děl o Americe. A do jeho postojů se tímto způsobem promítly xenofobní už poněkud (v 18. století) zastaralé názory prvních conquistadorů nebo duchovních z 16. století. Vedle toho se informovali navzájem u jiných členů Tovaryšstva, jak to chodilo v té a v té provincii. P. Gumilla měl obzvlášť v oblíbě porovnávat situaci na Orinoku s poměry z načtených knih o místokrálovství Peru, o Novém Mexiku atd.² Často není jednoduché nechat hovořit pramen a zároveň udržet kritický přístup, abych nesklouzla k úplnému pochybování o jeho výpovědní hodnotě. Na druhou stranu, kdo jiný by mohl vědět víc o místních jazycích a dialektech, mentalitě a původní kultuře domorodců před úplným obrácením víry a života. Kdo jiný, než dlouhá léta působící misionář, který se o tom rozhodl vyprávět. Nelze se divit, že vzdělaný Evropan a především katolický duchovní měl na věci svůj pohled a že dění kolem vnímal fascinován vším cizím o nic méně než cestovatel vyhledávající senzace. Nelze popřít, že měl také sklon popisovat především věci ojedinělé. Paměť P. Gumilly odkazuje na činnost jeho vlastní i jeho kolegů. Rozsáhlé dílo nejspíš mělo pomoci jeho nástupcům v práci s indiány, kterým byla věnována velká část paměti. Je výjimečným počinem, protože spolu s etniky dává komplexní obraz celé krajiny orinockého povodí.

---

² MONTROYA, R. A.: *Conquista Espiritual de la gloriosas misiones del Paraguay*. Madrid 1639.; RIBAS, P. A.: *Historia de los triunfos de nuestra santa fe entre las gentes más bárbaras y fieras del nuevo orbe: conseguidos por los soldados de la milicia de la Compañía de Jesús en las misiones de la provincia de la Nueva España*, Madrid 1645. Dále uvedl za své zdroje další autory z provincie v Novém Španělsku, ze Cinaloa, Topia, otce Colina a Rodriguéze a jejich dějiny Filipín atd.

P. Casani se ve svém díle věnoval především misijní práci a jejímu vývoji v celém Novém království Granady. Proto s tímto pramenem pracuji především v druhé kapitole věnující se evangelizaci, usazování indiánů v redukcích a vývoji misijní sítě rozpínající se na povodí řek Orinoka, Mety a dalších přítoků. P. Casani představuje zdroj informací například o průběhu zakládání redukcí o počtu jejich obyvatel atd. Jejich rozsah se s Gumillovým nedá srovnávat, vzhledem k tomu, že se P. Casani věnoval tak širokému regionu, nejsou jeho znalosti orinockého prostoru tolik detailní. Do charakterizování, líčení či souzení etnik jako P. Gumilla se téměř nepouštěl.

Nutno zdůraznit, že prameny oficiální povahy jako korespondence s jezuitskou provincií, kterou ukládala povinnost informovat, mi nejsou k dispozici. Jsou uloženy v Archivu Romanu a v současném studijním programu k nim nemám přístup. Podobně jsem na tom při vyhledávání úředních dopisů světské správy provincií, které se nachází v sídlícím městě Rady Indií tedy v Seville. Z toho důvodu, bylo nezbytné vyhledat jejich zkrácený výklad v již existujících publikacích³, zabývající se jezuitou v Novém království Granady.

Cestovní deníky⁴ Alexandra von Humboldta a Aimeho Bonplandta, které mimochodem před vydáním upravili a obohatili o spoustu informací, jakými v době výpravy nedisponovali, využívám alespoň, co se týče poznámek o navštívených osadách. Nelze mu upřít velký zájem o orinockou etnografii, přesto je v poměru s prostorem věnovaným přírodopisným postřehům poněkud upozaděn. Nabízí nám však pohled na situaci tři desítky let po opuštění misí jezuitou a fungování pod správou dalších řádů, které jezuitou zastoupily. Nejvíce se jedná o kapucíny a františkány. Zaměřuji se tak na jeho reflexi náboženských poměrů a živobytí indiánů. Vedle toho, je znát jistý pokrok ve znalostech zkoumaného prostředí. Na tom měli

---

³ BAYLE, C.: *Documentos Jesuíticos relativos a la Historia de la Compañía de Jesús Venezuela*. Biblioteca de la Academia Nacional de Historia, Fuentes para la Historia Colonial de Venezuela. Caracas 1966.

MORA, G. F.: *Reducciones y haciendas jesuíticas en Casanare, Meta y Orinoco siglo XVII*. Bogotá 2004.

REY, J. F.: *Los jesuitas en Venezuela, Tomo I, Las fuentes*. Caracas-Bogotá 2006.

⁴ HUMBOLDT, A.; BONPLAND, A.: *Reise in die Aequinoctial – Gegenden des neuen Continents in den Jahren 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 und 1804, Dritter Theil*. Stuttgart und Tübingen 1820.

HUMBOLDT, A.; BONPLAND, A.: *Reise in die Aequinoctial – Gegenden des neuen Continents in den Jahren 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 und 1804, Vierter Theil*. Stuttgart und Tübingen 1820.

s Bonplantem velký podíl. Během jejich terénního výzkumu odpovídajícího odborně pojatým postupům nashromáždili spoustu nových poznatků. Pro mou práci jsou podstatné první zmínky o sice v té době ještě neznámých indiánech, které zaslechli od domorodců z horního Orinoka.

1 V ORINOCKÉM POVODÍ

První kapitolu věnuji domorodcům. Pro začátek upřesním jejich etnografické dělení podléhající současným studiím. Etnické skupiny zařadím do jimi obývaného geografického prostoru, který se podepsal na specifickém způsobu jejich živobytí, chování či charakteru. Tento názor sdíleli a prosazovali jejich pozorovatelé z řad misionářů. Poté se vzdalují od současných vědeckých poznatků a snažím se vytěžit z toho, jak je líčili v pramenech a jejich interpretací vytvořit obraz toho, jak fungovali před tím, než je začali usazovat v misiích. Ze svědectví, která nám misionáři zanechali, se nedozvídám, jakými jejich chráněnci skutečně byli, ale jak je viděli, vnímali a jak jim porozuměli jejich pastýři navzdory všem předsudkům a pocitu kulturní nadřazenosti. Od toho se později odvíjel úspěch misijní činnosti. Předestírám tak téma druhé kapitoly, v které se již budu zabývat údělem, posláním a tak trochu obětí misionáře při práci s těmito etniky.

Pojednávám o domorodých skupinách, jejichž výběr je v této práci podmíněn rozličnému prostoru, jaký věnovali autoři jednotlivým etnikům. Je ale pochopitelné, že se téměř nic nedozvídám o těch, s nimiž neudržovali nebo nepřišli jezuité do kontaktu, zatímco o těch přístupných mohu čerpat spoustu podnětů, k tomu abych se alespoň přiblížila historické realitě. K tomu narážím na problém rozmanitých pojmenování jednotlivých domorodých skupin, která nejsou v souladu s moderní etnografickou terminologií. Klíčem by tak mohl být geografický prostor. Obtížněji to jde, pokud se o domorodcích dozvídám už v době usazení v misiích. Z různých zmínek vím, že docházelo k přesunům indiánských skupin i desítky mil anebo slučovali několik etnik v jedné osadě. Nakonec, což je asi nejkomplikovanější,

některé domorodé skupiny se záznamů moderní etnografie zkrátka nedožily nebo podlely naprosté akulturaci pod vlivem vyspělejšího souseda. V takovém případě se držím jmen, která zmínili misionáři. V ostatních případech vybírám ta kodifikovaná v posledních studiích. Zejména se řídím publikacemi Mnislava Zeleného, který je bez pochyb v současnosti největším českým znalcem venezuelské a amazonské etnografie. Některé zmiňované indiánské skupiny jsem byla nucena zahrnout do širší jazykové rodiny, protože jsem si nebyla zcela jistá jejich ekvivalenty. Tuto problematiku vysvětluji v následujícím textu.

Etnika usazená v povodí středního a horního toku Orinoka náleží do rozlehlé kulturní oblasti nazvané Velká Amazonie. Výraznější část najdeme na brazilském území, kde na jihu dosahuje až ke Gran Chaku. M. Zelený je zařazuje do amazonských sběračů a lovců od Gran Chaka. Na západě je přirozeně ohraničena východním pásmem And. Na severu sousedí s Karibskou kulturní oblastí, rozloženou od dolního orinockého toku na pobřeží mezoameriky až k poloostrovu Yucatán a především na všech ostrovech a ostrůvcích v Karibském moři.

Přestože se geograficky střední tok vymezuje od přítoku řeky Mety, není možné se při pojednávání o jezuitské činnosti s místními etniky striktně držet této geografické hranice. Misionáři běžně navazovali kontakty se skupinami řazenými do etnické rodiny Karibů. Stejně tak se nedá v této práci vynechat kolumbijské území. Misionáři pracovali na obou stranách řeky a dějinami jsou misie v povodí řeky Mety provázané s orinockou sítí redukcí. Střední tok dnes představuje západní hranici s Kolumbií, ale daleko dříve před odtržením Venezuely znamenal pro mnohé domorodce hraniční mezník jejich teritorií. Rozdíly ve způsobu jejich živobytí způsobilo především odlišné prostředí.

Střední tok odděluje dva výrazně jiné typy krajiny a vegetace. Zatímco za levým břehem se rozpíná Apurská pláň kterou obklopují řeky Arauca, Meta, Tomo, Vichada a Guaviare a která hlouběji v kolumbijském vnitrozemí přechází v savany. Na východě Orinoko profiluje Guayanskou vysočinu pokrytou tropickými lesy, které protínají horské řeky Cuchivero, Parguaza, Cuaa a Guayapo. Po většinu roku jsou lesy vlhké. Nejméně srážek spadne v měsících leden až březen. Toto sušší období se

projeví tím, že se řeky nevylévají ze svých koryt a vysychají menší říčky.⁵ Vegetace se regeneruje krátce po začátku deštného období trvajících od května do října. Koryta zejména Orinoka už nejsou schopná pojmout ohromné množství vody a poblíž se tvoří velké laguny.

A tak otevřený prostor takzvaných llanos bez trvalých osad poskytl domov bez hranic nevázaným skupinám Guahibů, Chiricoas, Guamů. Najdeme zde i příslušníky jazykové rodiny Aravaků a Chibchů. Mezi rameny řek Vichada a Meta pobývá několik tisíc Guahibů. Z rodiny Chibcha jsou nejbližší k Orinoku usazení indiáni Tunebové na přítoku Arauca, jinak jejich teritorium zasahuje podél řeky Casanare hluboko do východního vnitrozemí až ke kolumbijským Andám. Do jazykové rodiny Aravaků patří jazyk Goachirů (v. j. *Wayú*), usazených na státní hranici s Kolumbií.⁶ Dále málopočetní Kuripakové, Banivové (taky nazývaní Javitané) a Piapocové.⁷

Husté guayanské lesy mezi přítoky Caura, Ventuari a Cataniapo izolovaly skupiny zařazené k jazykové rodině Karibů a Sálivů. Na pravém břehu Orinoka a jeho přítocích Kariby nejpočetněji zastupují Makiritáριοvé (v. j. *yecúana*) a to na pomezí států Bolívar a Amazonas. V pramenech a literatuře se dá setkat s dalšími ekvivalenty *mayongong*, *de'kwana*, *soto*, *pawana* a nebo *cunuana*.⁸ Český tvar Jekvanové se odvíjí z jejich vlastního jména. Menší karibskou skupinu najdeme také v osadě San Juan u řeky Manpiare, ve státě Amazonas nazývající se *yavarana*.⁹ Pralesy na západě státu Bolívar a ve vysočině na horním toku řeky Chuchivero a Guanimo jsou teritoriem Panarů (v. j. *e'nepa*). Představitelé rodiny *Sáliva* obývají pravý břeh od vyústění toku Ventuari k řece Parguaza. Do současnosti se z ní nejvíce udrželi Piarové (misionáři pojmenovaní jako Makové) v lesích Sipapo, někdy nazývaní jako

---

⁵ Je to i doba, kdy orinocké želvy kladou své snůšky na březích a malé želvy se stihnou vylíhnout a dostat se do vody dříve, než přijdou mohutné deště.

⁶ Španělé je nazvali „Goajiro“ nebo „Guahiro“. Dnes však jejich vlastní kultura mizí. Více: OQUENDO, L.: *Pasado, presente y futuro de las lenguas indígenas de Venezuela*. In: Revista Venezolana de Ciencia Política. č. 39, 2011, s. 100–101. a PERRÍN, M.: *Cesta mrtvých indiánů* (Le chemin des Indiens morts). Praha, Argo, 2000.

⁷ OQUENDO, L.: *Pasado, presente y futuro de las lenguas indígenas de Venezuela*. s. 100–101.

⁸ M. A. Saignes v 60. letech uvedl, že jejich populace dosahuje asi dvou tisíc a J. C. Mosonyi hovoří v publikaci z roku 1999 o dvojnásobném počtu. Více: Tamtéž, s. 100–101.

⁹ Tamtéž, s. 100–101.

aure, *adole* či *tíha*. Na zbylých územích dnes Makové a Sálivové tvoří jen velmi malou skupinu o několika desítkách členů. Představitelé rodiny Saliva Aturové byli prvními osadníky misie San Juan Nepomuceno, kterou podle nich pojmenovali de Atures. Tak to bylo v době jejího založení roku 1748. O půl století později je už A. Humboldt se společníkem nepotkal a označil je za vymizelé. Jediné, co na ně pamatovalo, bylo pohřebiště v jeskyni Ataruipe.¹⁰ Na horním toku Cuchivera a březích řek Asita a Parucito se vyskytuje ještě jedna komunita indiánů *Hoti*. Zpravidla se trvale neusazují a volně se pohybují v malých skupinách jako pralesní sběrači a lovci. Jejich jazyk buď má původ nebo je ovlivněný jazykem sousedních Piarů.¹¹

Z toho je vidět, že domorodci žijící podél středního a horního toku Orinoka a jeho četných přítoků, tvoří různorodou etnickou a jazykovou směsici. Než však vědci dospěli k současné klasifikaci etnik, pokusili se o to také misionáři. Podle jejich přirozeného prostředí, které se podepsalo na stylu jejich života, zařadili domorodé skupiny do tří skupin. Obyvatele usazené mezi ústím řek Apure a Atabapo roztřídili na indiány *monteros*, i. *andantes* a i. *llaneros*.¹² Často však neznali nebo nerespektovali jejich vlastní jména. Buďto je zkomolili anebo převzali názvy od jiných kmenů. Indiánská pojmenování sousedních etnik vznikala podle nějakého viditelného znaku. Například podle způsobu malování a zdobení těla. Jindy je jmenovali totožně se zvířetem, které mělo vystihnout jejich povahu. Snahy o poznání domorodců projeví i různí cestovatelé. Více názvů motaly hlavy etnografům ještě v minulém století, kdy klasifikace venezuelských původních obyvatel zaznamenala velký posun. Nakonec se odstoupilo od užívání různých názvů a zpravidla dnes mezinárodně uznávaná označení odpovídají vlastnímu jménu etnika.

Nejméně sporné byly znalosti o Karibech, přesto že se v pramenech dá setkat s mnoha formami jejich pojmenování (*Caribes/Kariña/Kari'ña*), svou agresivní expanzí byli proslulí i tam kde se s nimi skutečně nepotkali. Prostřednictvím dopisů

---

¹⁰ *Reise IV.* s. 13.

¹¹ COPPENS, W.: *Los Hoti*. In: *Los aborígenes de Venezuela*, díl 2. Caracas 1983, s. 243–301.

¹² *Reise IV.* s. 14–15.

se o útocích na misie dozvěděli členové provincie Tovaryšstva Ježíšova ve vzdálených částech Ameriky i jejich představení v Evropě. Kromě toho se z těchto zmínek dá nahlédnout do problematiky vztahů španělské koruny s Nizozemím, kteří byli s Kariby v obchodním kontaktu a podporovali je v jejich konání tím, že s nimi měnili válečné zajatce za zbraně. Nájezdům Karibů po vodě často čelily takřka všechny redukce na březích Orinoka i s jeho přítoky.

Hlavním sjednocovacím aspektem při klasifikování původních amerických etnik byl jejich jazyk. Již misionáři, kteří se nezbytně museli místní jazyky učit, si všímali společných znaků a odchylek. P. Gumilla rozboru jazyků věnoval v knize rovnou dvě kapitoly.¹³ Na jeho poznatky pravděpodobně navázal a rozvinul je spolupracovník P. Filippo Salvatore Gilij. Svou analýzou se zase o něco více přiblížil k současné klasifikaci. Orinocké domorodé jazyky zařadil do devíti lingvistických rodin nebo skupin.¹⁴ O jeho výsledky se ve svých denících opíral i A. Humboldt. Ve 20. století se na podobě dělení venezuelské etnografie výrazně podílel český vědec Čestmír Loukotka, který působil v tomto regionu dlouhou dobu a místní jazyky velmi dobře poznal.¹⁵ Na základě lingvistiky rozčlenil původní obyvatele dnešní Venezuely do dvou hlavních skupin *Aravaků* a *Karibů*. Ostatní do více malých skupin. Podél pravostranných přítoků v Guayanské vysočině se nachází komunity více izolované, kde se pohybujeme na pomezí povodí středního toku. Výsledky jeho výzkumů jsou velmi cenné a novější studie klasifikaci spíše jen doplňují. Moderní etnografie dělí domorodé jazyky do jedenácti tříd. Z toho do šesti lingvistických rodin, čtyř samostatných skupin a již zanikajících izolovaných řečí.¹⁶ Teritorium přiléhající k říčnímu systému Orinoka obývá mnoho domorodých skupin, které podle klasifikace Loukotky, doplněné o poznatky Miglazzia a Capmbella, patří k šesti jazykovým

---

¹³GUMILLA, Tomo II. Kapitoly IV. a V.

¹⁴ *Caribe, Saliva, Maipure, Otomaco, Guamo, Guajibo, Yaruro, Guaraáno, Arauco.*

¹⁵ Roku 1930 publikoval slovník jazyka Guahibů a Piaroů a dalších etnik. Celkově svůj výzkum shrnul v publikaci *Klasifikace jihoamerických jazyků*. Praha 1968.

¹⁶ Na rozsáhlém území horního toku sousedícího s Brazílií pobývají domorodci z málo početné samostatné jazykové skupiny *yanomami*.

rodinám. Jak už určil Loukotka, dvě nejpočetnější z nich jsou rodiny *arawaco* a *caribe*.¹⁷

1. 1 Hledání kořenů

Když A. von Humboldt se společně s A. Bonplandem navštívili misii San José de Maypures, místní misionář P. Zea jim ukázal hlíněné nádoby, které zde usazené indiánské rodiny vyráběly. Humboldt si všiml charakteristických rysů: forma nádob a jejich zdobení, které viděl také u jiných skupin náležejících do velké jazykové rodiny usazené na březích středního Orinoka. Toto řemeslo se rozšiřovalo od dávných časů. Soudil tak, protože mu ukázali místo vzdálené od obydlí, kde byly vykopány velmi staré střeby zdobené ornamenty – klikatými linkami, figurálními motivy kajmanů, opic a „velkého čtyřnohého zavalitého zvířete, které jsem nepoznal. Mohl bych si vzpomenout na sloní chobot, který jsem objevil na výstavě mexického muzea. Mohl bych se pustit do domněnky, že obrázky čtvernožců patří do jiné země a na velké hrnce Maypurů se dostaly v té době ze severozápadu na jih a jihovýchod, ale kde stát při tak nejistých dohadách? Přikláním se k tomu, že indiáni na Orinoku malovali tapíra.“¹⁸ Stejně figury viděli v jeskyni Atarupe – starém pohřebišti indiánů Atures, kteří (alespoň pár z nich) stáli u založení misie de Atures, ale do Humboldtovy výpravy zcela vymřeli, jak už bylo řečeno.¹⁹

---

¹⁷Do arawacké jazykové rodiny patří jazyky *paraujano*, *baniva*, *baré*, *kurripako*, *lokono*, *piapoko*, *warekena* a *guajiro*, s celkovým počtem cca 318 tisíc rodilých mluvčích. Ke karibské rodině náleží jazyky *kumanagoto*, *kapoto*, *kapón*, *chaima*, *panare*, *japreria*, *kariña*, *pemon*, *yawarana* a *qequana*, součtem do 70 tisíc mluvčích. V orinocké oblasti zastupuje karibskou rodinu asi jedenáct tisíc příslušníků, pohybujících se mezi centrální částí a jihem státu Anzoátegui a po březích Orinoka na severu státu Bolívar. Více: SAIGNES, A. M.: *Estudios de Etnología Antigua de Venezuela*. Caracas. Universidad Central de Venezuela 1961. s. 35.

¹⁸„ von einem grossen vierfüssigen Thier, das ich nicht erkannt habe, obgleich es immer die nämliche untersetzte Gestalt hat. Ich könnte bei diesem Anlass eines Kopfes mit dem Elephanten-Rüssel gedenken, den ich auf einer alten mexikanischen Malerey des Museums von Veletri entdeckt habe; ich könnte die Vermutung wagen, der grosse auf den Töpfer der Maypuren, gemalte Vierfüsser gehöre einem andern Lande an, und es sei das Bild davon zur Zeit von Nordwesten nach Süden und Südosten gekommen; aber wo sollte man bei so schwankenden und unsichern Vermuthungen stille stehen? Ich bin aber geneigt zu glauben, die Indianer am Orenoko haben einen Tapir.“ In: *Reise IV*. s. 137.

¹⁹ *Reise IV*. s. 138 – 139.

Na základě pozdějších archeologických výzkumů a hlavně nálezů keramiky z dolního toku Amazonky, na ostrově Marajó, dále v dolním povodí Orinoka a v jeho deltě,²⁰ došli vědci k závěru, že soutok Amazonky a Ria Negra byl kolébkou velkých indiánských skupin Aravaků a Tupiů. Odtud se postupně rozptýlili v několika vlnách a v druhé z nich (v třetím tisíciletí př. n. l.) zamířili právě k Orinoku. Předkové Aravaků tehdy propluli z Ría Negra do Orinoka po říčním spojovacím kanálem Casiquiare. Část Aravaků se usadila na středním toku převážně ve vnitrozemí Kolumbie v povodí řeky Mety a některé najdeme i u horních vod Orinoka. Zbylí Aravakové dosáhli až k deltě, odkud dále osidlovali i některé z Karibských ostrovů. V této oblasti se ale střetli s Kariby, kteří je zatlačovali více na severozápad, takže je v podstatě izolovali od příbuzných skupin ve středním povodí. Karibové pocházející z Guayanské vysočiny se rozpínali také na severu v Karibiku. Většina těch z usazených na ostrovech však nepřežila první století přítomnosti Španělů. Nejen přímým vymíráním, ale taky míšením, přičemž zanikly jejich přirozené fyzické znaky i původní kultura.²¹

Výše jsem nastínila skutečný původ založený zejména na výsledcích bádání moderní archeologie a lingvistiky. V následující části textu se od vědeckých poznatků budu postupně vzdalovat spíše k úvahám. Jedna teorie o původu domorodců vychází z křesťanských starozákonních výkladů a druhá ze sebereflexe etnik zakořeněné v jejich vlastních mytologiích, které si po generace předávali pouze ústní tradicí.

Jak se k otázce původu orinockých etnik stavěli misionáři a konkrétně P. Gumilla? Incké a mexické texty uchovaly odkaz minulosti a i přes opovrhované pohanství a jejich rituální praktiky si tyto dvě nejvýznamnější americké kultury vysloužily jeho jistý obdiv. V jeho měřítku civilizovanosti původních obyvatel Amerik se staly jakýmsi protipólem k těm barbarským skupinám od Orinoka. Nenarazil zde při své dlouholeté práci na jediné etnikum, jež by uchovávalo učenost předků, ani na hierarchizovanou společnost, která by se podřizovala psaným zákonům. Když jezuité mluvili před indiány o tom, že budou učit děti číst, použili při

---

²⁰ Charakteristická keramika ze sídliště Saladero (1000 – 700 pr. n. l.) a Barrancas (700 př. n. l. až 1000), kterou přinesli v 6. až 10. století asi aravacky mluvící zemědělci i na karibské ostrovy.

²¹ ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik*. Praha 1994, s. 13–14; 88.

tom výrazu „dívat se na papír“. Neznali samozřejmě ani papír, ale ani jiné psací materiály, protože do výuky v misiích neužívali žádné písmo. „...jsou obzvlášť nevzdělaní,...ani nečtou, ani nepíší, nemají obrázky ani hieroglyfy, které používali Mexičané, nemají letopisy ani známky po barevném žebrování, jakým uchovávali Inkové své paměti...co se poznalo o těchto národech dodnes je k smíchu a zároveň k politování...“²²

Pokud se chtěl P. Gumilla něco dozvědět o jejich původu, nezbylo mu nic jiného, než se jich ptát. Viditelně jej žádná z odpovědí neuspokojila, protože měl za to, že ji už dávno zná ještě před dotázáním. V řadě děl z počátků conquisty si autoři hráli s myšlenkou, že jsou si v lecčem indiáni podobní s Židy. Shledávali, navzdory mnoha odlišnostem, v indiánských náboženských obřadech shodné rysy s hebrejským ritem. Obránce indiánů Bartolomé de las Casas si troufl přirovnat rituální oběť k židovským obřadům, aby zmírnil odpor k indiánské krutosti. Aby poukázal, že i oni se mohou ze svých chyb a špatného porozumění Bohu ponaučit zrovna jako Židé, kteří konvertovali na křesťanství. Dalším pokusem o smíření odlišných kultur byla analogie dominikána Diega Durána působícího v Mexiku, v které pojednával ve svých dějinách Indií²³ o společných ritech Aztéků a Židů.²⁴ Postupně se schylovali dokonce k teorii, že by obyvatelé Amerik mohli být potomky ztraceného izraelského kmene. O něco podobného se pokusil i P. Gumilla. Přesvědčený o pravdě se snažil podpořit tvrzení vyjmenováním řady společných znaků. Jemu však již nešlo o zmírnění odlišností mezi evropskou a americkou kulturou, skutečně prosazoval názor, že indiáni pochází z hebrejského kmene. „*Tvrdím, že indiáni z Orinoka a jeho nížin dodržují hodně obřadů hebrejských, slepě, aniž by věděli proč, dodržují to z tradice, která jde z otců na syny.*“²⁵ Jediný možný výklad, který se nabízel ze Starého Zákona, sahal k Potopě Světa. Přece Chám, syn Noemův, se vydal na plavbu kamsi

---

²² „...son singularmente incultas...ni leer, ni escribir, ni pinturas, ni jeroglíficos, como usaban los mexicanos, ni anales, por las señas de los cordoncillos de varios colores, en que guardaban las memorias de sus antigüedades los Ingas...se ha encontrado hasta hoy en estas naciones, y así causa risa, y compasión al mismo tiempo...“. Více: GUMILLA, *Tomo I.*, s. 106–107.

²³ DURÁN: *Historía de las Indias de Nueva España e Islas de la Tierra Firme.*

²⁴ TODOROV, T.: *Dobyť Ameriky, Problém druhého.* Mladá fronta 1996. s. 247.

²⁵ „Digo, que las naciones del Orinoco, y de su vertientes, observan muchas ceremonias de los hebreos, ... y ciegame, sin saber por qué, ni por qué no, llevados de la tradición, que va pasando de padres a hijos...“. Více: GUMILLA, *Tomo I.* s. 115–116.

do míst afrického kontinentu a vítř jej nebo jeho potomky mohl zavát až k pobřeží Ameriky. Ještě dodává, jaký vliv mělo prokletí Cháma na budoucnost jeho potomků. Když Chám prozradil bratrům, že otec usnul značně ovíněný a nahý. Zostuzený Noe uvalil na všechna pokolení potomků Cháma kletbu věčné nahoty. Tady nám P. Gumilla podává vysvětlení velkého problému, s kterým se misionáři mezi orinockými domorodci potýkali a často marně. Velmi skromný oděv nebo úplná nahota indiánů byly podle něj dalším důkazem jejich hebrejského původu.²⁶

V tomto ohledu se přesvědčení toho, že domorodci jsou zdivočelými potomky izraelského kmene, mnoho neliší od představy antropologů, že na základě pozorování izolovaných primitivně žijících etnik proniknou do tajemství minulosti lidstva v době kamenné. Už i misionáři a zastánci lidskosti indiánů je brali jako jeden ze stupňů vývoje evropské kultury a předpokládali, že by se časem dopravovali úrovně svých dobytých.

Označení indiánů za potomky ztraceného kmene Izraele byla jedna z prvních snah sblížit jejich kulturu s tou ze Starého Světa. Stejně tak se setkáme u Gumilly i v jiných textech s vyzdihováním charakteristických rysů v chování a životě amerických etnik, které přirovnávali ke starověkým Egypťanům, Řekům a Římanům.²⁷ To na jednu stranu mohlo pozměnit přístup k indiánům. Na stranu druhou ztotožňování se s výroky antických filozofů nemluvilo ve prospěch postavení podmaněných obyvatel Amerik.²⁸

Co tradovali o svých předcích domorodci ze sledovaného území? „*Většina z těch lidí nemají co odpovědět, když se jich zeptáme na jejich předky. Nenapadne je zvednout prst nahoru od země. Nemají jiné myšlenky než zvířata, a to jíst, pít, množit se a schovávat se...To a nic jiného je život těch divokých lidí.*“²⁹ P. Gumilla mezi ně

---

²⁶ GUMILLA, *Tomo I.* s. 114.

²⁷ GUMILLA, *Tomo I.* s. 47.

²⁸ Například Sepulvéda, hlavní odpůrce názorů B. las Casas ve Valladolidské debatě r. 1551 vehementně prosazovala podřazenost indiánů, přičemž stěžejní oporu jeho výroků představovaly Aristotelovy rozpravy o otrocích.

²⁹ „...*la mayor parte de aquellas gentes no tienen que responder cuando les preguntamos por su antepasados: no se levantan sus pensamientos un dedo arriba de la tierra, no tienen otra idea, que la de las bestias, que es comer, beber, multiplicar, y resguardarse...Esta y no otra es la vida de aquellos hombres silvestres.*“ In: GUMILLA, *Tomo I.* s. 107.

vstoupil v 18. století, ale v čem se jeho názory a hodnotící výroky o orinockých domorodcích lišily od těch z počátků vlády Iberů v Americe?

Ačkoliv mnohá etnika nebyla schopná zodpovědět, odkud přišli, jedna z jejich legend vypráví o vzniku Karibů. Sálivové vyprávěli o tom, že jejich předci byli sužováni a požíráni obrovským hadem. Věřili v boha jménem *Puru* a prosili ho o pomoc. Ten je vyslyšel a jednoho dne jim seslal z nebe na zem svého syna, aby je před strašlivým hadem zachránil. Krvelačný škůdce byl poražen a zabit. Lidé se radovali a slavili to několik dní. Veselí je přešlo, protože jakmile se had začal rozkládat, objevilo se na něm tisíce červů a každý z nich byl stejně krutý a nelítostný jako zabitý nepřítel. Takto se z červů zrodili Karibové. Indiáni Achagua hada zaměnili s jaguárem, který se v jejich řeči řekne *chavi*, z čehož odvodili *chavinavi*, jak označují Kariba. Přípodobnění Karibů k hadovi nebo jaguárovi, zvířatům, která představují v oblasti velkou hrozbu, vypovídá o tom, jaké měli příslušníci saliva a achagua vztahy s Kariby už od pradávna. Sami Karibové sebe vnímali v dominantním postavení nad všemi ostatními, které považovali za své otroky. Takový byl osud všech jejich zajatců, kteří se běžně stávali artiklem ve směnných obchodech s Holanďany ze sousední Guayany.

Otomakové uctívali skalnatou horu jménem *Barroquan*. Věřili, že je složená z lebek jejich předků, které se proměnily v kámen. Byli natolik přesvědčení, že neznámo kdy začali vyplňovat dutiny lebkami zemřelých, kterých tam bylo za příchodu misionářů velmi mnoho. (Zřejmě tolik, že je ani nenapadlo spočítat je ani jen odhadnout). Dohady kdy s tím začali, přenechám archeologům. Nedožívám se vlastně nic bližšího o jejich předcích. Víc než to vím o jejich pohřební tradici. Nejprve nebožtíkovi vystrojili „smuteční“ obřad, o kterém ještě bude později řeč a poté jej pohřbili s nápojem chicha a chlebem. Je zajímavé, že na jedné straně věřili, že to budou v posmrtném životě potřebovat a už rok poté (dle Gumilly) z hrobů vyzvedli lebku, aby ji přenesli do skály. Asi nikoho nepřekvapí, že takovéto zacházení s ostatky P. Gumilla velmi odsuzoval a Otomaky prohlásil za největší barbary ze všech.³⁰ Podobnému soudu však nešla i jiná etnika a v druhé kapitole se dozvíme, že

---

³⁰ „La nación Otomaca...barbarísimos entre todos los bárbaros de Orinoco...creen que todas las peñas, y piedras de que se forma dicho Barraquan, que cada piedra de aquellas es uno de sus

byli pro změnu jedni z nejvhodnějších k misijnímu úsilí, při kterém se jistě zasadili o vymýcení tohoto neduhu. Určitou podobnost nabízí zvyk indiánů Mapoyes, kteří také uctívali skálu a tvrdili, že je kořenem jejich lidu. Jediné, co však P. Gumilla o tom zaznamenal je, že by rádi, aby se jim říkalo podle vrcholku Uruana. Více už to nerozvádí, ne proto, že by mu více neřekli, ale protože dle něj „blábolí dlouhou řadu hloupostí“.³¹

Stejným způsobem zhodnotil rozporuplná tvrzení Sálivů. Zástupci jednotlivých podskupin jazykové rodiny *sáliva* o původu svých předků mluvili v různých verzích. Jedni tvrdili, že muži a ženy vzešli ze země, doslova vyklíčili. Další zrození svých prvních předků přikládali stromům, které je měly urodit jako ovoce. „*A kde jsou ty stromy? A proč už nedávají to ovoce?*“³² Ze třetí skupiny věřili, že jejich předkové byli syny Slunce. Na což jim P. Gumilla opět položil otázku, která zpovídaného přivedla do rozpaků „*Jak se mohlo stát, že spadli od Slunce z takové výšky a nezabili se?*“ zaskočený Saliva odpověděl: „*Kdo ví, jak se to přihodilo? Tak nám to vyprávěli Achaguavé.*“³³ Ačkoliv se nejedná o jednu ze skupin rodiny *saliva* a náleželi do izolované rodiny Apure, z jejich učení vzešly všechny verze zrození Sálivů. Vlastní původ vysvětlovali tak, že se zrodili z kmene stromu nebo z řeky. S domorodci achagua byli v úzkém kontaktu také Maypurové, kteří z jejich slovníku převzali mnoho výrazů, ale příbuzní také nebyli. Dále už však Achaguaové neměli o jiných etnicích povědomí. Jejich představa o světě byla velmi zkreslená. Ani netušili, že nejsou se svými sousedy na světě sami. Misionáři jim nerozšířili obzory jen, co se týče existence Evropy, ale o samotném americkém kontinentu.³⁴ Dá se tak i pochopit jejich pověst o Karibech, kteří dříve neexistovali a když se z ničeho nic dostali až k nim, nebylo to možné jinak vysvětlit než tím, že se změnili z červů. V případě

---

antepasados...aunque entierran sus difuntos, y con ellos pan, y chicha para el viaje de sus almas; con todo, pasado un año, sacan las calaveras, y llevan a la sombra de su abuela...“ Více: GUMILLA, Tomo I., s. 109–110.

³¹ „...y por eso gustan mucho de que los llamen Uruanayes, y ensartan esta raíz con una larga cadena de quimeras, y desatinos.“ Více: GUMILLA, Tomo I. s. 110.

³² „Y preguntándoles ¿donde están los tales arboles, y por qué ahora no dan ese fruto? Více: GUMILLA, Tomo I. s. 111.

³³ „¿Comó pudo ser que al parir el sol a los dos sálivas primeros, cayendo de tan alto, no se mataron?- ¿Quién sabe cómo sucedería? Así nos lo cuentan los Achaguas.“ Více: GUMILLA, Tomo I. s. 111.

³⁴ GUMILLA, Tomo I. s. 112.

Sálivů je to podobné, znali se jen s přilehlými sousedy a vyjma Karibů cizí etnika nepotkali.

Viděli jsme, že znalosti domorodců o předcích P. Gumilla nepřesvědčily. Nadále si stál za tím, že na samém počátku obyvatel Ameriky stál jeden ze ztracených kmenů Izraele. Na základě lingvistických rozborů jednotlivých jazyků se snažil najít ten který, by jej dovedl ke kořeni všech orinockých indiánů. Byl schopen rozeznat původní jazyk a z něj ty odvozené. Tady však dle něj větev nekončila. Bral tak v potaz skutečnost, že do té doby nebylo území prozkoumáno zdaleka celé. To mu dávalo naději, že se jednou objeví nové jazyky, které předcházely těm, jež zatím znal jako mateřské. Představoval si tak rozvětvený strom, kde by orinocké jazyky byly jen jednou z větví vycházející z hebrejského kmene.³⁵ Ještě doplním, že P. Gumilla nebyl jediným, kdo se v tomto smyslu o jazyky orinockých indiánů zajímal, P. Bucard se snažil na základě lingvistických rozborů najít spojitost domorodých jazyků s hebrejštinou a řečtinou.³⁶ P. Gilij o něm řekl: „*Byl velmi znalý v posvátných jazycích, ale ani on ani nikdo jiný nedokázal najít v jazycích Orinoka podobná slova s hebrejštinou, sýrštinou nebo jiného orientálního jazyka, které jsou známé. Nemyslím si, že by to bylo tím, že by se na nějaký zapomělo a že je třeba hledat v těch oblastech starých Etrusků*“³⁷ Z toho je vidno, že P. Gilij, který se také orinockými jazyky více zabýval, s podobnými teoriemi svých spolupracovníků nesouhlasil.

Upozornil na četnost jazyků přitom málo početných etnik, což znamenalo pro misionáře spoustu práce navíc. Nebylo možné, tak jako ve zbytku Latinské Ameriky s indiány komunikovat hlavními jazyky (*lengua general*) jako byl *guaraní* v Paraguayi, *inca* v andských státech a v Mexiku *nahuatl*. Na Orinoku byly etnické

---

³⁵ GUMILLA, *Tomo II*. Capítulo IV: *Variedad de lenguas de aquellas indios: buscase su origen por la mejor conjetura*, s. 40–47; dále: Capítulo V: *Investigase el origen de las lenguas vivas o matrices del país*, s. 47–53.

³⁶ Johann Nepomucký Burckhart (1723 v Mohuči – 1758) přeplul Atlantik roku 1754 a na konci roku dorazil do Tungy, kde obdržel třetí aprobaci v červnu 1756. Poté putoval do orinockých misíí, aby pracoval s P. Schmitzem v San José de Cabruta. Také pracoval s Otomaky v La Urbaně. Na Orinoku zemřel po krátkém působení, za kterého dobře poznal jazyk Otomaků a Guamů. Sepsal *Apuntes sobre las lenguas del Orinoco, por el P. Burcard, misionero de Otomacos*. In: REY, J. F.: *Biblioteca de los escritores neogranadinos*. s. 150–151.

³⁷ „*Fu già molto nelle sacre lingue vesato il P. Burkard, missionario degli Ottomachi. Ma ne egli, ne altri seppe scorgere nelle nigue Orinochesi delle parole somiglianti all'Ebbero, al Siriaco, o ad altra lingua orientale, se non quelle, le quali a tutti son note. Non credo, smarritane quasi la memoria, che debba ricercarsi in quelle contrade lantica Etrusca.*“ In: GILIJ, *Tomo III*, 1781. s. 145.

skupiny některé více a některé méně izolované a také nebyly nikdy ovládnuty jinou na delší dobu, aby byly zahrnuty do velké říše podobné té incké a aztécké. Karibové sice pořádali nájezdy, ale nestáli o to nad nimi vládnout, brali je spíš jako zdroj otroků a jiných nabytých kořistí. Proto ani jazyk Karibů nezanechal na ostatních znatelnější stopy, ani nad nimi nepřevládl, aby se s ním misionáři mohli se všemi dorozumět. V orinockých misiích zkrátka jezuitům nezbylo nic jiného než se učit několik jazyků a dialektů, aby mohli vykonávat svůj úkol. Proto hledání kořenů mohlo velmi pomoci. P. Gumilla si příbuznosti jazyků nevšiml náhodou a už vůbec ne z prostého zájmu o původ indiánů. Hodlal toho prakticky využít při učení domorodých jazyků. Sám zapsal, když člověk ovládá výborně jazyk původní, ty odvozené se už naučí snadno. Jako tomu bylo s latinou a jazyky románskými.³⁸ Snažil se najít ve vztahu odvozených jazyků k jejich výchozímu klíč - pochopit pravidla různých kombinací slabik, což mělo usnadnit výslovnost.³⁹ Tento jeho malý lingvistický výzkum, byť s některými nedostatky můžeme považovat za první krok vedoucí k nalezení kořenů orinockých etnik, které pomohly dokončit poznatky lingvistické Čestmíra Loukotky, jeho pokračovatelů a později ty archeologické.

1. 2 Svébytná kultura

V této kapitole se pokouším ilustrovat obraz původní kultury orinockých domorodců ještě před tím, než do ní z bohubilých důvodů zasáhli misionáři. Nyní nahlédněme na domorodé komunity a podobně jako misionáři v roli pozorovatele vejděme do jejich chatrčí, přisedněme k jejich „stolu“. Poznejme prostředí, v kterém žili, abychom jim lépe porozuměli. Protože však před příchodem jezuitů neměl ve sledované oblasti nikdo dlouhodobou zkušenost s orinockými etniky. Nezbývá než s důvěrou dát slovo vypravěči P. Gumillovi, který spolu se svými spolupracovníky byli zřejmě posledními, kdo domorodé skupiny viděl žít a chovat se přirozeně. Sám Gumilla upozornil na to, že jak domorodce zachytil v knize, tak skutečně žili a

---

³⁸ GUMILLA, *Tomo II.* s. 42.

³⁹ GUMILLA, *Tomo II.* s. 43.

chovali se ve své přirozenosti. To se nezměnilo pouze konverzí a usazením je do misie, což se nerovnal evangelizaci, která byla procesem daleko náročnějším a delším. „*Nikdo si nemyslí, že by indiáni poté, co konvertovali, zůstali a chovali se jako předtím. Spojit pohany do jedné vesnice je neudělá křesťany. Stojí spoustu času je domestikovat, vychovat a zbavit podezřívavých myšlenek.*“⁴⁰ Z bohatých zápisů lze rekonstruovat každodennost Sálivů, Guamů, Otomaků a dalších s kterými pracovali. Stejně tak poskytují podrobné informace o indiánských pohřbech, svatbách a jiných obřadech, které obzvlášť prezentovaly jejich původní kulturu. Vedle toho nám pramen rozkrývá střet křesťansko-evropské s pohansko-indiánskou kulturou. P. Gumilla v popisu jejich chování a líčení různých situací neskrýval své smýšlení o těchto lidech. To jsme mohli vidět už v předchozí podkapitole. Zatímco v další kapitole věnující se evangelizaci společností Orinoka už reflektují misionářské snažení o domestikování. Tady se zastavíme u pouhého poznávání domorodců, kdy misionář zůstal nečinně se zájmem sledovat dění kolem sebe. Ve chvíli zápisu však přešel z role pozorovatele do role jakéhosi soudce. Po zjištěných skutečnostech tak vyhodnocuje, zda je ten nebo ten národ (jak etnika označuje) vhodný k evangelizaci. Což je samozřejmě jen prázdná fráze, protože už dávno předtím bylo rozhodnuto o tom, že tito pohané přijmou křesťanskou víru. To přece byla vůle Boží, kdo je tam přivedla. Nicméně mne zajímá, zda dokázal proniknout do jejich domorodé kultury a o něco lépe ji pochopit. To však komplikuje to, že nelze jednoznačně rozpoznat vývoj v postoji k indiánům během jeho dlouholetého působení. Celá kniha totiž vznikla po letech práce, na kterou jakoby vzpomínal ve chvíli, kdy nepůsobil v misiích. Domorodá etnika rýsuje v černobílých barvách. Dává jim přívlastky v superlativech, přičemž jde z jednoho extrému do druhého. Jednou se dozvíme, že jedni byli největšími divochy, protože dělali něco naprosto neslýchaného nebo nevídaného ve starém světě. O kus dál v textu knihy se mínusové znaménko zcela obrátí, protože ta samá etnická skupina byla nejpřístupnější a nejvhodnější ke křesťanské konverzi. Jindy dal mezi všechny indiány rovnítko a zaobalil je do škatulky divochů, která smazává všechny rozdíly a specifika.

---

⁴⁰ „...*nadie piense, que después de enseñados, y bautizados, se quedan, y proceden como antes, ...no es lo mismo juntar los gentiles a un pueblo, que ser luego cristianos: se gasta mucho tiempo en domesticarlos, desbastarlos, y quitarles de la cabeza la malicia...*” Vice: GUMILLA, Tomo I. s. 127.

Tím nemám v úmyslu popřít, že ačkoliv se mezi jednotlivými skupinami orinockého povodí vyskytovaly odlišnosti, mnoho z nich měly více společného. Už na počátku kapitoly jsem krátce charakterizovala sledovaný geografický prostor. Ten pochopitelně ovlivnil způsob života domorodců. Navíc nelze opomenout vzájemné ovlivňování mezi sousedy. Například Guamové se od sousedních Otomaků naučili polykat hlínu. Mapoyové převzali od Achaguaů některé výrazy týkající se obchodu, díky kterému byli často v kontaktu. Na druhou stranu se najdou určité zvyklosti, které si uchovala jen jediná indiánská skupina, zatímco u příbuzné úplně zanikly nebo nikdy neexistovaly. Z toho důvodu, nečlením následující text dle etnik, nýbrž tematicky a v rámci toho poukazují na výraznější rozmanitosti.

Převážně se všichni živili lovem, méně sběrem, ale někteří si v malé míře pěstovali různé plodiny ještě před vedením misionáři. Na pár příkladech chci poukázat na to, že skutečně nepromarnili dary okolní přírody. Na druhou stranu byl jejich lov omezován zákony, které indiáni uctívali. Na to dohlížel lesní duch, který nadměrné lovení trestal. Jemu kladli moc ovlivnit úspěšnost lovu. Pokud se tedy nedařilo, měl jim tak dát na vědomí, že je možné lovit jen tolik, kolik je nezbytné k přežití. Když se naopak dařilo, tak problémy s trávením a další, představovaly přirozený trest za obžerství. Jmenuji želvu *arrau* (Podocnemis regarsa). Kromě masa a tuku samotné želvy sbírali v období kladení snůšek vajíčka, aby z nich získávali olej. P. Gumilla mu přisuzoval lepší kvalitu než olivovému.⁴¹ Používali jej k vaření a zejména jej prodávali. Jiný olej na výrobu balzámu či projímadla získávali ze stromu „*cabima*“.⁴² V místech kde rostly kaučovníky, gumovou průsvitnou hmotu používali k svícení a zbytek po dohoření rozpouštěli v oleji *cabima*. Taková směs jim sloužila jako ochranný nátěr, který zachovával živost barev třeba na obrázcích. Z plodin všechna etnika využívala maniok nebo kukuřici k výrobě mouky, z které smažili chlebové placky. Oblíbené byly banány, které i pěstovali. Mnoho účelně dokázali domorodci spotřebovat jmenované plodiny a řadu dalších, kterým už nevěnuji prostor v tomto odstavci, ale ještě na některé přijde řeč. Alespoň co se toho týče, P. Gumilla

---

⁴¹ Vajíčka rozmačkávali nohama v umytých a vysušených kánoích. Více: GUMILLA, *Tomo I. s. 304.*

⁴² GUMILLA, *Tomo I. s. 282.*

obdivoval jejich vynalézavost. Zároveň se až podívoval, nad božskou štedrostí s jakou byli tyto končiny a zejména jejich pohanští obyvatelé obdařeni. Už však neblahořečil na téma konzumace kvašeného nápoje rozšířeného nejen na Orinoku, ale po celé Americe. Chichu vyráběli z plodin, které v daném regionu hojně rostly. Otomakové, „Yaruri“ a Karibové ji připravovali z manioku, kukuřice nebo plodů palem.⁴³ Stejně tak nechválil užívání omamné drogy *yopo*.

Tady přeruším výčet exotických plodin a živočichů, které krajina Orinoka poskytla. Není třeba více hovořit o prostředí, v jakém indiáni žili. Již jsem to shrnula na začátku kapitoly. Přistupuji k domorodým společenstvím, která měla podobnou kmenovou hierarchii. Společenskou strukturu s přiblížením postavení a funkcí jejích členů se pokusím blíže charakterizovat. Přitom přijde řada i na pravidla společnosti a její zákony. Poté nahlédnu i na menší celky tvořící domorodou společnost. Mám na mysli rodinu. Zajímají mě rodinné poměry, role žen a mužů a také vztah rodičů s dětmi a jejich výchova. Členi komunity nepřispívali jen k fungování rodiny, ale celého kmenového společenství. Někde byla úloha pro dobro celé komunity nadřazena dobru rodiny. Konečně také představím jejich specifické tradice a obyčeje, jež dají obrysy indiánské kultury, která se do dnes ve své původní podobě nezachovala.

Orinocká etnika měla z pohledu P. Gumilly velmi primitivní organizaci, která se ani neblížila ke klasickému pojetí vlády. Jednalo se o jednoduché kmenové uspořádání, které vedl náčelník. Ten byl však P. Gumillou v knize jaksí opomíjen. Dozvídám se jen málo informací. Například: náčelníci měli u většiny etnik mnoho žen, žili si samozřejmě nad poměry většiny členů domorodé komunity, nebo že vedli svatební obřady. Mnohem sdílnějším byl v případě druhého nejváženějšího muže kmene. Vůdci válečných konfliktů, kterého Gumilla označoval za kapitána. Jeho volba byla podmíněna především bojovými schopnostmi, což umožňovalo vzestup téměř každému muži. Stát se kapitánem bylo snem a cílem každého válečníka. Už od útlého dětství byli chlapani vedeni k ovládnutí válečného umění a ten nejlepší z nejobratnějších mohl v dospělosti dosáhnout na funkci kapitána. Dospělí Otomakové

---

⁴³ *Reise IV*. 134–135 s.

toužící po kapitánském postu, museli vynikat nad ostatními v bitvách. Odkud nosili trofeje připomínající počet zabitých nepřátel.⁴⁴ Karibským kapitán musel projít přijímáním plného utrpení. Ustál to jen ten nejotrlejší. Navíc nechybělo málo a mohlo to skončit smrtí ucházejícího. Zkoušený musel vykonat bez jediného výkřiku či jiného projevu pocitění bolesti tři úkoly. V prvním jej zmrskali po celém těle bičem ze zkroucené agáve. Způsobené rány se hojily i několik měsíců. V druhém kole svázali muže ležícího v hamace, tak že se nemohl hnout a dovnitř tohoto vaku nasypali tisíce mravenců. Pokud obstál, čekala ho po těchto mukách ještě třetí a životu nebezpečná zkouška. Neznalému pozorovateli by se až mohlo zdát, že předcházela kanibalskému hodování. Adept při něm byl téměř opékán. Ležel v rohoži z rákosí zavěšený loket nad zemí a zasypaný listím. Pod ním byl sice malý oheň, ale i tak způsoboval nesnesitelné horko. Pokud by se muž pohnul, listí by popadalo a tak by rozdmýchalo oheň ještě více. Což by jej upálilo za živa nebo přidušeného z kouře. Pokud, ale vydržel bez hnutí, oheň uhasl a celá osada mohla blahopřát novému kapitánovi a jít slavit.⁴⁵ Kapitán měl celou řadu výsad a jeho slovo nebylo rozhodující jen v bitvách. Organizoval osadu i při jiných činnostech. O tom ještě bude řeč. Guamové dokonce svému kapitánovi přisuzovali i uzdravující schopnosti.

Toto etnikum věřilo v léčebnou moc krve. Uvedu dva případy, kdy byl P. Gumilla svědkem krveprolití ve víře, že to uzdraví. Už jsem naznačila, že kapitán Guamů kromě jiného také léčil. Když bylo více lidí z vesnice nemocných, rituálně se hluboce pořezal na různých částech těla. Toto krveprolití je mělo zachránit před smrtí.⁴⁶ I guamské ženy se snažily své nemocné kojence uzdravit vlastní krví. Probodly si jazyk rybí kostí, až začal téct proud krve. „*Rozetřely ji od hlavičky k patě, a tuto řezničinu z lásky opakovaly každé ráno, dokud se stvoření neuzdravilo nebo nezemřelo.*“⁴⁷ Takový skutek se P. Gumillovi nezdál jen strašlivý, ale považoval jej za nápad vnuknutý d'áblem. Takové a podobné indiánské léčitelské praktiky nám

---

⁴⁴ GUMILLA, *Tomo II.* s. 104–105.

⁴⁵ GUMILLA, *Tomo II.* s. 106–110.

⁴⁶ GUMILLA, *Tomo I.* s. 160–161.

⁴⁷ „...*exteniéndola con la mano desde la cabecita hasta los pies; y esta carnicería de su necio amor, renuevan todas las mananas, hasta que la criatura sana, o se muere.*“ Více: GUMILLA, *Tomo I.* s. 160.

mohou připadat přinejmenším bizarní, ale podívejme se na to z druhého pohledu. Jmenované příklady dokazují silnou vazbu matky s dítětem a obětavost kapitána za životy příslušníků kmene. To bylo mezi orinockými domorodci ojedinělé, ale výjimečnost Guamové neztrácí ani v kontextu s nechvalně proslulými obětními obřady velkých říší. Připomínám, že lidskou obět' Mayové a Aztékové podstupovali také dobrovolně, ale nikdy nešlo o samotného vládce. U jiných etnických skupin na Orinoku se s něčím podobným P. Gumilla nesetkal. Naopak byl svědkem naprostého nezájmu rodiny o těžce nemocné.

Otevřením tématu léčebných postupů směřuji k dalšímu významnému členovi indiánské komunity. K ležícím pacientům přicházel jen léčitel, mezi Sálivy zvaný *piache*. V současné terminologii nacházíme obecné pojmenování: *šaman*. O jeho péči P. Gumilla prohlásil, že se po ní nemocnému spíše přitížilo. Přitom se jim nedostávalo ani uspokojení základních fyziologických potřeb. Místo toho aby umírajícímu přinesl jídlo a vodu, o což se nepostarali ani příbuzní, zakouřil chýši tak, že se v ní nedalo dýchat.⁴⁸ Zakouření chýše byla běžná praktika očisty prostoru, která měla vyhnat zlého ducha. Z pohledu šamanů byla každá nemoc spojená s duší. Proto i zjevně fyzické zranění léčili tím, že se snažili odstranit pomyslné stvoření se špatným úmyslem někdy za pomoci duší zemřelých šamanů.⁴⁹ První recept, který *piache* předepsal, byl přísný půst, ke kterému nutil i celou rodinu nemocného. „*Nařídí, aby nikdo z domu nejedl teplé ani vařené a zakáže jim jíst, co mají rádi.*“⁵⁰ Po takové léčbě pacient ještě více zeslábl. Jde však o to, že někteří indiáni byli přesvědčení o tom, že nemoc měla představovat trest seslaný za porušení jistých přírodních pravidel života. Jak jsem se již zmínila. Vážným proviněním byl neúměrný lov skutečné potřebě přežití. Půst nařídil šaman z důvodu očisty jejich těla. Proto se například u Karibů dalo setkat s požíváním různých fermentovaných nápojů, které vyvolaly zvracení, pocení, močení, průjem atd.⁵¹ P. Gumilla měl také vlastní názor na *piaches* indiánů Arauca: „*prochází se celou noc a křičí, ani nenechají nikoho spát jak tím*

---

⁴⁸ GUMILLA, *Tomo I.* s. 213.

⁴⁹ ZELENÝ, M.: *Malá encyklopedie šamanismu.* s. 83.

⁵⁰ „*los más de ellos mandan, que ninguno de la casa coma cosa caliente, ni guisada, ni pimentén; y prohíbe lo que ellos más desean comer.*“. Více: GUMILLA, *Tomo I.* s. 213.

⁵¹ ZELENÝ, M.: *Malá encyklopedie šamanismu.* s. 83.

*křikem tak marakou, která dělá divoký a hrozný hluk.*⁵² U indiánů Arauca zřejmě praktikovali léčbu katarze, při které jim šlo o uvolnění negativní energie. Napomoci tomu měla hudba a zpěv.⁵³ *Léčitelé Otomaků lijí ustavičně na churavého vodu, čímž jen rychleji zemřou. Indiány Guaybas a Chiricoas ponoří do bahna nebo do vody.*⁵⁴ Není zřejmě třeba komentovat více postoj P. Gumilly k léčitelům. Je jasné, že tyto vážené figury domorodé společnosti mu a jiným misionářům ležely v žaludku víc než kdo jiný. Viděli jsme, že Salivové a Aruakové své léčitele nazývali Piache, ale jinde je volali různě jako *Moján* a nebo *Alabuqui*. Měli v domorodé společnosti své zvláštní postavení. Z našeho pohledu byli jakousi indiánskou verzí duchovního. Vedle toho byli šamané také součástí jejich představ o nebi. Například Makiritariové (Jekvané) měli nebe o sedmi vrstvách a zemřelý se na své poslední pouti měl setkat v mnoha z nich právě s šamany.⁵⁵ P. Gumilla je vylíčil jako šarlatány a fabulátory, kteří tak v lidech vyvolávali strach i obdiv. Dle něj přesvědčovali o svých uzdravujících schopnostech a namlouvali lidem i sobě, že rozmlouvají s démony.⁵⁶ Antipatie nejspíš byly vzájemné. Misionáři dlouho nezůstali jen u kritiky, ale brzy se snažili udělat dobře nemocným dle své praxe. Když to bylo beznadějně, alespoň spasili jejich duše rychlou konverzí. Proto mě bude v poslední kapitole zajímat, zda tito členové ztratili svůj význam po evangelizaci celé domorodé komunity. Bylo by to logické, ale vím, že se na takové otázky nedá lehce odpovědět. Z indiánské mentality se nedařilo snadno vymazat nebo přeformovat určité vzorce jejich chování. Pověřivost jim bránila uvěřit všemu, co jim jezuité předkládali. Přece jen byli tito lékaři nebo dá-li se je nazvat šamany, s jejich původní kulturou více spjatí. Dá se tedy předpokládat, že někde se tito „vyvolení“ udrželi i přes působení jezuitů.

---

⁵² „...los piaches aruacas, ni duermen, ni dejan dormir, ni al enfermo, ni a otros...se pasan toda la noche gritando, y sin dejar dormir a nadie, así por los gritos, como por la maraxa, que hacen un fiero e incesante ruido“. Více. Gumilla, Tomo I. s. 151.

⁵³ ZELENÝ, M.: *Malá encyklopedie šamanismu*. s. 11.

⁵⁴ „...los médicos otomacos echan agua fría incesantemente sobre los enfermos, y con eso mueren más aprisa: los guaybas, y chiricoas son sumergidos en barro fresco, o en el agua..“. více. GUMILLA, Tomo I. s. 213.

⁵⁵ ZELENÝ, M.: *Mytologie a kosmologie Yekvánů*. s. 136–141. in: *Malá encyklopedie bohů a mýtů Jižní Ameriky*. Libri 2009.

⁵⁶ GUMILLA, Tomo I. s. 154.

Původně jsem měla v úmyslu vyrýsovat jen strukturu indiánské společnosti, avšak léčitelé, léčitelské praktiky a léky jsou úzce spjaté, proto se ještě nevzdám tématu nemocí a uzdravení. Již jsem se zmínila, že rostliny, které se vyskytují ve sledovaném teritoriu, měly své využití také pro výrobu léčivých nápojů nebo mastí. Znali účinky snad každé z nich. Z generace na generaci se dědily recepty na různé léčivé prostředky. Z poznámek jde vyčíst, že indiány často trápil svrab, kožní plíseň a zažívací problémy. Od toho všeho jim pomáhal výtažek z květů stromu *Otova*. Indiáni byli mistry ve výrobě jedů, kterými napouštěli šípy a velmi je využívali při lovu. Stejně důležité byly i protijedy, jelikož krajina byla plná jedovatých živočichů. Jako protijed po uštknutí zmijí se jim osvědčilo ovoce ze stromu, který nazývali oslím (*árbol de burro*).⁵⁷

K dokončení společenské struktury domorodých skupin na Orinoku a jeho přítocích ještě zbývá podívat se dospod pomyslné pyramidy, která však nedostane jasné tvary. P. Gumilla se totiž zmínil pouze v případě kapitánské zkoušky Karibů o jakési vrstvě lidí (španělsky „vulgo“), která jí přihlížela. Pokud nebudeme za výrazem hledat zrovna hanlivý význam lůza či chudina (vzhledem k majetkovým poměrům orinockých indiánů), může se jednat o obyčejné lidi. Mám na mysli ty, kteří nepatřili ani do rodiny náčelníka ani kapitána, nejspíš ani léčitele. K takové dedukci jsem nucena, protože nám sdělil jen to, že bavlněná *hamaka* byla postelí pro mocné a zbytek tlupy spal ve spletené síti *chinchorro*.⁵⁸ Další zmínka o těchto lidech se objevila v souvislosti s léčiteli, z níž se opět nedozvídáme víc, než že k nim byli hloupí a důvěřiví, protože plnili všechno, co jim přikázali. Takže kromě náčelníka, kapitána, léčitele a válečníků víme jen o nějakých obyčejných lidech, kteří spali v sítích nebo na zemi a P. Gumilla je charakterizoval jako hloupé nebo spíše naivní, protože jemu se takové důvěry z jejich strany nedostávalo. Může nám stačit představa společnosti, kterou nemusíme hned považovat za rovnostářskou. Zjednodušeně se nedělila do více tříd. Karibové však měli ještě jeden stupeň. Na tom nejnižším bychom našli jejich otroky, válečné zajatce, které si nechávali nebo je prodávali či spíše vyměňovali za zbraně.

---

⁵⁷ GUMILLA, *Tomo I.* s. 275, 280.

⁵⁸ GUMILLA, *Tomo II.* s. 107.

1. 3 Povinnosti, radosti i strasti

P. Gumilla orinocké společnosti přirovnal k mraveništi, kde se všichni dělí o to, co uloví, nasbírají, vypěstují, aby zajistili dobrý chod vesnice. V případě potřeby i bojují, aby ji udrželi. Jako příklad stojí za to, se zmínit k organizaci Otomaků. Muži nepředstavovali jen živitele své rodiny, ale v podstatě celé osady. Vyrazili časně ráno na lov a pozdě odpoledne se vrátili s úlovky. Kdo půjde obstarat potravu, určovali za rozbřesku jejich kapitáni.⁵⁹ Jedna skupina mužů byla celý den na lovu, druhá na rybolovu a v době setby nebo sklizně ještě třetí skupina pracovala na poli. Zbylá polovina mužů zůstala, aby si odpočinuli, protože následující den vyrazili zase oni. Ženy s dcerami do návratu mužů pletly hamaky, různé přehozy, také košíky nebo vyráběly keramiku. Všichni společně jedli k večeru. Všechny úlovky přerozdělili opět kapitáni do rodin podle počtu dětí. Dle Gumilly nikdo netrpěl hladu ba naopak, snědli toho neuvěřitelně moc. To protože se jednalo o jediné jídlo denně, což si kompenzovali jeho vydatností. Do půlnoci se bavili a tančili a poté si celá rodina ustlala na zemi, kde místo matrace nahnuli písek z pláže a nad nimi je před moskyty chránil stan.⁶⁰ Sálivové kromě lovu také pracovali na poli. Pěstovali kukuřici, banány, maniok a další plodiny. Gumilla se podívoval přísnému dohledu starších Sálivů nad mladíky, které práskali bičem ze skroucené agáve. To mu vysvětlili tak, že prý kdyby na ně bič nepoužili, nepracovali by pořádně.⁶¹

Úloha ženy se nijak zvlášť nelišila od evropské představy matky a ochránkyň rodinného krbu. Ženy Otomaků se navíc dobrovolně účastnily bojů po boku svých mužů v taženích proti Karibům nebo při jejich útocích.⁶² Avšak u většiny etnik jejich hlavní úlohou byla péče o děti a příprava jídla, chichy nebo jiné domácí činnosti. Tak to bylo rozděleno i u dětí. Dívky pomáhaly matce v domácnosti a chlapci byli vedeni v obratnosti lovu a válčení. P. Gumilla poznamenal, že své děti nijak nevychovávali.

---

⁵⁹ GUMILLA, *Tomo II.* s. 109.

⁶⁰ GUMILLA, *Tomo I.* s. 167–170.

⁶¹ GUMILLA, *Tomo I.* s. 187–188.

⁶² GUMILLA, *Tomo I.* s. 174.

Především poukazoval na to, že nebyli zvyklí je trestat za prohřešky.⁶³ Měl na mysli fyzické tresty. V tom spatřoval začarovaný kruh, jelikož děti, které kradli, nebyli za to ani nic jiného potrestáni, nemohli z nich vyrůst slušní lidé. Jak by taky mohli, když jablko nepadá daleko od stromu. Sklon ke kradení připisoval všem lidem z oblasti, kteří si prý ani nebyli vědomi, že dělají něco špatného. Když někdo zabil někoho, kdo nepatřil k vyhlášenému nepříteli kmene, nebyl potrestán, jen utekl. Tohle je jedna z jeho obecných charakteristik, kterou snad ani nestojí za to brát v úvahu. Zvláštní místo z líčených zločinů si zaslouží pohled na cizoložství. Mezi řadou orinockých etnických skupin bylo rozšířené mnohoženství. To se týkalo zejména Sálivů. Avšak v případě ženy se již jednalo o cizoložství, které muži nelibě nesli v každé domorodé skupině. Karibové takový zločin trestali nejstriktněji. Na veřejném prostranství nevěrné ženě vzala život celá komunita. V nejmenované domorodé skupině se P. Gumilla setkal s tím, že bylo běžné si vyměňovat ženy i na několik měsíců. Po nichž se vrátil a opět do domu svého muže a dále spolu žili jako před tím.⁶⁴

Pravým opakem byli Otomakové, kteří byli zcela monogamní. Jejich specifikem bylo uzavírání sňatků, při kterých běžně docházelo ke spojení věkově rozdílných párů. Vdovy byly nuceny se provdat znovu s mladíky. A dívky zase se staršími muži. Nedbali přitom na majetek, ale bohaté zkušenosti jednoho z partnerů, které měly zajistit fungující domácnost. Mladý pár považovali za nerozvázný a neshledávali ho tak plnohodnotným.⁶⁵ Kromě toho běžně provdávali své dcery se sousedními Guamy. Odtud se vzalo provázání těchto dvou etnik, která měla mnoho společného. Otázkou už jen zůstává, kdo od koho co převzal.

Při namlouvání bylo velmi důležité udělat na ženy dojem, a to se dařilo udatným válečníkům. Podle P. Gumilly bylo jejich upoutání dokonce jediným důvodem k rozpoutání válečných aktů. *„Ve starém světě bylo běžným motivem válek rozšiřování království a nabytí dominií. To ale nejsou cíle a přání těch pohanů od*

---

⁶³ GUMILLA, *Tomo I. s. 133.*

⁶⁴ GUMILLA, *Tomo I. s. 129–130.*

⁶⁵ GUMILLA, *Tomo I. s. 172.*

*Orinoka, protože jim území přebývá.*⁶⁶ Na tom je trochu pravdy, ale řada dokladů svědčí o tom, že některá etnika s horních vod ženy válečným uměním nevábili, ale touto násilnou cestou si je získávali. Takto si s sebou odváděli mladé a pohledné ženy jako válečnou kořist. Nebohá žena se mohla nedobrovolně stát během svého života manželkou několika mužů, aniž by skutečně ovdověla.

Znovu se dostávám k válčení, které bylo nedílnou součástí života některých domorodých skupin. Zejména Karibové měli ve zvyku nečekaně přepadávat a drancovat osady. Přitom jak kořistili, tak odváděli zajatce, které prodávali do otroctví. Otomakové se jim urputně bránili, a jak už bylo řečeno, do defenzivy proti Karibům se zapojovaly také jejich ženy. Otomakové měli dle Gumilly velký talent ve střelbě z luků. Karibové si to poté, co navázali obchodní kontakty s Holanďany, kompenzovali směnou za sofistikovanější zbraně, jako pušky a železné dýky. Železo do té doby nikdo z indiánů neznal. Karibové, ale údajně s puškami neuměli tak rychle zacházet, aby je jejich držení významněji zvýhodnilo při válečném střetu s Otomaky. Aby umocnil toto tvrzení a zdůraznil zručnost Otomaků v lukostřelbě, zapsal, že za dobu, co Karib jednou vystřelil a znovu nabil, vystřelili šestkrát a z toho nikdy neminuli. Bezpochyby Karibové neuplatňovali jako evropská vojska taktiku lineárního střelení. Přesto nechtěl P. Gumilla tímto porovnáním spíše demonstrovat spravedlnost a Boží prozřetelnost? Jejich chlapi se v lukostřelbě a vrhu kopím procvičovali snad od doby, kdy začali chodit po svých. Při hrách mezi sebou používali jen repliky nebo takové zbraně, kterými si nemohli vážně ublížit. Také Karibové vychovávali ze synů silné válečníky. Jejich výcvik však už hru neměl jen připomínat. J. G. Frazer ve Zlaté ratolesti uvedl, že chlapi byli v době válečné výpravy krutě zbiti karabáčem nebo holí. To podstupovali dobrovolně z přesvědčení, že na jejich statečnosti závisí úspěch jejich válečníků v ten moment probíhající bitvě.⁶⁷ Tímto trýzněním je v podstatě připravovali na výše líčenou zkoušku, která čekala všechny ucházející se o místo kapitána.

---

⁶⁶ „*Pero siendo en este antiguo mundo, el ordinario motivo de las guerras ampliar los reinos, y dilatar los dominios, no teniendo tal ansia, ni deseo aquellos gentiles del Orinoco, porque les sobra terreno.*“ In: GUMILLA, *Tomo II.* s. 84–85.

⁶⁷ FRAZER, J. G.: *Sympatetická magie.* s. 34–35.

Za mírumilovný národ nebo spíše pasivní pokládal P. Gumilla Salivy. Mužům se sice velmi líbily zbraně, ale zřídka kdy je použili. Neměli to v krvi. Jejich předkové také neválčili. Když už došlo k nějaké bitvě, nejednalo se prý o nic víc než o křičící lomoz, při kterém nevyvinuli sebemenší válečnou taktiku. Přestože měli své kapitány a vůdce, válečníci naprosto postrádali jakoukoliv disciplínu a stáhli se kdykoliv z vlastní vůle. Možný úspěch tkvěl v nečekaném napadení. „*V tomto válečném podniku se nanejvýš omezí na přepadení ze zálohy, různé lsti, vynalézavosti vlastní jejich nejkratšího rozumu.*“⁶⁸ P. Gumilla Sálivy líčí spíše jako muže zženštilé a marnivé. „*Skutečně myslím, že by s klidem brali jakoukoliv jinou bolest, než pocuchání pramínku vlasů.*“⁶⁹

Sálivové skutečně kladli důraz na vzhled. Nebylo to však jejich výsadou. Každé etnikum mělo své specifické zvyky v krášení, které bylo součástí dlouhých příprav, jež předcházely nějaké zvláštní příležitosti. Ještě než začnu líčit indiánská slavnostní gala. Zkusím popsat také jejich běžné vzezření. Tady se opět dostáváme ke společným zvykům všech domorodců. Chodili oblečení jen velmi poskromnu. Misionářům toto samozřejmě nebylo příjemné, zvláště co se týkalo nahoty žen. Pečlivě si odstraňovali ochlupení na celém těle. Zatímco ženy a muži Karibů měli své rovné vlasy akorát sestříhnuté kolem čela, aby nezakrývaly výrazně nabarvené obočí.⁷⁰ Otomakové a Guamové si obočí nenechali růst vůbec, a to jak u žen tak mužů. Jediné co pokrývalo jejich kůži, byly nátěry, které míchali z různých surovin. Nenatírali se jen pro krásu, ale také z praktických důvodů. Vrstvy barev a olejů nepropustily paprsky slunce a také odpuzovaly moskyty.⁷¹ V přípravách na slavnosti byl každý kmen jinak kreativní, používal svou techniku, oblíbené barvy a vzory. Zajímavé se zdá být zamyšlení Humboldta o vývoji tohoto krásličího zvyku. Tvrdil, že není stejně starobylý ve všech osadách Orinoka. Zavedl se v tomto území po častých vpádech Karibů, který tak platil za mocný národ. Poražení aby se zalíbili

---

⁶⁸ „...en este negocio militar, lo más se reduce a emboscadas, y ardides; efectos, e inventivas propias de su cortísimo ánimo, y ningún valor.“ GUMILLA, *Tomo I*, s. 172.

⁶⁹ „Firmemente creo, que llevarán muy pacíficamente cualquier otro daño grave, que el que les descompongan una guedeja del pelo.“ GUMILLA, *Tomo I*, s. 186.

⁷⁰ *Reise III*. s. 448.

⁷¹ GUMILLA, *Tomo I*. s. 126–127.

vítězi, namalovali se stejnými barvami po jeho vzoru. Tato móda se u podrobených kmenů zakořenila, ale moc Karibů postupně slábla. Tradice malování byl tak jeden z mála pozůstatků vlivu, jaký měli Karibové v době, kdy si slabší skupiny podmanili. Každé etnikum si postupně vytříbilo svůj styl a oblíbené barvy. Kupříkladu Sálivové používali mnoho barvy. Roztírali ji po celém těle, kdežto Otomakové si malovali jen tvář a vlasy si potírali olejem.⁷² Karibové nezůstali jen u malování vzorů. Jejich hlavní předností byla atletická postava, kterou umocňovali deformací svalstva. Tu matky prováděly už svým malým dětem. Kolem stehna a lýtka pevně utahovaly bavlněný pruh. Nohy tak abnormálně natékaly a svaly se napínaly. Zpočátku to způsobovalo bolest nejen při chůzi. O tradici stahování svalů svědčí P. Gumilla, A. von Humbolt a zdá se, že tento zvyk přetrval u některých amazonských kmenů dodnes.⁷³

Kráslení, které Sálivské ženy prováděly svým mužům, trvalo hodiny. Karibové k slavnostním účelům potírali svá těla červenou barvou a kromě ozdob jej ověsily také lukem a šípy. Ženy nebyvaly o mnoho více oblečené než muži s jednoduchou rouškou. V uších a nose měly zuby kajmanů. Ty také provlékaly na šňůrku. Mnoho takových si vázaly kolem krku, pasu. Kromě toho na nich měly navlečené ulity šneků nebo tesáky opic a později nejraději používaly skleněné korálky, které shromažďovaly, jak se dalo.⁷⁴ Karibové a indiáni Caberres nosili jako trofeje na šňůrkách také lidské stoličky nepřátel. Takto se vydávají do boje držící v jedné ruce kyj a v druhé píšťalu zvanou *fututo*. „*V jiné paradě vychází, když jsou v opojení svateb, vrací se z válečné výpravy nebo se jdou naposledy rozloučit s náčelníkem či kapitánem.*“ K takovým slávám se natřeli nejen barvou, ale nahoru ještě rozetřeli pryskyřici rozpuštěnou v oleji. Tato vrstva jim dodala lesk a také zajistila trvanlivost tohoto obleku i na několik dní. Zároveň díky lepivosti smůly přichycovali na tělo různě zbarvená peří.⁷⁵ Indiáni Achaguas si ryli do kůže rybí kostí tvary trojúhelníku

---

⁷² *Reise III.* s. 444–445.

⁷³ GUMILLA, *Tomo I.* s. 125.; *Reise III.* s. 448.; ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik.* s. 42 – 43.

⁷⁴ GUMILLA, *Tomo I.* s. 124.

⁷⁵ GUMILLA, *Tomo I.* s. 123 - 124.

směrem dolů od nejmenšího po největší. Po utření krve rány potřeli šťávou z ovoce *jagua*, které působilo protizánětlivě a zanechalo černé vzory po celém těle.⁷⁶

1. 4 Rituály, obřady a tradice

Nyní nechávám přípravy a přejdu k samotným kultovním a slavnostním obřadům. V této části se setkáme spíše s nepochopením P. Gumilly. Tolik se snažil obhájit své téze o hebrejském původu indiánů, že se při jejich popisu omezil na výčet zvyklostí, které dával do souvislosti s židovskými obřady a tradicemi. Společné znaky tak shledával u každého kmene. Jaké důkazy uváděl? Sálivové dřívě obřezávali děti, avšak u obou pohlaví. Mnislav Zelený to vysvětluje jako snahu o imunizaci, která měla zabránit vniknutí démona přirozením.⁷⁷ Mohlo mu také nahrát to, že například Karibové odmítali jíst vepřové. To však J. G. Frazer zdůvodnil strachem z přejímání vlastností snědeného zvířete. Nechtěli se stát stejně nemotornými a mít tak malé oči jako ta prasata.⁷⁸ Rysy judaistických obřadů viděl také ve veřejné popravě nevěrných žen Karibů.⁷⁹ Nelze sice popřít, že se některé zvyky podobaly starozákonním obřadům. Jejich původ byl však mnohem starší. Z pohledu moderní antropologie většina etnik v orinockém povodí udržovala rituální obřady, které měly základ v šamanismu. Ten si již první obyvatelé Ameriky přinesli se svou migrací z Asie.⁸⁰ R. Karsten toto potvrzuje tím, že zvyklosti amerických indiánských etnik pokládá za prvky rozvinutého animismu.

---

⁷⁶ GUMILLA, *Tomo I.* s. 126.

⁷⁷ ZELENÝ, M.: *Malá encyklopedie šamanismu.* s. 13.

⁷⁸ Z jídelníčku vyloučili i želvy, aby nezhloupli a neztěžkli. In: Frazer, s. 548.

⁷⁹ GUMILLA, *Tomo I.* s. 129.

⁸⁰ Podle amerického antropologa Kwang-chih Changa se šamanismus stal univerzálním náboženstvím už v mladším paleolitu. Shodné prvky náboženských praktik Mayů a archaických čínských rituálů spolu s jejich religiózními symboly mu tak daly podklad k hypotéze o cirkumpacifickém substrátu archaického šamanismu, který je zakódovaný v obřadech a náboženstvích čínské, indiánské a v dalších civilizacích z oblastí Tichomoří. in: BUDIL, s.19–20.

Kosmologické představy obzvláště ve sledované oblasti se nikdy nevyvinuly na úroveň velkých civilizací Mayů nebo Inků. Na orinocká etnika měl velký vliv pohyb Slunce a Měsíce, tak jako na všechny jihoamerické kultury. Podle něj se orientovali v roce, ale nikdy nedospěli k cyklickému řádu jako Mayové. Proto v nich různé úkazy na obloze sice pravidelné, ale opakující se s delším časovým odstupem vyvolávaly velké znepokojení. Jedno takové vylíčil P. Gumilla, které způsobilo zatmění Měsíce. To si vykládali tím, že Měsíc onemocněl nebo že je trestán.⁸¹ Měsíc a Slunce figurovaly v mytologiích řady etnických skupin. P. Gumilla popsal své úsilí přesvědčit Betoje o tom, že Slunce není Bůh.⁸² Přesto však poznamenal, že ani Betojové, ani jiné skupiny neprojevily známky zbožňování. Jejich náboženské představy zůstaly na prvotní nejjednodušší úrovni náboženství nebo spíše kultu duchů a duší – animismu. V líčených rituálech orinockých indiánů nebo v jiných zmínkách P. Gumilly se pokouším alespoň rozpoznat užití extatických vlastností mysli. Jejich pomocí navazovali spojení se světem zemřelých. Komunikovali s předky, jedinými jejich vzory a zdrojem moudrosti. Jak jsem se již zmínila, šamani přesvědčovali o tom, že jsou jedinými, komu bylo dovoleno hovořit s démony. To jsou rysy archaického šamanismu, které byly před zásahem jezuitů na Orinoku zachovány. Sny či halucinace vyvolávali inhalací prášku „yopo“⁸³ nebo jen opojením chichou. Takové stavy se snažili ovládnout rituálem, rytmem nebo přivoděním extrémní bolesti. Všechno tohle jsem zmínila výše. Přichází na řadu slavnostní obřady.

Největší slávu a honosnost zažívali v případě, že se to týkalo některého z těch na špici pomyslné pyramidy. Uvádím příklad pohřební tradice Sálivů. „*Nastal čas prokázat poctu bratrovi náčelníka Pugduga...*“ Vše začalo velkým chystáním: muži vykopali hrob uprostřed domu, jiní šli nalovit ryby a želvy, které se měly podávat na smuteční hostině, ženy připravovaly chichu a příbuzní zesnulého se rozutekli do sousedních vesnic pozvat hosty. V čele průvodu kráčeli náčelník držící náhrobek a

---

⁸¹ GUMILLA, *Tomo II.* s. 242–247.

⁸² Betojové Slunce nazývali ve svém jazyce shodou okolností podobně jako Řekové „Teos“. GUMILLA, *Tomo II.* s. 16.

⁸³ V indiánských jazycích se najdou různá označení. Jeho výroba je však stejná. Získávají jej z kůry a lýka stromu *Ayuuku* (dle *Jekvuanů/ Makiritari*), které lýsují a dlouho vaří, dokud červený nápoj nezhoustne. Tuto hmotu pak vysuší a drtí na prášek.

vdova, která v době smutku nesměla být nazdobená, jak měly ženy obvykle ve zvyku. Nad hrobkou se tyčily čtyři vytesané sloupy v rozích, dva z nich završené ptáky a dva korunou. V těch navíc byly velmi realisticky vytesány reliéfy smutné tváře, které si zakrývaly rukama oči. Hosté ačkoliv přicházeli veselí, po vstupu do dveří domu propadli v upřímný pláč. Poté, co všichni vyšli, začali tančit a pít. V noci se toto veselí rozpoutalo znovu. Všichni tančili v kruhu a tvořili různé formace, hráli přitom na své specifické nástroje.⁸⁴ Ve smutečním obřadu Sálivů najdeme spoustu věcí, kterými nad ostatními etniky vynikali, a především byl jeho průběh nejbližší křesťanské tradici. Co však měli s ostatními společné a čím se naopak od evropské zkušenosti vzdalovali, bylo uložení ostatků. Nezakládali pohřebiště. Místo posledního odpočinku Sálivů byl dům zemřelého. Později to představovalo další břemeno misionářů, když pozůstalá rodina odmítala mrtvé ukládat na otevřeném prostranství kvůli obavám ze silných dešťů.⁸⁵ P. Gumilla to pokládal za projev jejich hlouposti a nepochopení křesťanské věrouky. Jenže, je skutečně strach z vyplavení hrobů v období dešťů, tolik nepochopitelný. Opět jedno z palčivých témat vzniklé střetem tradice křesťanské s domorodou založenou na přirozené zkušenosti indiánů. Jestli se totiž mohli na něco spolehnout, tak na období dešťů.

Nechci však více zabíhat do problémů misionářů, které mají svůj prostor v druhé kapitole. Podívejme se raději na jiné zvyklosti pohřbívání, které nejenže misionáře zatěžovaly, ale rovnou pohoršovaly a utvrzovaly o barbarství jejich vykonavatelů. Smuteční obřady byly u každého etnika svým způsobem honosnou slavnostní událostí, stejně jako u příkladu Sálivů. V čem se však lišily, byl způsob nebo místo pohřbení. Karibové tělo mrtvého kapitána položili do hamaky, kterou na koncích pevně svázali. Pozůstalé ženy měly za úkol nedovolit mouchám na něj sednout. Musely jej tedy hlídat celý den a noc a to po dobu třiceti dnů. Až poté přistoupili k pohřbení. Do hrobu vedle nebožtíka položili také jeho zbraně. Mnohem závažnější je to, že tato výbava nebyla jediným, co s mrtvým kapitánem pohřbili. Nejstarší z jeho žen se stávala jeho společnicí ve smrti, a tak zatímco zbraně ležely po jednom jeho boku, po druhém se natáhla ona. Zbýlé vdovy podědil nejstarší syn. Tím

---

⁸⁴ GUMILLA, *Tomo I.* s. 189–197.

⁸⁵ GUMILLA, *Tomo I.* s. 214–215.

to, ale neskončilo. P. Gumilla uvádí, že po roce otevřeli hrob a vyzvedli z něj kosterní ostatky. Následně je dali do vaku a ten zavěsili pod střechu zvenčí domu. Waraové z delty zacházeli s kosterními ostatky stejně. Jenže nečekali tak dlouho. Ponořili mrtvé tělo na den do řeky, kde se už o něj postaraly ryby. Poté uložili takto očištěné kosti do koše a stejně jako Karibové jej zavěsili pod střechu.⁸⁶ Víme, že dál nakládali s kostmi pohřbených také Guamové. Už na počátku kapitoly jsem uvedla, že po roce z hrobů odebírali lebky zemřelých a vkládali je do dutin skály.

Jiná etnika zase těla nezakovávali dostatečně hluboko do země. Indiáni Arauca je navíc nezasypali, hlinou jen přikryli rákosovou rohoží. Achaguaové místo rohože uplácali víko z bláta. Když se objevila trhlina, ženy ji zalepily. Když to P. Gumilla viděl, ptal se, jestli to dělají kvůli zápachu, jak se domníval. „*Ne otče, dovnitř nesmí vlézt mravenec, aby nenarušoval klid zemřelého.*“ Tato jím citovaná odpověď ho přiměla jen kroutit hlavou nad indiánskou pověrou, která hrozila tím, že když je sní mravenec, přinese to prokletí jejich duši. Představovali si, že duše opustí tělo a je stále ve vesnici, kde poletuje kolem domů. Taková představa je prý uklidňovala v poslední hodině, kdy se smrti nijak nebránili. Smířenost a duševní klid Sálivů nebo jiných etnik před odchodem P. Gumilla pokládal za jednu z jejich kladných vlastností.⁸⁷ Kromě toho se mu velmi líbilo, jak například Otomakové vzpomínali na mrtvé. Celá vesnice se s ranním rozbřeskem dala do hromadného pláče za zemřelého.⁸⁸ Tímto zanechávám téma smrti a kapitolu věnující se původní kultuře domorodců z orinockého povodí uzavírám obřady oslavujícími radostné události.

Jak už jsem i zmínila, značné veselí vypuklo na počest nově vybraného kapitána. Stejně významným důvodem k oslavám byl návrat z válečných výprav. Jako vždy k tomu patřilo speciální malování těla, připíjení si chichou a svérázné taneční kreace, které doprovázeli hraním nejčastěji na píšťalu, bubny nebo chřestící nástroj. Tohle vše bylo součástí i svatebních obřadů. P. Gumilla se s námi podělil o svou zkušenost, kdy se zúčastnil sňatků indiánů Guaiquires a Mapoyes. Prvním byly domovem břehy Uyupí, mrtvého ramene Orinoka v provincii Cumána. Pohybují se

---

⁸⁶ GUMILLA, *Tomo I.* s. 200, 202–203.

⁸⁷ GUMILLA, *Tomo I.* s. 213.

⁸⁸ GUMILLA, *Tomo I.* s. 164.

tedy opět mimo povodí středního toku, ale přesto je vhodné je zmínit. Jejich přípravy totiž byly velmi podobné i s těmi ze sledovaného teritoria. V jejich přístupu k dospívání žen byly shodné rysy s počínáním si jiných etnik. Každé z nich mělo ve zvyku ženy separovat od mužů nebo od celé vesnice poté, co se u dívek projeví první známky dospívání v ženu. Jejich izolace často končila právě sňatkem. To vypovídá o tom, že byly dívky provdávány velmi mladé. Některé podmínky až připomínají dívčí vězení. Nevěsty Guaiquiries byly celých čtyřicet dnů uzavřeny a navíc bylo dohlíženo na to, aby dodržovaly přísný půst. Muži nejenže nesměli přijít do kontaktu s těmito dívkami, dávali si i pozor, aby se nedotkli země, kudy prošly ony. Věřili, že by jim pak otekly nohy. Alespoň tak to vysvětlil náčelník. P. Gumilla to považoval za velmi nelidské. Nevěsty, které po té dlouhé době spatřily opět světlo světa, byly ještě celou noc před obřadem ve víru příprav. Jako u předchozích slavností nejdéle ze všeho trvalo malování celého těla, vytváření korun z ptačích per nebo květů. Podobným kráslicím procesem prošli i ženichové. P. Gumilla však dívkám nepolichotil, po dlouhém půstu a bezesné noci dle něj vypadaly zestárle, pohuble, více mrtvé než živé. Podobně na tom byly i nevěsty Mapojů. Tady se již dostávám k samotnému sňatku, který byl doprovázen podobným programem jako jiné slavnosti a dle Gumilly se u jednotlivých etnik příliš nelišil. Nechyběli tanečníci, kteří vše uvedli několika kolečky kolem domů nevěst. K nim se po chvíli přidali i ženichové, kteří oproti jejich nastávajícím si mohli směle připít. Následovala velká hostina a znovu tance, a tak to trvalo dlouhé hodiny.⁸⁹

Touto kapitolou věnovanou původní kultuře, stylu života i umírání domorodých etnických skupin jsem chtěla připravit půdu, do které misionáři zaseli semínko. Viděli jsme, že misionáři pracovali s různorodými charaktery, a tak lze předpokládat, že i úroda nových křesťanů byla rozličná a odpovídala prvotní kvalitě substrátu. Jak se jim dařilo či nedařilo kultivovat a evangelizovat zmíněné skupiny ve sledovaném prostoru středního a horního povodí Orinoka se snažím přiblížit v další kapitole opět pomocí interpretace pramenů.

---

⁸⁹ GUMILLA, *Tomo I.* s. 155–156.

2 EVANGELIZACE ORINOKA

Nejdříve chci shrnout, jak si na tom toto téma stojí v badatelském prostředí. I když v současnosti existuje několik souhrnných prací a z části čerpám.⁹⁰ Do čtyřicátých let minulého století bylo působení Tovaryšstva na území dnešní Venezuely historiky nepovšimnuto. V již vzniklých monografiích odůvodněně zabírá přední místo kolonizační projekt řeky Orinoka. Dokonce by se mohlo zdát, že do jiných částí země řád nezavítal. Mezi prvními dala impuls ke studiu procesu osídlování jezuitů práce Manuela Aguirre Elorriaga.⁹¹ Věnoval se historii velkých amerických řek a nebylo náhodou, že v souvislosti s Orinokem vynesl na světlo přínos jezuitů v této oblasti. Veletok totiž tvořil páteř misí, které se v době jejich znovuzrození na přelomu 18. a 19. století sčítaly na téměř tři desítky.⁹² Elorriaga založil roku 1968 badatelské a charitativní středisko el Centro Gumilla.⁹³ To právem nese v názvu jméno jednoho z misionářů, který významně přispěl k poznání orinockého prostředí a jeho obyvatel.

K rekonstrukci dějin Tovaryšstva v Americe evropští historici a ibero-amerikanisté mohou čerpat z řádových archívů v Římě a v Toledu, ale také z fondů v Granadě, v Seville a dalších, kde je uschovaná dokumentace jako žádosti, výnosy, korespondence atd. Nesmím opomenout zmínit, že první zájem o to sepsat řádovou historii v amerických misích měli samotní jezuité. Jen dodám, že v jejich terminologii se setkáváme místo „misie“ s pojmem „redukce“. Tomu, co se myslí pod tímto výrazem, věnuji více prostoru v následující části kapitoly. V rozsáhlých dílech, která koncipovali od příchodu řádu po svou současnost, se podělili o zkušenosti vlastní i ty, o kterých měli povědomí od ostatních. Místa jejich prvních vydání byla

---

⁹⁰ REY, J. F.: *Los jesuitas en Venezuela, Tomo I y II*, Caracas-Bogotá 2006.

BAYLE, C.: *Documentos Jesuíticos relativos a la Historia de la Compañía de Jesús Venezuela*.

⁹¹ ELLORIAGA, M. A.: *La Compañía de Jesús en Venezuela*. 1941.

⁹² REY, J. F.: *Tomo I*. s. 4.

⁹³ Více informací k tomuto centru a jeho činnosti poskytují jejich webové stránky: <http://www.gumilla.org/?p=page&id=1217962753>

také ve Španělsku.⁹⁴ Díky tomu jsou snadno přístupná evropským badatelům. Některá díla byla tištěna i vícekrát, což svědčí o jejich oblíbě a šíření nejen mezi příslušníky řádu. I když jejich autoři nejspíš ani nechtěli své čtenáře omezit pouze na spolubratry. Nejenže mínili šířit vědomí o jejich činech mezi každého, kdo by byl schopný si o tom přečíst, ale také se touto cestou snažili bránit kritikům řádu. Pro příklad uvedu P. Pedra de Mercado (1620 – 1701) a jeho Dějiny Tovaryšstva Ježíšova v provincii Nového království (Granada) a v Quitu⁹⁵ a podobně P. Josého Cassani.⁹⁶ K vývoji misijní sítě na Orinoku, Metě a jejich přítocích jsou vypovídající citované dílo P. Gumilly a dílčí písemnosti jeho spolupracovníků P. Manuela Romána, P. Bernadra Rotelly a později působícího P. Filipeho Salvador Gilije.⁹⁷

Než se dostanu k samotnému jádru misionářského údělu ve sledovaném území a problémům s kterými se potýkali, je třeba zmínit se o těch, kteří se už tohoto tématu dotkli v širším geografickém prostoru a kontextu. Přihlédnou také k české produkci. V které se sice o misijní osady na Orinoku zatím nikdo nezabýval, zájem o misijní činnost jezuitů z české provincie v Americe má však dlouhou tradici. První, kdo se zabýval českou provincií Tovaryšstva Ježíšova v zámoří, byl Josef Vraštil. Významně přispěl badatelům Zdeněk Kalista se svou edicí *Cesty ve znamení kříže, 1941*. Najdeme v ní korespondenci informativního charakteru jezuitů působících v amerických i asijských misiích, kteří pocházeli z českých zemí nebo příslušeli k české jezuitské provincii. A to je jedna z mnoha publikací o misijních aktivitách Tovaryšstva Ježíšova v zámoří. Ještě v šedesátých letech se pohlíželo na misijní snahy jezuitů jako na aspekt kolonialismu. Někde však obnovená činnost řádu přetrvala i po té, co kolonie získaly nezávislost. Což předchozí tvrzení nepodpořilo. V poslední době mají co dočinění s tématem zámořských misí Josef Kolmaš, Oldřich

---

⁹⁴ Dvoudílná kniha P. Josého Gumilly *El Orinoco Ilustrado*, byla tištěna v Madridu poprvé r. 1741, v letech 1739–1743 totiž působil v Evropě jako prokurátor, poté se vrátil do misie San Ignacio de Betoyes

⁹⁵ MERCADO, P.: *Historia de la Provincia del Nuevo Reino y Quito de la Compañía de Jesús*. Přesto, že byly rukopisy objeveny v Toledu poměrně krátce po jejich dokončení (1683), Mercado byl téměř zapomenut a vytištěny byly až o mnoho let později. O Mercadových dílech se poprvé zmínil Nicolás Antonio v díle vydaném v Madridu roku 1757.

⁹⁶ CASSANI, J.: *Historia de la Provincia de la Compañía de Jesús del Nuevo Reino de Granada en la America*. Madrid 1741.

⁹⁷ REY, J. F.: *Tomo I*. s. 5–6.

Kašpar, Eva Novotná nebo Josef Koláček. Jistým způsobem se o bratřích, kteří zasvětili svůj život šířením evangelia za oceánem, dotkla také Ivana Čornejová v publikaci *Dějiny jezuitů v Čechách* z roku 2002. Povědomí o aktivitách příslušníků řádu v zámoří se nedávno snažila předat veřejnosti i Vědecká knihovna v Olomouci svou výstavou. Nejnovějším počinem se stala edice přeložených dopisů Pavlem Zavadilem, *Čeští jezuité objevují Nový svět: Dopisy a zprávy o plavbách, cestách a živobytí z Ameriky, Filipín a Marián (1657-1741)*, Argo 2015. Do mnou sledované oblasti žádný jezuita z české provincie nezavítal (nejblíže byl Samuel Fritz). V poslední jmenované edici však byl publikován dopis od jednoho příslušníka české provincie Tovaryšstva, v kterém informuje o zavraždění tří misionářů na Orinoku.

2.1 Duchovní konquista k orinockým břehům

V práci se zabývám pozdějším obdobím v historii působení Tovaryšstva Ježíšova v Americe, téměř pár desítek let před jejich vyhnáním. Tady uvádím vývoj, který tomu předcházel. Jak se vlastně jezuité dostali do těchto končin a proč právě Orinoko? Odpovědí může být řada souvislostí s postupnou kolonizací a utvářením správy území, kterých byla Venezuela součástí, než dosáhla úplné nezávislosti na Novém království Granady. V počáteční fázi se osídlování delty vedlo z center Cumána, založené roku 1570 a ze Santo Tomé de Guayana. Historie indiánského obyvatelstva tohoto regionu je spjatá s historií indiánů severovýchodní Venezuely obecně. Na rozdíl od Karibské ostrovní oblasti se španělská správa upevnila na venezuelském území o desítky let později. Prvním pokusem o ovládnutí provincie Cumaná části Tierra Firme byla výprava vedená Bartolomeem de las Casas ze Santa Dominga.⁹⁸Při prvních kontaktech s Evropany byli příslušníci místních etnických

---

⁹⁸ Do jejího čela byl jmenován korunou r. 1520, tehdy čerstvě v roli ochránce původních obyvatel Indií. Byl odhodlán pacifikovat několik tisíc domorodců, ale toho dosáhl s velkými obtížemi. Během pěti let se mu sice podařilo založit tři osady, aby se však udržely, musely být opevněny kvůli častým

skupin⁹⁹ využívání jako otroci k těžkým pracím a tak to trvalo celé 16. až do poloviny 17. století.

Mnohem intenzivněji začali Venezuelu osidlovat až od druhé poloviny 16. století. Postupovali od západu k východu a v první řadě se jednalo o pobřeží a okolí Maracaiba. Konquista se rozšiřovala po celém pobřeží Karibiku a po březích Orinoka, na kterých byly usazené skupiny Karibů: „Cumanagoto“ a „Chaima“. V jejich přirozeném prostředí se vytvářely rozsáhlé sítě aliancí, jednotně organizovaných a řízených ze Španělska. Tento systém se ale až do poloviny 17. století nebyl schopen krystalizovat po celém území severovýchodu „Tierra Firme“. V poslední třetině 16. století se španělská expanze rozšiřovala i na povodí dolního Orinoka, kde pokročili hlavně příchozí misionáři. Tak se tento veletok stal strategickou osou k šíření evangelia a upevňování španělské nadvlády.¹⁰⁰

V práci jsem se zaměřila na orinocké misie pod ochranou jezuitů, a proto jsem vymezila rozsah zkoumaného teritoria na povodí středního a horního toku. Kromě nich však na území obklopujícím především dolní Orinoko pracovali s indiány příslušníci dalších čtyř řádů, a to františkáni, dominikáni, augustiniáni a kapucíni. Ti všichni postupně vybudovali rozsáhlé sítě misí a jejich těsnost často vyvolávala mezi sebou spory. Vedle toho se později aktivity regulérního kléru staly trnem v oku světským klerikům.

Až s příchodem františkánů a kapucínů v roce 1650 se duchovní konquista mohla úspěšně rozšiřovat.¹⁰¹ Když dokázali proniknout přes tuto krajní zónu, která byla buď přímo obydlená skupinami Karibů, nebo jimi podmaněná pomocí krutých výpadů, hlouběji ve vnitrozemí se již setkávali s mírnými a hlavně přívětivějšími etniky. Misionáři působili od Piritú po údolí Cumanacoa a během jednoho a půl století se jim podařilo vytvořit desítky redukcí. Velkou zásluhu na tom stále měly

---

útokům. Po střetu s místními etniky vykrvácelo a také zemřelo následkem nemoci a hladem mnoho lidí.

⁹⁹ Cumanagoto, Paria, Kari'ña, Cuaca, Tagare, Core, Chacopata, Guaiquerí Piritu, Tomuza, Apotomo y Guaiquerí in: SAIGNES, A. M.: *Estudios de Etnología Antigua de Venezuela*. Caracas. Universidad Central de Venezuela 1961. s. 31–42.

¹⁰⁰ REY, J. F.: *Tomo I*. s. 7.

¹⁰¹ SAIGNES, A. M.: *Estudios de Etnología Antigua de Venezuela*. Caracas. Universidad Central de Venezuela 1961, s. 31–42.

ozbrojené síly. Domorodci byli prakticky nuceni násilím k usazování v misiích. Přitom nikdo nebral ohled na odlišné zvyky jednotlivých skupin ani na problematické vztahy mezi nimi. Tímto přístupem si proti sobě indiány popudili.

Expanzi misijních osad se nejvíce bránili v oblasti řek Guarapiche, Guanipa a Tigre, osazené Kariby a několika segmenty jiných etnik jako *Cumanagoto*, *Palenques*, *Chaima* a *Paria*. Nevraživost vůči Španělům podporovali i sousedící evropští osadníci, jako Francouzi z Malých Antil a Holanďané od řeky Esequibo, kteří indiánům za jejich produkty měnili zbraně. Nad zmíněným územím získaly španělské orgány úplnou kontrolu až po té, co se roku 1730 dohodly s ostatními skupinami usazenými u kanálů ústí, které byly do té doby s „problémovými“ Kariby zadobře. Poté se jim podařilo oblast dobýt a na teritoriu východních Llanos byla síť redukcí rozšířena až po deltu. Tam už přírodní podmínky nevyhovovaly způsobu života Evropanů (později kreolů). Specifická vodní krajina umožnila zdejším Waraům žít podle sebe a bez větších zásahů španělské správy, která naprosto ovládala jinak celé území severovýchodní Venezuely. Misionáři, konkrétně kapucíni, se několikrát pokoušeli o stažení Waraů z delty do redukcí, nicméně bez většího úspěchu. V šedesátých letech 18. století se do projektu ovládnutí obyvatel ústí zapojil i guvernér José Remíz. Cíle mělo být dosaženo nátlakem rozmístěných armádních složek, které byly slučovány z řad ovládaných indiánů. Misie prezentující zdejší koloniální systém představovaly prostory kulturní kontroly a vykořisťování pracovní síly na farmách a statcích patřících k nim.¹⁰²

Kapucínské misie se rozkládaly po pravém břehu od Angostury až k velkému ústí a na druhé straně po Amazonas. Zdejší misionáři se dostávali do kontaktu se skupinami Karibů a stejně početných „*Guayanos*“. Většina indiánských vesnic Karibů se bránila usazení v redukcích a samostatně přetrvala až do osvobozenecých válek. Naopak „*Guayanos*“ žili pohromadě s jinými etniky relativně bez problémů. Docela početní Aravakové se nejdříve zdáli divocí jako Karibové, ale nakonec se usadili a stali se přátelskými. Někteří poddajní Waraové se usadili ve třech komunitách spolu s jinými národy. Evangelizaci kapucíni šířili také mezi skupiny

---

¹⁰² TIAPA, F.: *Las relaciones interétnicas entre los Warao de la frontera noroccidental del delta del Orinoco durante la época colonial*. Instituto Venezolano de Investigaciones Científicas 2007., s. 216–220.

v Guayaně¹⁰³, z kterých vznikly multietnické osady, například San Antonio na řece Caroní, založená 1724.¹⁰⁴ Dál na východě měli pozice Francouzi a Holanďané.

Nyní k historickému vývoji jezuitské orinocké sítě. I když nová historiografie datuje počátky řádu ve Venezuele rokem 1614, neměla bych opomenout, že s plánem sem proniknout ze Santafé jezuité poprvé přišli v poslední třetině 16. století.¹⁰⁵ Mezi léty 1655 a 1660 se upevnily misie na území provincií Nové Andalusie a Caracasu. Postup této evangelicko-ekonomické expanze jezuitů se nijak zvlášť nelišil, od běžně užívaného v jiných zemích.¹⁰⁶ V poslední čtvrtině 17. století se začala realizovat nová strategie dobývání vnitrozemí po vodě. Šlo o další rozšíření sítě redukcí, která měla navázat na již fungující misie na dolním toku¹⁰⁷ a pokračovat na březích středního Orinoka včetně jeho přítoků. Jezuitská síť se rozpínala i na řekách Meta a Casanare. Dnes obě územně patří Kolumbii, ale v minulosti byly pod správou představeného orinockých misí. Jezuité se zde usazovali od osmdesátých let 17. století, ale natrvalo se uchytili ve třicátých letech 18. století. Později byly osady zakládány i v části horních vod orinockého toku.

Redukce začaly fungovat s příchodem P. Juliána de Vergara z guayanského prezidia, ale první kontakty s příslušníky Sálivů navázal P. Julio Ortiz de Papayán už roku 1666. P. Monteverde tam byl vyslán jako zkušený misionář a 4. srpna 1669 připlul k domorodé osadě Yanaqui, kde P. de Vergara založil misii San Lorenzo o dva

---

¹⁰³ Guayana tvořila samostatnou provincii tak jako Trinidad do roku 1731, tehdy byla zahrnuta k provincií Nová Andalusie a správním centrem byla Cumaná. Po roce 1777, se stala znovu samostatnou provincií s centrem v Angostuře.

¹⁰⁴ ARELLANO, F.: *Una introducción a la Venezuela prehispanica: culturas de las naciones*, s. 658, 659.

¹⁰⁵ Tehdejší guvernér Diego Mazariego již roku 1571 žádal krále, aby poslal 12 jezuitů do jeho provincie. Avšak první „návštěva“ jezuitů dorazila až v prve zmíněném roce. Tato průzkumná cesta započala na jihu od Marakaibského zálivu a vedla městy Grita a Mérida, poté severovýchodně přes Trujillo, Barquisimeto a Tacuyo. V Méridě se jim podařilo založit Kolegium o 15 let později. Roku 1630 měli v úmyslu totéž učinit i v Caracasu, avšak bez úspěchu. Dosáhli toho až roku 1756. Více: REY, J. F., Tomo I, 7–9 s.

¹⁰⁶ REY, J. F.: *Los jesuitas en Venezuela*, Tomo II. *Las misiones germen de la nacionalidad*, Caracas, 2006. s. 801.

¹⁰⁷ V oblasti dolního toku misijní aktivity rozvíjeli především františkáni a kapucíni z Aragonu. Od roku 1700 působili severně od Orinoka. V jižním povodí dolního toku se dokonce hovoří o vlastním misijním státě, který kapucíni postupně zřídili od roku 1724. Sousedili tak s jezuitskými misemi na pravém břehu středního toku.

roky později.¹⁰⁸ Poblíž se postupně vytvořily dvě pozice, které však zanikly poté, co v obou z nich došlo k tragické smrti tří misionářů zabitých Kariby.¹⁰⁹ Zprávy o události se šířily v celém Tovaryšstvu. Tato zkušenost s nimi velmi otrásla a na dlouhou dobu přerušila snažení jezuitů ve sledované oblasti. Příležitost k obnově misí se naskytla o desítky let později s nutností reorganizace správy místokrálovství Nové Granady. Právě prostřednictvím řek Orinoka, Mety a Casanare mělo dojít k propojení a ovládnutí vnitrozemí. Přitom hlavní postavení měly mít redukce na Orinoku. Z paměti představených misí vyplývá, že do vyhnání jezuitů v této oblasti fungovalo šest redukcí. Mezi léty 1733 až 1751 vznikly čtyři nejdůležitější: u Raudal de Atures, Uruany (nebo Urbany), Encaramady a Carichany.¹¹⁰

Santa Teresa de Carichana na ústí řeky Mety byla obnovena roku 1733. Stala se hlavní redukcí a sídlem prokurátora orinockých misí. Již roku 1735 došlo k novému útoku Karibů, který zredukoval počet usazených domorodců jak v San José obydlené Otomaky tak San Ignaci s usazenými Guamy. Informoval o tom P. Rotella.¹¹¹ Část z těch, kteří přežili byli natolik vystrašení, že z redukce utekly. Misionáři museli přistoupit k opatřením proti dalším takovým zkázám. S podporou správy s vojáky a domorodci postavili čtyři míle pod misii Svaté Terezy pevnost Sv. Františka Xaverského. Gumilla ji popisuje jako nedobytou díky strmé skále Marumarúta (Španělé ji nazývají Marimarota), která se vztyčí nad vodou. Bylo z ní možné kontrolovat pohyb na řece, odkud byla jediná přístupová cesta do pevnosti. To, že byla pod neustálým dohledem, mělo pozitivní vliv i na osady položené podél toku nad pevností jako právě Santa Teresa. Jen ty umístěné pod ní po proudu byly

---

¹⁰⁸ Více: CASSANI, s. 169 – 170.

¹⁰⁹ Vývoj prvních misí mezi léty 1675 a 1684 popsal P. José Cassani v kapitole XXV, v té následující vylíčil i tragickou událost. Více: CASSANI, s. 176–191.; O útoku Karibů zapsal P. Loverzo. Více: MORA, G. F.: *Reducciones y haciendas jesuíticas en Casanare, Meta y Orinoco siglo XVII.* s. 160.

¹¹⁰ Zde působící jesuité udržovali kontakt se skupinami domorodých „*Saliva, Tamanacos, Maypures, Yaruri, Mapoyes, Quipurres*“ a dalšími usazenými poblíž. Více: MORA: s. 160.

¹¹¹ P. Bernardo Rotella (1700 Asturias – 1748 Cabruta) vstoupil do Tovaryšstva r. 1723 a ihned přeplul Atlantik. Noviciát završil 1725 v Tunze, poté studoval na Xaverské univerzitě filozofii a teologii. Po vysvěcení působil jako pomocník P. Romána v osadě San Miguel. Později působil s P. Gumillou a P- Vegou. Zakládal osadu Uyapí s indiány Guayqueries. Od roku 1734 pracoval s Guamy v Pararumě. 1739 založil Cabrutu. O šest let později vystřídal P. Romána ve funkci prokurátora orinockých misí a v ní setrval až do své smrti. Velkou část své msijní činnosti věnoval práci v horních vodách. In: REY, J. F.: *Biblioteca de los escritores neogranadinos.* s. 605.

nepřátelskými Kariby sužovány nadále.¹¹² Pevnost ani nemohla ovlivnit další nepříjemnosti, kvůli kterým populace usazených domorodců kolísala z počátku existence redukce. S každou nákazou spalničkami a jinými chorobami hrozilo nebezpečí, že se z misie seberou i již déle usazení domorodci zpět do domovů v lesích. Někdy je však nemoc, která trápila domorodé vesnice, naopak přivedla pod křídla jezuitů. Jako tomu bylo při epidemii neštovic v osadách Pararuma a Castillo, která je přiměla hledat útočiště v Santa Terese. První indiáni stažení do redukce náleželi k početné jazykové rodině *Saliva*. O kterých misionáři mluvili jako o velmi mírných a učenlivých, lidech připravených ke konverzi.¹¹³

Mezi levostranné osady (proti proudu) ležela jako první v pořadí misie San Ignacio de Cabruta založená v roce 1739, kdy se v ní usadili převážně Guamové a také etnika, která přišla dokonce z horního toku Orinoka. Hraniční komise, procházející tudy v padesátých letech si všimla také Aravaků, Otomaků a „*Maypures*“.¹¹⁴ Dle paměti P. Gilije tato etnika obývala i další misii San Ludvico de La Encaramada, na břehu řeky Guaya v místě soutoku s Orinokem. Otomakové obývali také redukci Uruana (nebo Urbana) kde misionáři navázali styky i s divokými „*Caberres*“ z blízkého pohoří, kteří si na život v misii nemohli dlouho zvyknout. Nakonec se je misionářům podařilo udržet. Gumilla k nim poznamenal, že dali přednost pravidelné stravě před zvykem jíst lidské maso, kvůli kterému museli neustále vyprovokovávat války se sousedy, aby netrpěli hladem.¹¹⁵ Podobně si s nimi nevěděli rady v poslední redukci Mapara na pravém břehu u Raudal de Atures, jejími stálými obyvateli však byli domorodci ze skupiny *Maypures*.¹¹⁶

Postupně se jezuité dostávali i do horních vod, jenže čím později byly redukce založeny, tím méně času měly ke stabilizaci, a tak řada z nich zanikla ještě před

---

¹¹² GUMILLA, *Tomo I.*, s. 253–254.

¹¹³ GUMILLA, *Tomo I.*, s. 183–184.

¹¹⁴ MORA, G. F.: *Reducciones y haciendas jesuiticas en Casanare, Meta y Orinoco siglo XVII.* s. 160.

¹¹⁵ GUMILLA, *Tomo I.*, s. 254.; Prohlášení, které jen ukazuje nepochopení provádění rituálního endokanibalismu, nepotřebuje komentář. V tomto ohledu se pohled na něj nijak nezměnil od názorů prvních objevitelů. Stejným motivem vysvětlil Guillermo Coma, člen druhé Kolumbovy výpravy, vedení válek etnika Guanahani obývajících Karibské ostrovy, které Španělé označili nesprávně za *Canabilli*. více: List Guillerma Comy z 3. listopadu 1493.

¹¹⁶ ARELLANO, F.: *Una introducción a la Venezuela prehispánica: culturas de las naciones.* Caracas. s. 655–656.

koncem 18. století. Konkrétněji se k horním vodám vrátím v poslední kapitole, kterou věnuji pozdnímu období před vyhnáním řádu a po něm. Sem ještě P. Gumilla a P. Cassani nedosáhli, alespoň ne ve svých dílech. Za to P. Gilij a A. von Humboldt nám o těchto místech vypoví víc.

2 . 2 Maják v moři zeleně

Misijní osady se měly stát domovem a v případě smíšení zneprátelených etnických skupin místem smíření. Představovaly lehce dostupné body civilizace v husté džungli, kterou bylo možné nejlépe proniknout po řece. Stávaly se tak vyhledávaným útočištěm všem, kteří se v těchto končinách pohybovali. Z pohledu misionáře zde měly vzniknout s jejich úsilím křesťanské obce izolované od všech neřestí. V literatuře se dá o jezuitských redukcích dočíst, že byly v podstatě založené na jednotném modelu, který byl přijat na základě zpracovaných výsledků o redukcích z Paraguaye. Markéta Křížová, která se ve své dizertační práci zabývala misijní činností jezuitů a jejich osadami na severním pohraničí Nového Španělska, komparovala výsledky vlastního výzkumu s fungováním misí v Paraguayi nebo v Mexiku. Tím upozornila na existenci rozdílů u osad na jí sledovaném území a to, že se s modelem redukcí v Paraguayi nutně nemusí ztotožňovat koncepty jiných misí. Měli bychom se tedy vyvarovat generalizaci amerických jezuitských misí, ať už se jedná o jakékoliv teritorium.

Následující obecně přijímané informace o tom, jak redukce fungovaly a vypadaly, se tedy nemusí ve všem shodovat s misemi na Orinoku. Tam se vše odvíjelo především od počtu usazených domorodců, jejichž populace kolísala zejména v prvních letech po založení. Domorodci se často vraceli ke starému způsobu života. To si můžeme vysvětlit tak, že pro ně hrála jejich nezávislost důležitější roli, než výhody přinášející život v misiích i za cenu občasného hladu. Za pravidelnou stravu se museli přizpůsobit určitému dennímu režimu. Jeho součástí byla pro některé z nich nezvyklá pracovní zátěž, zvláště na polích pro skupiny žijící do té doby primitivním lovecko-sběratelským způsobem. Přestože útek jednotlivce mohl

podlomit vůli ostatních, mnohem zásadnější vliv na prosperitu redukcí měly pohromy v podobě epidemií anebo útoků jiných etnických skupin.¹¹⁷ Za takových okolností se buď její obyvatelé ukryli v lesích, nebo byli přesunuti do jiné osady. Pokud volili tu první možnost, bylo někdy pro misionáře obtížné přimět je k návratu. Naopak ti, kteří si na život v misii už stačili zvyknout, přišli z vlastní vůle.

Dalším přijímaným tvrzením bylo, že redukce představovaly samostatné hospodářské jednotky. Přestože v nich existovaly správní rady a jejich hospodářství si zakládalo na soběstačnosti, prakticky vše řídili misionáři, kteří tak na sebe dělali usazené domorodce zcela odkázané.¹¹⁸ Jestli toto platilo i ve sledovaném území se brzy ukáže. Kromě toho, že zde byli indiáni vedeni ke křesťanství a vychováváni ke ctění morálních zásad, navykali je různým pracím, aby byli co nejméně závislí na produktech z vnějšku. Učili je zemědělství, chovu dobytka, zpracování kovů a jiným řemeslům. S těmi, kteří se v misiích odmítali usadit, udržovali alespoň směnné obchody za produkty jako maniokové pečivo nebo kukuřici a ostatní plodiny. Obchody byly pod správou prokurátora Orinockých misí, který z jejich výnosů vyplácel duchovní a vojáky. Vojákům se výživa strhávala z jejich platů.

Přítomnost vojenské posádky v redukcí byla žádoucí a po tragických zkušenostech s Kariby se její počet navyšoval i z řad usazených domorodců. K lepší bezpečnosti osady a jejich statků byla stavěna opevnění nebo rovnou strážní pevnosti. Opevnění měla zpravidla jeden vstup tvořený úzkou, předsunutou a zvednutou kamennou formací a stráž ve věžích měla pod kontrolou možné nebezpečí přicházející od vody. Občas byla potřeba zajistit škodnou uvnitř osady. P. Gumilla se zmínil o incidentech, které byli indiáni schopni dělat po nadměrném požití alkoholu a drogy yopo. Jednou se k roztržce se zbraněmi připleťl jeden z misionářů P. Lorenzo López a zemřel rukou tří Otomaků. A od té doby nebylo možné bez přihlížení vojenské posádky odsloužit mši.¹¹⁹ V případě, že misionáři žádali poslat více vojáků,

---

¹¹⁷ MORA, G. F.: *Reducciones y haciendas jesuíticas en Casanare, Meta y Orinoco s. XVII*. Bogotá 2004, s. 156, 212.

¹¹⁸ POLIŠENSKÝ, J. a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky*. s. 120–125.

¹¹⁹ GUMILLA, *Tomo I*. s. 180–81.

obraceli se na guvernéra a generálního kapitána provincie Guayany.¹²⁰ Dle dopisu P. Manuela Romána z roku 1762 docházelo i k závažnějším případům, kdy bylo nutné zajistit provinilce na delší dobu.¹²¹ Informoval v něm místokrále o potřebě vybudovat vězení. P. Gumilla usuzoval, že nejvíce měli indiáni sklony ke kradení. Pokud šlo o „maličkosti“ (kukuřice, banány a jiné pěstované plodiny), hrál misionář roli soudce a při větší škodě zasahoval *corregidor* (zemský sudí).¹²²

Na základě architektonického výzkumu v misiích v povodí Orinoka, Mety a Casanare, vytvořil F. G. Mora model podoby redukci. Samotná zástavba se obvykle formovala v obdélníkovém tvaru kolem veřejného prostranství. Kostel byl hlavní budovou umístěnou v čele náměstí nebo na pahorku. Na usedlostech patřících pod redukce jej nahrazovaly kaple. Uvnitř kostela byla hlavní loď rozdělena pro jednotlivá pohlaví s bočním oltářem. Poblíž chrámu stávala kaple zemřelých. Další budovou byl dům misionářů, některé měly poschodí a dokonce i balkón. Poblíž kostelů stavěli ještě školy. Součástí systému byly budovy na uchování zásob a spižírny se často propojovaly s kuchyní. Dále se vyskytovaly různé řemeslné dílny na zpracování kovů, lisovny, truhlářství a pece na výrobu cihel i tašek. Pece byly až pozdější záležitostí z doby, kdy došlo k vyhoštění jezuitů. Tehdy starý stavební materiál: *bahareque* - stěny z propleteného proutí a bláta, střešní krytinu z palmového listí postupně nahradily vepřovice, pálené cihly, kámen a vápno. Kaple a kostely architektonicky ožily a začaly se u nich uplatňovat oblouky, klenby, sloupy, průčelí, portály atd.¹²³

Správa orinockého povodí se měnila s postupným tříštěním správního uspořádání Jižní Ameriky. Z počátku byla Venezuela součástí Peruánského místokrálovství, vzniklého r. 1542 s centrem v Limě. Brzy se ale ukázalo, že je

---

¹²⁰ REY, J. F.: *Biblioteca de los escritores neogranadinos*, Pontificia Universidad Javeriana en Bogotá 2006, s. 596.

¹²¹ P. Manuel Román (1696 – 1766) byl blízkým spolupracovníkem P. Gumilly v redukci Carichana, mimo jiné stál za založením misie San Miguel v letech 1731–1732, kde pracoval hlavně se Sálivy. Se Samuelem Fritzem byli první, kdo vyslovili myšlenku, že je Orinoko propojené s Amazonkou. P. Román podnikl cestu z Carichany až do Ría Negra roku 1744.

¹²² GUMILLA, *Tomo I.* s. 219.

¹²³ MORA, G. F.: *Reducciones y haciendas jesuiticas en Casanare, Meta y Orinoco sg. XVII.* Bogotá 2004, s. 182–212.

nereálné spravovat tak rozsáhlá území pouze z ní. A tak postupně vznikaly menší a menší správní celky, které se tímto drobením oprošťovaly od přímé moci místokráľů. Roku 1717 bylo území Kolumbie, Venezuely, Ekvádoru, části Amazonie a část Peru zahrnuto do nově vzniklého místokráľovství Nová Granada se sídlem v Santafé de Bogotá. K současné podobě se Venezuela přiblížila po výnosu krále Karla III., vydaného v září 1777. Byla vyhlášena za generální kapitanát s hlavním městem v Caracasu, který zahrnoval sedm provincií: Trinidad, Cumaná, Mérida, Maracaibo, Margarita, Guayana a Barinas.¹²⁴ Misie podle polohy spadaly pod církevní správu rozdělenou do tří arcidiecézí: ta v Puerto Ricu spravovala provincie Guayana, Margarita a Trinidad, pod Santafé připadaly provincie Mérida a Barinas a centrální část nejdříve patřila pod Santo Domingo, později pod Caracas.¹²⁵ Orinocká síť redukci byla pod civilní správou provincie Guayany a tudíž jezuité byli pod kontrolou arcibiskupství v Puerto Ricu.

V první kapitole jsem předložila to, co P. Gumilla potkával při své misijní práci napříč orinockým povodím. Z mnoha jeho postojů šlo již vycítit, že to co misionáři zamýšleli s těmito lidmi, se v mnoha ohledech nedařilo zrealizovat, jak si původně sami namlouvali. Těžko si představit, jaké úsilí museli vynaložit, aby evangelizační proces dotáhli do konce. Určitou představu o tom se snažím vytvořit v následující kapitole, v níž se dívám na úděľ misionáře v jeho komplexnosti. Čím vším si musel misionář projít při svém poslání, než začalo jeho úsilí přinášet plody?

2. 3 Apoštolem mezi divochy

S první kolonizací Ameriky bylo paralelně mezi domorodé obyvatelstvo šířeno křesťanství. Zájem o spásu původních obyvatel sahá už k druhé Kolumbově

---

¹²⁴ PICON, G. R.: *Orinoco río de libertad*, Bogotá 1978, s. 31.

¹²⁵ REY, J. F.: *Tomo I.* s. 6–7.

výpravě.¹²⁶ V denících z první cesty popsal domnělé obyvatele Indie jako mírné, přičemž použil výrazu „manso“ užívaného spíše pro ochočený dobytek. To a další způsob, jakým je líčil, dal impuls ke snaze podmanit si je. Netrvalo dlouho, aby Španělé poznali, že ne všichni jsou stejného charakteru. Jak víme, k uznání katolických králů za své suverénní panovníky však nepotřebovali ani jazyk a stačili jim silné argumenty v podobě zbrojní převahy. Konquistadoři, kteří před objevením nového světa bojovali za znovudobytí Iberského poloostrova, po pádu Granady pokračovali v šíření křesťanství i za Atlantikem. Nemusím připomínat, že obraně víry dominovaly motivy prostšího rázu. Tito dobyvatelé později *enkomendeři* potřebovali pomocí indiánů získat, co nejvíce a to, co v nejkratší době. Praktiky k tomu užívané a alarmující demografický propad, který je dnes již vysvětlen souhrou faktorů nesoucí budování španělské nadvlády a nikoliv jen samotnou brutalitou,¹²⁷ vyvolaly poprvé kritiku františkánů a poté dominikánů.¹²⁸

Španělští králové k nim nebyli hluší, ale jejich řešení muselo často počkat až na příhodnou dobu, kdy je nezaměstnávaly válečné konflikty s Osmanskou říší a konfesní problémy v Evropě. Vráťím se k tomu, co jsem načala, víra a spása indiánů ležela katolickým králům na srdci od počátku. Pamatujme na to, že Španělsko v historii mělo jakýsi status ochránce katolické víry. Julius II. španělské koruně svěřil papežským mandátem roku 1508 patronát církve v Americe. Už Izabela Kastilská prohlásila indiány za poddané koruny. Tím sice jejich postavení nebylo rovné Španělům, ale už se s nimi ani nemělo jednat jako se zvířaty. To se týkalo těch, co přijali katolickou víru.¹²⁹ Deklarace Izabely byla rozšířena o další podmínky Janou Šílenou v *Leyes de Burgos* r. 1512. Zákony ukládaly povinnost *enkomenderům* starat se o indiány jako poddané a kromě materiální péče v nich hrála důležitou roli starost

---

¹²⁶ Účastnili se jí dominikáni působící v blízkém kruhu katolických králů Izabely a Ferdinanda II.. Mimo jiné se Kolumbus mohl díky jejich podpoře vydat do Indie západní cestou.

¹²⁷ Příčinami demografické katastrofy amerických obyvatel se zabývali historikové v mnoha pracích. Jmenuji např. SÁNCHEZ, N. A.: *La población de América Latina desde los tiempos precolombinos al año 2000*, Madrid 1973.

¹²⁸ Jejich svědectví o zacházení s domorodci se chopili autoři dalších kritik z cizích zemí, rivalů Španělska a vytvořili tzv. černou legendu, které dal podnět nejdříve španělský conquistador pravého smyslu a pozdější obránce indiánů las Casas v *Brevisima relación de la destrucción de las Indias*.

¹²⁹ Parafraze z transkribovaných textů znění zákonů ze seminářů *Conquista y colonización de América en siglos XV–XVII* vedených profesorem Antoniem Espino Lopezem na UAB.

o duši. Zkráceně řečeno enkomendeři museli zajistit, aby se indiáni stali řádnými poddanými a tedy věřícími. Vystala otázka, za jakých podmínek je přimět ke konverzi. Královská nařízení v tomto smyslu enkomendery zatím nijak neomezovala. Jediní, kdo se z počátku odvážili kritizovat koloniální systém, byli příslušníci regulérního kléru. V první polovině 16. století měli v misijních aktivitách v Západních Indiích největší zastoupení františkáni, dominikáni a kapucíni. Svými nechvalnými zprávami o zacházení s domorodými etniky podnítily vydání Nových zákonů Karla V. v listopadu 1542. Ty zakazovaly použití násilí na královny poddané a jejich zotročování. Dokonce byl vytvořen nový úřad „oidorů“, kteří měli na enkomendery dohlížet a pravidelně o tom informovat Radu Indií. Jak však řada iberoamerikanistů podotkla, nemůžeme očekávat, že se něco zásadně změnilo, protože zkrátka mezi poloostrovem a Amerikou byla velká vzdálenost, která jakoukoliv komunikaci prodloužila nejméně na dva měsíce. Posměšně tedy Nové zákony přezdívaly jako „*un papel mojado*“. Pár let potom se o svobodách a právech indiánů rozpoutala mezi duchovními a filozofy debata ve Valladolid v 50. letech.

Tady vidíme, že misionář neměl jen šířit evangelium, ale jako správný pastýř měl své stádo oveček chránit před zlými vlky, které v počátcích představovali enkomendeři. Jezuité svou představu ochrany nových křesťanů zakládali na utopistické myšlence. Uzavřít je do naprosto hospodářsky soběstačné společnosti – redukce. Tímto způsobem chtěli, co možná nejvíce omezit styk domorodců s bílými. To byl případ hlavně Paraguaye, kdy se v literatuře hovoří dokonce o jezuitském státu. Svou činnost bratři zahájili nejdříve v portugalské Americe. Brzy po vzniku Tovaryšstva Ježíšova v roce 1545 založili misii v São Paulo. Vrcholu jejich misijních aktivit v iberské Americe dosáhli v 17. a první polovině 18. století. Historikové udávají, že v roce 1767 bylo vykázáno jenom ze španělské Ameriky mezi dvěma až pěti tisíci jezuitů.

V následujících odstavcích chci krátce zmínit, co předcházelo samotné misijní činnosti. A jakým podmínkám musel budoucí pastýř vyhovět. Ačkoliv něco z níže uvedeného platilo obecně, vysvětlím tak snad i jeden z velkých problémů evangelizace orinocké oblasti, který nezávisel na samotných indiánech ani na přístupu misionářů, ale měl velkou váhu na konečný výsledek jejich činnosti ve sledovaném prostoru. Podle povzdechů P. Gumilly a P. Cassaniho bylo v orinocké oblasti

nedostatek pracovníků. Kvůli tomu nebylo působiště misionáře nikdy stálé, běžně se pohybovali mezi více místy a zpravidla měli na starosti i několik obcí naráz. Je to v rozporu s údaji v literatuře, která zkoumala počet žádostí uložených v archívech. Dle nich byl o misijní povolání velký zájem.¹³⁰ O tom kolik bylo třeba nových pracovníků, jako první dával vědět prokurátor orinockých misíí. Jeho povinností bylo informovat o průběhu činnosti v Santafé. Odtud pak mohl být vznesen požadavek o zaslání nových dobrovolníků do Říma. Kromě toho se někteří prokurátoři dostali do Evropy fyzicky, kde měli osobně referovat a hájit zájmy svých misíí. P. Gumilla byl po účasti na provinciální kongregaci vyslán do Říma roku 1739 a vrátil se o čtyři roky později. Nebylo to však pravidlem, zatím všechno nasvědčuje tomu, že se do Evropy dostal díky tomu, že byl na této kongregaci zvolen provinciálním představeným.¹³¹

Situace na Orinoku nekoresponduje ani se zmíněným počtem vyhnaných jezuitů. Hlásili se snad žadatelé jen o určité umístění nebo za to mohla nařízení shora? Chtěla bych na to odpovědět. K jednoznačnému závěru je těžké dojít. Opět je za tím sled různých okolností a zdoluhavá byrokracie vlastní španělské správě nad koloniemi. Samotná vzdálenost brzdila rychlost komunikace mezi Amerikou, poloostrovem a Římem. Na počátku výpravy nových pracovníků museli někdy samotní misionáři obhájit potřebu nováčků v Santafé. K tomu je vypovídající líčení P. Cassaniho o zakládání prvních misíí na Orinoku. Všemmu předcházela nejprve expedice několika jezuitů, kteří měli na radě přednést výsledky svého průzkumu. To jak zhodnotili domorodce obývající cílovou oblast, mělo nejzásadnější vliv na rozhodnutí přísedících. To vše s konečným zasláním žádosti o nové pracovníky do Říma dle něj trvalo celých šest let.¹³²

Bez pochyb se počet vyslaných jezuitů podřizoval také světské správě, na které leželo břímě finančního zajištění misíí. Když jsem shrnula fungování redukci, uvedla jsem, že platy vojáků působících v misíích vyplácel prokurátor misíí z peněz získaných například z prodeje výrobků a plodin. Avšak ve svých počátcích ještě nemohly být misie natolik soběstačné, aby alespoň částečně nebyly závislé na

---

¹³⁰ BURRIEZA: *Jesuitas en Indias: entre la utopía y el conflicto: trabajos y misiones de la Compañía de Jesús en América*, Valladolid 2007. s. 106.

¹³¹ REY, J. F.: *Biblioteca de escritores neogranadinos*. s. 338.

¹³² CASSANI: s. 177–179.

podpoře místní správy. Později když už byly redukce stabilní, dá se předpokládat, že počet vyslaných jezuitů do Ameriky již závisel na aktuální potřebě. Tak jak uvádí literatura. Misionáři měli povinnost každé čtyři měsíce informovat o životě v misiích své představené v Římě, kteří na jejich základě posílali novou sílu.¹³³ Byli tedy k těmto prosbám hluší a upřednostnili jiné oblasti? Ani to se nedá vyloučit, bezpochyby pustá oblast Orinoka nepatřila mezi přínosné lokality. Těžba diamantů u hranic s Brazílií se zde rozmohla později a bohatství černého zlata u orinocké delty mělo také ještě čas. Navíc zde stále hrozily útoky nepřátelských etnik a samotní uchazeči se do misijní práce nehlásili s vyhlídkou na brzkou smrt. Podívejme se také na vysílací proces přes oceán do metropole.

Ještě než jsem se zajímala o misijní činnost na Orinoku, setkala jsem se v literatuře nebo ve výuce s tvrzením, že nejnáročnější požadavky byly kladeny na uchazeče o působení v Číně, kam byla poptávka jen po jezuitech ovládajících matematiku a astronomii. Ti mířící do Ameriky toto skutečně nezbytně nepotřebovali. Samotné schopnosti a kvality posuzovali až na místě. Za to měla velkou váhu při výběru z žadatelů jejich národnost. Od počátků musel každý dát španělským úřadům na vědomí svůj záměr vycestovat do Ameriky. A to za jakýmkoliv účelem. Po zveřejněných kritikách koloniálního systému byly všechny španělské publikace cenzurovány královskými úřady, přičemž hlavně omezovali témata, o kterých se mohlo psát. Filip II. zavrhl jakoukoliv zmínku o věcech týkajících se kolonizace a původních obyvatel. K cizím autorům však jeho zákaz nedosáhl, a tak byl některým přístup do těchto zemí úplně upřen. Řádoví duchovní netvořili výjimku. Což mělo své opodstatnění, jak už jsem se zmínila výše, to oni mívali připomínky jako první. Přednostně tedy byli vybíráni španělští jezuité a ti pocházející ze spřízněných zemí.¹³⁴ Díky rodové vazbě Španělského království se zeměmi ovládanými Habsburky se mezi misionáři nacházelo i několik původem ze zemí Koruny české. V orinockých misiích jsem ale žádného jezuitu z české provincie neodhalila a jak už jsem zmínila, nejbliže se dostal jezuita Samuel Fritz. Existují případy, kdy cizinci přijali španělsky

---

¹³³ BURRIEZA: *Jesuitas en Indias: entre la utopía y el conflicto: trabajos y misiones de la Compañía de Jesús en América*, Valladolid 2007, s. 106.

¹³⁴ Tamtéž: s. 103 – 104.

znící jméno, aby jim byly země za oceánem snadno otevřeny. Historikům se někdy daří odhalit jejich pravé kořeny. Pod kontrolou měly úřady i korespondenci vysílanou z kolonií představeným v Evropě. V nové edici Pavla Zavadila se tak můžeme dočíst, jak si s tím dokázali jezuité poradit. Těm z české provincie se stačilo vrátit k mateřskému jazyku a nebylo již třeba dopisy nějak šifrovat. Podobnou možnost tak jistě využívali jezuité jiného původu.

Přejdu k posledním přípravám na cestu vybraného žadatele, která byla taktéž prodloužena o nutný byrokratický postup. Rada Indií určovala v každé expedici počet duchovních. Prokurátor provincie dal Radě přesný seznam pasažérů ke schválení. Takový katalog kromě osobních údajů obsahoval krátký popis vzhledu žadatele, zaměřený především na jeho specifické znaky.¹³⁵ Potom se vybraní bratři museli dostavit do Sevilly, kde čekali několik měsíců na odbavení, než došlo k poslednímu oficiálnímu schválení v Casa de Contratación.¹³⁶ Až je vyrozuměli o vyhovění, mohli se dostavit do přístavu v Cadizu.

Za oceánem připlouvali do Cartagény (ti, kteří mířili do některé z provincií Nového království Granady), odkud zpravidla pokračovali do Santafé de Bogotá. Tam se zdrželi nějakou dobu. Jak dlouhou záleželo na tom, zda již byli vystudovaní a vysvěcení. Nejdříve cestovali do Indií již vystudovaní s kněžským vysvěcením nebo novicové, kteří jej obdrželi až tam. Později si někteří svá studia filozofie a teologie dokončili až v Americe, což umožnilo založení univerzity sv. Františka Xaverského v Santafé de Bogotá roku 1623.¹³⁷ Tu navštěvovali jen ti, kteří měli působit na území později zahrnutém do místokrálovství Nové Granady. Další univerzita pro jezuitu působící v Peruánském místokrálovství byla v Quitu. V případě nutnosti studia v Santafé, tam strávili zpravidla od tří do deseti let. Potom pokračovali už rovnou do

---

¹³⁵ Například P. José Gumilla figuroval v katalogu 43 jezuitů, kteří se plavili do Nového království Granada. Podle informací z něj měl 18 let, popsali ho jako muže střední postavy, zjizveného od neštovic a se znaménkem u pravého oka. In: GUMILLA: Tomo I, Předmluva (o autorovi) s. X.

¹³⁶ BURRIEZA, S. J.: *Jesuitas en Indias: entre la utopía y el conflicto: trabajos y misiones de la Compañía de Jesús en América*, Valladolid 2007. s. 100–101.

¹³⁷ P. José Gumilla zde studoval 10 let filozofii a teologii. Po dokončení jeho prvním působištěm byla nově založená (na čemž se podílel) osada Tame. in: GUMILLA, Tomo I, (předmluva o autorovi) s. X – XI.

provincie, kde sbírali zkušenosti po boku jiných misionářů.¹³⁸ Podle Cassaniho, však ne všichni vyhovovali misijnímu poslání. Nejvyšší představený Kolegia, který zaučoval nové pomocníky, z nichž vybral a poslal do misí jen ty nejschopnější ze třídy.¹³⁹

Na místě působení už hlavním předpokladem k přijetí domorodci byla znalost jejich jazyka. Ještě roku 1550 vydal královský dvůr nařízení,¹⁴⁰ aby naučili nové poddané kastilštině. To se však v praxi misionářů neosvědčilo. Karel V. a Filip II. na povinné výuce španělštiny netrvali. Lépe bylo vysvětlovat věrouku v domorodých jazycích a už na tridentském koncilu roku 1563 se učení domorodých jazyků zaneslo mezi povinnost misionáře. Již jsem zmínila, že v oblastech Peru a Mexika existovaly hlavní jazyky, které používali podrobené skupiny ještě v době předkolumbovské. Avšak ve sledované oblasti, ve Venezuele a Kolumbii byla situace jiná. Arcibiskup z Bogoty roku 1577 napsal králi: „*V tomto království má každé údolí, každá provincie vlastní jazyk odlišný od ostatních, není to jako v Peru či Novém Španělsku, kde sice existují různé jazyky, ale po celé zemi se používá lengua general*“.¹⁴¹ Jak jsem uvedla, P. Gumilla si nad jazykovou situací na Orinoku také povzdechl. V redukcích pracovali i s více etniky v jedné osadě, a tak nezůstávalo jen u jednoho jazyka. Což byla jedna z nejtěžších překážek řádné evangelizaci. Kolik jazyků misionář ovládal, samozřejmě záviselo na jeho šikovnosti. Za „pána jazyků“ byl označován P. Cristobal Rüdél,¹⁴² který mluvil dokonce sedmi místními dialekty.¹⁴³ Běžně se misionáři s lingvistickým nadáním pustili do tvorby slovníků, čímž bez pochyby velmi usnadnili práci nově přichozím pomocníkům.¹⁴⁴ Vedle toho k navázání kontaktu

---

¹³⁸ Toto shrnutí se týká hlavně působících misionářů z krátkých biografí uvedených in: REY, J. F.: *Bibliotheca de los escritores neogranadinos*. Bogotá 2004.

¹³⁹ CASSANI, s. 129.

¹⁴⁰ Cédula Real z Valladolid, určená nejprve vícekrálům Nového Španělska a Peru, poté mnohokrát přepisovaná pro regulérní klér.

¹⁴¹ OSTLER, N.: *Říše slova, jazykové dějiny světa*. s. 394 – 396.

¹⁴² Mezi misionáři převážně španělského původu pocházel P. Rüdél (1648 – 1682) z Rakouska. Více: REY, J. F.: *Biblioteca de los escritores neogranadinos*. s. 608.

¹⁴³ MERCADO, *Tomo II*, s. 390. Je těžko uvěřitelné, že se Rüdél naučil ovládat tolik jazyků během pár měsíců, když začal v orinockých misích působit v prosinci 1681. Lze to tedy považovat spíš za Mercadovo opěvování schopností bratrů jezuitů.

¹⁴⁴ P. José Gumilla sepsal slovník jazyků Betoyes, P. Francisco de Olmo jazyku Aruares.

s novými etniky využili domorodého průvodce, který byl schopný dělat prostředníka v komunikaci.

Vyprávění mnoha misionářů, kteří navázali první kontakty s místními domorodými skupinami, nám představují taktický postup jezuitů během evangelizace, který se v mnohém nelišil od projektů v jiných částech Latinské Ameriky. Jak jsem uvedla, jezuitské misie na Orinoku vznikaly později než na jiném území. Z toho se dá soudit, že při práci s domorodci využívali nabytých zkušeností, které si mezi sebou jistě předávali. Přesto se nedá říct, že by jim to zaručilo úspěch také na Orinoku natož snazší průběh. Spíše byli opatrnější. Zvláště po nešťastné události roku 1683.

Tomu jak vypadalo takové první zkontaktování a uvedení misionáře mezi domorodce, kteří ještě nebyli začleněni do misie, Gumilla věnoval kapitulu s titulem *„Nejpoužívanější metoda pro první vstup misionáře na ta území pohanů o kterých jednám a jim podobným.“*¹⁴⁵ Jak název napovídá, pro navázání kontaktu jezuité měli své osvědčené praktiky. Než se pokusím parafrázovat Gumillou uvedený usus, chci upozornit na to, že k němu pochopitelně nemůžeme přistupovat bez pamatování na možné odchylky od skutečnosti. Sám své tvrzení: *„Jsem přesvědčen, že se s tímto můžeme setkat i v jiných misiích, protože jsou v celé Americe indiáni stejného charakteru.“* několikrát popřel tím, když uvedl vybrané etnické skupiny, s kterými misionáři ve sledovaných redukcích pracovali. Po řadě špatných zkušeností, se těm nebezpečným raději vyhýbali. Jiné, třeba Saliva popisované jako lidi klidného charakteru, naopak vyhledávali. Proto následující odkazuje spíše na Gumillovu vlastní zkušenost, případně jeho blízkých spolupracovníků.

Na počátku misionář sbíral informace o indiánech od jiných. Samozřejmě už usazených v redukcí nebo těch, s kterými se už nějakou dobu stýkal. Pokud získané zprávy vyhodnotil jako příznivé (nejednalo se o nebezpečné divochy), přistoupil k dalšímu kroku. To byla výhoda těch, co působili již ve stabilní misii. Jak si počínali první, kteří se nemohli opřít o spolupráci s již získanými domorodci, Gumilla neuvádí. Podle líčení Cassaniho to bylo často velmi nahodilé. Někdy misionář jen

---

¹⁴⁵ Capitulo XXIII, Metodo el más practicable para la primera entrada de un misionero en aquella tierras de gentiles de que trato, y en otras semejantes. Více: GUMILLA, *Tomo I*, 310–324 s.

tušil, že někde v lesích žije nějaké etnikum, o kterém slyšel a vydal se na průzkum sám. Pokud ho k nim nikdo nezavedl, mohla taková výprava skončit neúspěšným hledáním. Misionář přišel mezi domorodce nepřipravený jen doprovázený malým počtem vojáků.¹⁴⁶ Dokážeme si asi představit, že to bylo životu nebezpečné a bezpochyby jich několik takovou obětí podstoupilo. Zajímavým je v tomto kontextu výzkum M. Křížové, v kterém sledovala časem měnící se motivy jezuitů k misijní činnosti. Uvedla, že v prvním století působení v Americe podstupovali nebezpečné misijní výpravy s touhou svatořečení po mučednické smrti. A teprve od druhé poloviny 17. století usilovali hlavně o spásu domorodců a vytvoření křesťanské obce. Skutečně jsem se v případě misijní činnosti na Orinoku u Cassaniho a Gumilly neseťkala s motivem oběti a touhou po kanonizaci. Za svůj záměr uváděli na prvním místě dobro duší indiánů, což jim mělo u Boha vysloužit větší zásluhy. Vyjmenovávali úspěchy píle. U Gumilly figuruje často křest umírajících. Ty misionáři prezentovali jako velký úspěch a zároveň odměnu za veškeré nesnáze a příkoří, které jim jejich práce přinášela. I spása jediného indiána jim tedy přinášela zadostiučinění. „*Otec Rivero mi referoval o své cestě k indiánům Achaguas, která byla dlouhá okolo 200 mil a já vidím, že přinesla tak málo. Řekl mi: - Ne otče vracím se potěšený, že jsem pokřtil jednoho Achaguu. - A kdyby věděl, že by dosáhl dalšího takového křestu. Vydal by se bez odpočinku na stejnou cestu.*“¹⁴⁷ To, že mučednická smrt, která na Orinoku hrozila více než třeba v jiných částech Ameriky, nelákala nové jezuity, dokládá také vývoj po tragických zkušenostech. Násilná smrt tří jezuitů v 80. letech 17. století velmi ohrozila budoucnost orinockých misií. Rozhodně nestoupl zájem o to v těch místech působit. Navíc byli misionáři při navazování kontaktu daleko opatrnější a raději se vyhýbali střetu s nebezpečnými etniky. Aby byly misie obnoveny, musel se provinciální představený postarat o zvýšenou bezpečnost bratrů navýšením počtu vojenské posádky. Později, když docházelo k opakovaným útokům Karibů, byly v blízkosti misií stavěny pevnosti.

---

¹⁴⁶ CASSANI, s. 169.

¹⁴⁷ „*Padre Juan Rivero me refirió al retorno de su viaje de doscientas leguas de ida, a los indios Achaguas; y viendo yo que traía muy pocos. Me diciendo: No, padre mío, tan consolado vuelvo por haber bautizado un achagua. Si supiera había de lograr otro bautismo semejante, ahora, sin descansar, emprendiera, y repitiera este mismo viaje.*“ In: GUMILLA, Tomo II, s. 23.

Vrátím se ke Gumillovu usu. Podle toho, co se misionář dozvěděl, naplánoval, jak bude s danými lidmi jednat. Musel být dobrým diplomatem a než se sám vydal mezi ně, poslal dva učené mladíky s dary náčelníkovi. Tady je vidět, že se raději spoléhali na prostředníky, než aby riskovali svůj život. Cesta těchto indiánských vyslanců mohla trvat několik dní a před možnou hrozbou je měli ochránit doprovázející vojáci. Přirozeně byli domorodci zvědaví a podrobili tyto posly mnoha otázkám.¹⁴⁸ Hlavním cílem poselství bylo, přesvědčit je o dobrém úmyslu. Toho měli dosáhnout vyprávěním o tom, co pro ně představený otec udělal. Údiv, který mezi nimi způsobili svými odpověďmi, tak většinou předcházel pozvání misionáře, ale někdy bylo nutné tuto delegaci opakovat i vícekrát. P. Gumilla se v této kapitole takové skupiny charakterizoval jako tvrdohlavé a ješitné.¹⁴⁹ Jinde to však nazval bázlivostí a nedůvěrou. Což je zřejmě odpovídající. Na druhou stranu se zdá, že některé skupiny skutečně dokázaly ze situace vytěžit, a tak by se to dalo nazvat i vypočítavostí.

Představme si teprve ten údiv nebo někdy i zděšení, když mezi ně vstoupil bílý, zarostlý a hlavně celý zahalený muž. Oblékání bylo předmětem nepochopení na obou stranách, kromě jiného. Misionáře nahota pohoršovala a indiáni sutanu, nebo jakýkoliv oděv v horkých podmínkách vnímali jako bezúčelnou hloupost. Bylo to nejen nepohodlné, ale ani je to neochránilo před hejny moskytů, před kterými bylo nejúčinnější, si jen tělo natřít různými směsmi. Proto nebylo ani později snadné je obléct, přinesená plátna zahazovali do vody nebo je využili jinak.¹⁵⁰ Dokonce i misionáři žádali o povolení se natírat indiánskými repelenty. Když jsem se věnovala původní kultuře domorodých etnik, došla řeč na jejich „gala“, která tvořila malba celého těla. P. Gumilla se za dlouholetého působení s tímto zřejmě smířil, i když nerad. Viděla bych v tom kompromis z jeho strany. Za prvé uznal, že malba působí jako oděv, v kterém v těch klimatických podmínkách není horko jako v jeho hábitu. Za druhé neustále připomínal spojení s hebrejským původem a tedy Noemovu kletbu

---

¹⁴⁸ GUMILLA, *Tomo I*, s. 314–318.

¹⁴⁹ GUMILLA, *Tomo I*, s. 315.

¹⁵⁰ GUMILLA, *Tomo I*, 120–121 s.

nahoty na všechna pokolení syna Cháma. Tím jako by je bránil. Indiáni za svou nahotu vlastně nemohli. Přesto ale měli daleko do srovnání s nahotou Adama a Evy, protože jejich nemorální chování přesahovalo první hřích. Je z toho možné cítit rezignující nebo predestinační postoj. „Byli a jsou takoví a nic s tím nezmůžeme.“

První setkání se neslo v duchu oťukávání příchozího muže nejrůznějšími otázkami. Určitou zkouškou byla i hostina. P. Gumilla ji popisuje jako chvíli plnou rozpaků hlavně pro misionáře. Aby neurazil a nezavřel si tak dveře, musel sníst vše, co mu bylo podstrojeno a nemohl se tak ani držet obvyklé střídmosti k jídlu. Největší dilema (dle Gumilly) působilo, když mu přinesli *chichu*, nápoj rozšířený po celé Latinské Americe. Misionáři se také na celém jejím území snažili tento zlovyk vymýtit, protože v opojení nebyli schopní myslet. Bránila jim přimět domorodce žít podle křesťanských zásad. Jak se měl misionář při podávání chichy zachovat? Kázat vodu a pít víno nebo odmítnout pohostinnost. Podobné rozhodování bylo nemyslitelné, když před něj dovedli jednu z dívek. Podle zvyklosti některých etnik to byla součást přivítání.¹⁵¹ Vysvětlení, proč dar nepřijme, muselo hostitele šokovat. Jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, mezi orinockými skupinami bylo časté mnohoženství. Představa, že tento muž nemá ani jednu ženu, byla pro ně nepochopitelnější než jeho neprodyšný oděv.

Než si získal jejich důvěru, dlouze se je snažil přesvědčit o svém dobrém úmyslu. Tedy, že chce jejich dobro a učit jejich děti. Ty si misionáři získávali darováním maličkostí jako špendlíků nebo rybářských háčeků.¹⁵² To museli zopakovat při každé návštěvě osady. Kdo je tedy učil vypočítavosti? Na výchovu těch nejmenších se soustředili přednostně. Ideálně se jednalo o chlapce ve věku šesti nebo sedmi let. Kromě slov však přistupovali i k činům. Aby nepromarnili možnost spasit jedinou duši, navštěvovali nemocné hned po hostině. Jejich záchrana před peklem byla natolik důležitá, že umírající pokřtili jen po krátké instruktáži, která trvala asi hodinu. Dokonce tomu nebránilo ani to, že křtěný nebyl schopný odpovídat. Příkladů

---

¹⁵¹ GUMILLA, *Tomo I*, 318–319 s.

¹⁵² GUMILLA, *Tomo I*, s. 321.

podobně rychlých obřadů najdeme hlavně v druhé části knihy.¹⁵³ Než tak učinili s celým kmenem nebo osadou museli se za nimi vypravit mnohokrát. Ideálně je později přesvědčili k tomu, aby se nastěhovali do redukce.

Ukázali jsme si, jak teoreticky měly redukce fungovat na základě jednotného modelu, ale jak se jezuitům skutečně vedlo v jejich záměru evangelizovat a domestikovat zdejší etnické společnosti? Dá se předpokládat, že v odlehlých oblastech povodí Orinoka se tento modus setkal s tvrdou realitou. Přece jen široká škála původních etnik nás nabádá k obezřetnosti. Nejenže se tedy misionáři museli poprat s obtížností v porozumění si s indiány, ale jejich rozdělení také signalizuje určité rozdíly v jejich stylu života. Pokud pro některé domorodce byl život v misiích, kde se měli podříditi určitému řádu, nepředstavitelný, jak to potom bylo v případě jejich konverze? Například srovnám přístup k Otomakům a Sálivům. P. Gumilla Sálivy označoval často za hloupé s velmi jednoduchou kmenovou organizací, muže za zženštilé a pasivní. Ve chvíli spolupráce to však představovalo velmi dobrý předpoklad k úspěšné konverzi celé skupiny. Naopak Otomakové měli dle jeho úsudku nejlepší uspořádání, jehož podobu pokládal za nejbližší nějaké vládě. Muži a dokonce ženy byli velmi bojeschopní. To však predestinuje jejich vzpurnost a neschopnost misionářů je přimět k usazení v redukcích. Navíc práci misionářů komplikoval sklon tohoto etnika k užívání *yopo*, které často vyvolalo neovladatelné až agresivní chování, při kterém dokonce zahynul jeden z jezuitů. A takto bych mohla pokračovat i s ostatními etniky. Zkrátka ke každé skupině se muselo přistupovat jinak. Těžko uvěřitelné je, že se jezuitům podařilo v jedné misii usadit více skupin, které do té doby neudržovaly přátelské vztahy.

Další komplikací byl čas, kterého misionáři vlastně moc neměli. Skutečně bylo období od dvacátých někde třicátých let do roku 1767 dostatečně dlouhé, aby dokázali indiány převychovat? Možná by to i stačilo, ale co ty neustálé nářky na to, že je pracovníků málo? Pokud nad tím uvažuji reálně, zřejmě se činnost misionářů dotkla asi jen dvou generací domorodců.

---

¹⁵³ GUMILLA, *Tomo II, Capitulo II, Singular piedad y especial providencia de Dios que resplandece en bautismos al parecer causales de indios ancianos, indias y parvulos*. 21–32 s

2. 4 Z pohana křesťanem, z divocha člověkem

Jak misionáři pracovali s nově spřáteleným etnikem? Jakým způsobem docílili toho, aby se z jednotlivců domorodých společností od Orinoka stal dobrý křesťan a z celé jejich komunity vzorná křesťanská obec? Již několikrát bylo řečeno, že to šlo ruku v ruce se změnou životního stylu indiánů. Pro misionáře tedy nejlépe znamenalo stát se křesťanem, stát se zároveň kultivovaným člověkem. Jejich cíle byly přinejmenším ambiciózní. Na položené otázky se v této podkapitole zřejmě nedostane úplné odpovědi. Věnuji se tady jakémusi pomyslnému mezistupni, kdy evangelizace některých etnických skupin probíhala v plném proudu, ale zdaleka ještě nebyla u konce. P. Gumilla sepsal knihu roku 1741, po jeho působení zbývalo ještě téměř 25 let do vyhnání jezuitů. Co se za tu dobu dělo, nemohu přesně uvést z důvodu nedostatku pramenů. Nejprínosnější by byly zprávy hraniční komise, která tudy procházela v 50. letech. K nim však nemám přístup. Také se nabízí rozprava Josého de Cisneros z roku 1764, která je sice digitalizovaná, avšak misiím se věnuje jen okrajově. Až v další kapitole se dostanu k pozdějšímu období, kdy se poohlédnu za výsledkem misijního snažení. Tady se zaměřím na líčení úspěchů a obtížností misijní činnosti P. Gumilly, P. Cassaniho, P. Gilije případně jejich spolupracovníků.

V předchozí podkapitole jsem podala postup misionářů při navazování kontaktu s novou skupinou, kmenem či tlupou. Ukázalo se, že se při práci v domorodé komunitě zaměřovali v první řadě na nemocné a na děti. Zmínila jsem se, že k nemocným v instruktáži nepřístupovali stejně jako k ostatním. V případě umírajících domorodců se příliš neotálelo s jejich pokřtěním. Nedělo se to jen na Orinoku. P. Gumilla vyjmenoval řadu příkladů z Brazílie, Nového Španělska atd. Vyprávění jsou v jádru totožná. Misionář náhodně dorazil nebo byl přivolán k těžce stonajícímu. Po krátkém vysvětlení víry a rozhřešení jej pokřtil. Ten záhy po tomto úkonu skonal s úlevou a beze strachu z toho, co následuje po smrti. Závěr, kdy se umírající konečně dočkal a poté teprve zemřel, je součástí každého z příběhů.¹⁵⁴ Co

---

¹⁵⁴ GUMILLA: *Tomo II*, s. 21–24.

ještě P. Gumilla zdůrazňoval, byla svobodná vůle se nechat pokřtít. Navzdory velkému utrpení, smrtelným křečím někdy dokonce agónii si dotyčný požádal o křest sám. Uvedu jeden z těch případů, kdy již byli v kontaktu s misionáři a měli povědomí o tom, co kázali. K rozhodnutí stát se křesťanem je přiměla až nemoc nebo pocit brzkého konce. „*Roku 1716, kdy jsem se dostal k prvním pohanům Lolacas... Když jsem se vrátil z jedné výpravy, přiběhl za mnou mladý indián s takovým spěchem, že byl dočista určený a sotva mohl mluvit. Řekl v jeho jazyku: „Otče, již tři dny tě má matka očekává a řekla, že nechce zemřít, aniž by se stala křesťankou.“*¹⁵⁵ Misionář pak vykonal jakési rychlé zasvěcení do základů věrouky, které netrvalo nezbytně dlouho. „*Našel jsem ji zničenou v chatrči, instruoval jsem ji v hlavních misterii naší svaté víry a už připravenou jsem ji pokřtil.... Vyšel jsem z chatrče a stala se zvláštní věc. Sotva jsem si utřel pot, když jsem zaslechl, že už vydechla.“*¹⁵⁶ U některých líčených případů podobných křtů se dokonce jeví, že nebylo tolik podstatné, jestli všemu v instruktáži umírající rozuměl. V sázce byla jeho duše. Pro příklad uvedu příběh Miguela de Ardanaz, původem z Nevary. Roku 1717 působil v povodí řeky Casanare a teprve se učil jeden domorodý jazyk. Náhle ho nechala přivést k sobě jedna indiánka. Když se dostavil do její chýše, netušil, co po něm vlastně chtějí. Ženu našel ležící v síti s novorozencem v náruči. Oba vypadali velmi zle. Byli vyhublí na kost. Protože jejich jazyk ještě neovládal, nechal si zavolat indiána, který rozuměl trochu španělsky. Ten mu ale nebyl schopen vysvětlit, co si žena žádá. Nakonec se dorozuměli posunky. Žena se dotkla hlavy a opakovala „*agua, agua...*“ Z toho pochopil, že chce sebe a dítě pokřtít. Vodu donesl z řeky a aniž by ji instruoval pokřtil ji. Žena se pokřižovala a vydechla.

Tato indiánka byla také připravována s ostatními ve vesnici a teprve před svým skolem se rozhodla přijmout křest.¹⁵⁷ Avšak P. Gumilla sám několikrát pokřtil někoho, koho viděl poprvé v životě. Bylo to součástí první návštěvy domorodé

---

¹⁵⁵ „*Año de 1716 después que puse los primeros gentiles lolacas, ...luego que de retorno llegué de un viaje, vino un indio mozo con tal priesa, que de puro fatigado apenas podía hablar, y dijo en su lengua: Padre, ha tres días, que mi madre te está esperando, y dice, que no quiere morir sin ser cristiana.*“ In: GUMILLA, Tomo II, s. 23–24.

¹⁵⁶ „*...hallelu muy descaecida, la instruí en los más principales misterios de nuestra Santa Fe; y despuesta, la bauticé...salí fuera de la choza !cosa rara“ apenas me había limpiado el sudor, cuando oí que: Ya expiró.*“ in: GUMILLA, Tomo II, s. 24.

¹⁵⁷ GUMILLA, Tomo II, s. 24 – 26.

vesnice, a pokud bylo více nemocných náraz, docházelo k hromadnému křtu. Takový přístup však nahrával kritikům z řad protestantských kazatelů nebo nepřátelům řádu. Proti podobným hanlivým výrokům P. Gumilla připojil do své první části knihy apologii v jedné z kapitol.¹⁵⁸ V ní argumentuje a brání řád, misionáře z nařknutí, která se dotýkala problematiky konverze indiánů. Monsier Noblot obvinil bratry z toho, že křtí každého, aniž by to myslel s vírou upřímně. Navíc, že nevysvětlují řádně doktrínu. P. Gumilla odkazoval na dílo Charlese Noblota *Geographie universelle, historique et chronologique, ancienne et moderne* vydané v Paříži roku 1725. Jednalo se všeobecnou encyklopedii, ale zřejmě se jeho argumenty bratrů velmi dotýkly, zmínil se o něm i P. Filippo Salvatore Gilij především v souvislosti na obranu svaté inkvizice.¹⁵⁹ On i P. Gumilla také bránili nařčení proti úřadu svaté inkvizice. Z dalších poznámek vyplývá, že Monsier Noblot neútočil jen na jezuity, nebo praktiky duchovní konquisty Španělů, ale na španělskou konquistu obecně. Nebyl však jediným, kdo poukázal na nedostatky konverze indiánů. Monsier Noblot však nebyl jediným, kdo poukázal na nedostatky konverze indiánů. P. Gumilla toto nedokázal vyvrátit, ani nemohl. Jen pronesl, že bylo těžké či nemožné odhadnout, zda novokřtění upřímně věří. A i kdyby stále se setkával s různými projevy jejich mentality, která jejich víru nahlodávala a kalila přijímané hodnoty. A tak misionáři někdy propadali skepsi a připadalo jim, že bojují s větrnými mlýny. „*Nemůžeme vstoupit, ani proniknout do jejich nitra. Ani když je učíme našemu svatému zákonu, nerozeznáme podle náznaků, jestli věří nebo ne. Popravdě pod tou vší hrubostí se zdají, že mají vše potřebné ke spáse. To ale neodstraní nečestnost jejich charakterů, jejich vzorů, tak zvláštních, jak jsem vyprávěl a ještě povím. Jejich povaha je tak vzdálená od evropské, jako je Amerika daleko od Evropy.*“¹⁶⁰

---

¹⁵⁸ GUMILLA, *Tomo I*, Capítulo XVI: *Reconvención amigable a monsieur Noblot al folio 520 del tomo V de su Geografía, e Historia Universal*. s. 223–235.

¹⁵⁹ GILIJ, *Tomo IV*. s. 289–290.

¹⁶⁰ „*No podemos entrar, ni penetrar su interior, ni nos toca más que enseñarles nuestra Santa Ley, observar, por las señas, si creen, o no; y a la verdad, en medio de toda su rudeza, se hacen capaces de todo lo necesario para salvarse; lo cual no quita, que lo irregular de sus genios, y sus modales, sean tan extravagantes, como llevo dicho, y diré, porque su genio es tan distante del de los europeos, cuanto la América dista de la Europa*“ Více: GUMILLA, *Tomo I*, s. 217.

Příklad indiánky s dítětem jsem neuvedla jen proto, abych poukázala na problémy vzájemného porozumění. Ty totiž nespočívaly ani tak v jazyku. Samozřejmě, že bylo lepší vysvětlovat katechismus v indiánských jazycích, ale jeho skutečné pochopení vyžadovalo věnování spoustu času. Jak už jsem podotkla, jeden misionář na více osad tomu nepřidal na intenzitě. Informace o křtu ženy, s kterou si misionář nebyl schopen vyměnit pár slov, to není to, proč jsem tento příklad vybrala z mnoha podobných. Ne vždy se vyjmenované příběhy týkají indiánů, o které se již starali misionáři delší dobu. Jezuité ctili pravidlo, že jsou si před smrtí všichni rovni, a tak je hrozba smrti přiměla někdy urychlit celý proces. V tomto případě však P. Gumilla zdůraznil, že žena už byla spolu s ostatními ve vesnici delší dobu na křest připravována. Tedy za normálních nebo lépe řečeno za příznivých okolností byli domorodci nejdříve usazeni v misii. Byli tam vedeni k tomu, aby byli schopni zajistit obživu svých rodin a obyvatel celé komunity, avšak ne především lovem a sběrem, jak byli do té doby zvyklí. Například Sálivy naučili pěstovat kukuřici a jiné výživné plodiny, které do té doby neznali. Během toho byli pomalu zasvěcováni do hlavních bodů víry, podle kterých měli žít a ctít je každý den a v každé oblasti svého života. Děti pokřtili a ty nejšíkvnější pomalu vzdělávali.¹⁶¹ K tomu bylo nutné je nejprve zbavit zakořeněných návyků, které misionáři považovali za špatné. A vymýtit z jejich charakterů různé vady. P. Gumilla smysl snažení Tovaryšstva v nehostinné krajině Orinoka shrnul dobrý vliv na nové křesťany v několika oblastech jejich života. Díky zásahu misionářů ustaly kruté a permanentní války mezi jednotlivými etniky. Ženy se přestaly sterilizovat, anebo si vyvolávat nepřírozené potraty. Dívky byly provdávány, až když dozrály do patřičného věku. Do té doby totiž v některých skupinách měly ve zvyku zaslibovat své potomky, sotva se narodily a jakmile se u dívky objevily první známky dospívání, byla provdána. Také odpustili od kanibalismu, čímž nejspíš měl na mysli rituální pojídání části mrtvých nepřátel. Vzpomenu jeho velmi jednoduché vysvětlení důvodu válek indiánů Caberes. Od kanibalismu upustili mimo jiné proto, že misionáři domorodce naučili pěstovat a uchovávat plodiny tak, aby měli zajištěnou stravu po celý rok.¹⁶² Všechno tohle však trvalo mnohem déle než je připravit jen na

---

¹⁶¹ CASSANI, s. 178.

¹⁶² GUMILLA, Tomo II, s. 260.

křest, který následoval, a jež měl vzejít z vlastní vůle. Ale P. Gumilla upozorňoval své čtenáře na to, že přestože byli indiáni usazení v misii, neznamenalo to, že by se změnili ze dne na den v kultivované lidi.

P. Cassani poznamenal, že nebylo tolik těžké je přesvědčit o nebi, protože si nikdy nemysleli, že smrtí vše končí. Nebylo nemožné je přimět věřit v milosrdného Boha, protože jejich život byl plný utrpení kladeného jejich démony.¹⁶³ Jim připisovali vše zlé: Guamové své nemoci, Mapoyové v nich viděli příčinu neúrody, Guaiquiriové je vinili za všechny rozeprě a Betoyové za smrt potomků.¹⁶⁴ „*Tento základ, tak zažitý mezi nimi, pomáhá misionářům při vysvětlování doktríny a navyšuje v nich děs z takového nepřítele.*“¹⁶⁵ Některé teze si však indiáni někdy mohli vyložit po svém nebo si k nim přidali něco navíc.

To, že misionáři těžce nemocné křtili přednostně, zatímco ostatní zdravé dlouze připravovali, některé zmátlo a unikal jim pravý smysl této svátosti. Křest a smrt chápali jako dvě věci, které k sobě nezbytně patří. Tedy že každý novokřtěnec ihned zemře. O tom vyprávěl P. Manuel Román. Poté, co navštívil těžce nemocného, kterého již připravoval na smrt a odchod za Pánem Bohem. Jeho příbuzní si to vzali natolik k srdci, že mu ihned po odchodu misionáře začali kopat hrob pod jeho sítí. Nebýt včasného zásahu otce Romána, byli by ho poslali na cestu ještě před přirozeným skolem.¹⁶⁶ P. Benito de Moya nestihl zarazit včas podobnou nerozvážnost. Vyprávěl P. Gumillovi o novokřtěném indiánském starci z Guayany, který přikázal svým dětem, aby ho zakopali, protože již chtěl odejít k Bohu a nechtěl dál trpět nemocí. Ti v dobré víře, že splnili otcovo přání, přišli za misionáři a v celé své bezelstné upřímnosti je spravili o tomto hrůzném činu. Aniž by chápali, že spáchali otcovraždu.¹⁶⁷ Dále uvedl případy, kdy naopak nechtěli zemřít, a proto se bránili křtu. „*Nechci se stát křesťankou, protože potom, co mě pokřtíš, zemřu.*“

---

¹⁶³ CASSANI, s. 91.

¹⁶⁴ GUMILLA, Tomo II, s. 33.

¹⁶⁵ „*Y esta basa, tan asentada entre ellos, ayuda mucho a los misioneros para explicarles la doctrina, y aumentales el horror tal enemigo.*“ In: GUMILLA, Tomo II, s. 34.

¹⁶⁶ GUMILLA, Tomo I, s. 214.

¹⁶⁷ GUMILLA, Tomo I, s. 215–216.

Indiánka Guahibů si vyložila vše, co jí P. Gumilla vysvětloval, svým způsobem. Jak si s tímto nesprávným výkladem misionář poradil, se zdá být až příliš jednoduché. „Byla jsi někdy v křesťanské obci?“ Zeptal se. „Ano.“ Odpověděla. „A viděla jsi, jak byly pokřtěny děti?“ Ptal se dál. „Ano.“ Odpověděla. „A proč je křtím tak malé? - To nevím. – Aby žily a abych jim zabezpečil život, který neskončí.“ Takto ji nakonec přesvědčil. „Pak jestli proto, také chci, abys mne pokřtil.“¹⁶⁸

Sálivové si představovali, že po smrti jejich duše zůstane poblíž hrobu. Nemocní tak byli smíření se svým osudem. Tento klid na smrtelné posteli P. Gumilla obdivoval, protože byl základem k ideálům dobré smrti, na kterou se evropští katolíci připravovali celý život memento mori. Naopak jej pohoršoval lhostejný přístup rodiny k nemocnému. Vypověděl o své zkušenosti mezi indiány Airicos u řeky Duya. Přivolal jej starý kapitán k umírajícímu otci. Vypadal velmi staře, ani ne tak pro věk, ale protože byl vyhublý jako kostra. Instrukce delší než hodinu byla zbytečná, protože stařec neodpovídal a zdálo se, že je už ve smrtelném deliriu. „Zeptal jsem se syna, jestli mu dal najíst. Odpověděl, že ani ten den, ani předešlý nic nezkusil. Donesl jsem mu pečenou rybu, a když ji nemocný uviděl, probudil se a všechno snědl. Už byl schopný instrukce, odpovídal na všechno, co jsem mu vysvětloval...“¹⁶⁹ Protože byli všichni smíření s tím, že je nemocný brzy opustí, nevěnovali mu péči a nedávali mu ani najíst. P. Cassani měl za to, že konec naopak urychlili, aby neprodlužovali utrpení nemocného. Podávali mu jakýsi nápoj uvařený z yopa, který mu tlumil bolest. Jediný lék viděli v přesvědčování nemocného, aby s nimi ještě zůstal. Do hrobu přikládali chléb, aby měli co jíst a také meč, aby se ubránili nepřítelům. Zle nesli zavedení hřbitova.¹⁷⁰ Nebožtíka do té doby zakopávali do chatrče, kde byl pod střechou především uchráněn prudkých dešťů. Obtížně si zvykali na pohřbívání mimo dům ve

---

¹⁶⁸ „Volvile a preguntar, si había estado en algún pueblo de cristianos algunos días? Díjome que sí. Preguntele, si había visto ?cómo allá bautizaban a los párvulos pocos días después de nacidos? Respondió que sí. ? Y por qué los bautizan tan pequeños?le repliqué yo. Eso no sé, respondió ella. Pués le dije, que para que vivan, y asegurarles una vida, que no acabe.Pues si es por eso, replicó la anciana, yo también quiero que me bautices.“

¹⁶⁹ „Pregunté a su hijo, ?si le había dado de comer? y me respondió, que ni en aquel día, ni en el antecedente, había probado cosa alguna. Trajéle al punto un pescado asado, y en cuanto le vió se animó y comiósele todo, y quedó capaz de instrucción, respondió bien a todo lo que le iba explicando...“ Vice: GUMILLA: Tomo II. s. 28.

¹⁷⁰ CASSANI, s. 91.

volném prostranství. Zachování tělesné schránky mělo význam i pro jiná etnika. Připomínám část z první kapitoly věnované pohřebním tradicím. Vysvětlování o tom, že duše odchází do nebe a že tělo musí odpočívat ve svěcené půdě, jim tedy zpočátku nepřinášelo dostatečnou útěchu.

V křesťanské osadě museli zpočátku jezuité více dohlížet na to, aby docházeli novokřtění, ale i ti delší dobu po konverzi na svátost zpovědi. Prý odmítali chodit pro rozhřešení, aby nenahněvali Boha nebo misionáře. Jiní sice chodili téměř pravidelně, ale nezpytovali své svědomí upřímně a ujišťovali jezuity o své nevinnosti. „*To ne otče od té doby, co vím, že se Bůh kvůli hříchům hněvá, a jak je trestá, nedělám špatné věci.*“ Na druhou stranu P. Gumilla také uznal, že někteří byli na sebe naopak velmi přísní a sami si uložili důtky.¹⁷¹ A tak po řadě nářků a stížností na adresu hloupých barbarů, i tento misionář nakonec našel své zadostiučinění a smysl své práce. „*Ačkoliv jsou slepí, nechybí světlo ani těm největším divochům, aby rozeznali dobré od špatného a dovolené od zakázaného.*“¹⁷²

I když mezi všemi probíranými domorodými skupinami nebyla taková, která by byla zcela zavržena, misionáři se ve svých pamětech snažili rozlišovat je podle míry amorálnosti jejich chování. To, že misionáři nad etniky nelámali hned tak hůl dokládá také tvrzení P. Cassaniho. Kupříkladu indiáni Achaguaové sice běžně žili v polygammních svazcích, avšak muži už nesměli sáhnout po ženě mimo něj nebo manželky nemohly být nevěrné. Tento svérázný cit pro řád přece jen dal tomuto hříšnému etniku šanci na spásu.¹⁷³ Rozhodně, ale podobným svazkům nepožehnali a postupně usilovali o zavedení monogamie. Mladé novokřtěné indiány už vedli jen k řádným sňatkům, které mohli stvrdit svátostí manželskou. Vyvstal však problém vztahů mezi blízkými příbuznými a ukázalo se, že všichni příslušníci celých kmenových společenství byli pokrevně spřízněni. Ani taková manželství nechtěli misionáři zpečetit před Bohem, ačkoliv byla monogamní.

---

¹⁷¹ „*Eso no, padre (responden) desde que supe que Dios se enoja por los pecados, y cómo los castiga, no hago cosa mala.*“ *Více: GUMILLA, Tomo II, s. 19 - 20.*

¹⁷² „*Aunque ofuscada, no falta luz, ni a los más barbaros, para discernir lo bueno del o malo, y lícito de lo prohiido.*“ In: GUMILLA, Tomo II, s. 21.

¹⁷³ CASSANI, s. 87.

Za naprosto nepřipustný zločin považovali praktiky sterilizace, které byly rozšířené po celé Americe nejen na Orinoku. Domorodé ženy se pitím odvarů z různých bylin udělaly navždy neplodnými. Takto nepřírozeně ovlivňovaly poměr děvčat a chlapců ve skupině. K radikálnímu kroku se nejčastěji uchýlovaly ty, které již měly několik dětí, z nichž nebylo ani jedno mužského pohlaví. Nechtěly přivést na svět další děvče. Synové byli žádanější, a tak se některá etnika dočkala toho, že v jejich kmenech převažovali muži a žen byl nedostatek.¹⁷⁴ Někde se dokonce setkali s endokanibalismem. A v neposlední řadě byl tvrdý oříšek je navyknout pravidelné práci, menší zahálce nebo je omezit v přejídání.

Domorodí novokřtěníci nikdy nepochybovali nebo nedospěli k otázkám, které trápily křesťany v Evropě. Nad jejich chápání však bylo mnoho věcí, na kterých bylo třeba pracovat. Nejlépe bylo formovat už dětskou mysl. Výchova dětí sice přislíbila největší naději na změnu do budoucna. Avšak děti byly stále v kontaktu s rodiči a jinými dospělými, kteří z pohledu jezuitů představovali špatné vzory. Misionáři se dostali do začarovaného kruhu. Mohli sice dětem vštěpovat různé hodnoty a morální zásady, ale po návratu z výuky je obklopovaly staré pořádky, které se nepodřizovaly téměř žádným pravidlům. Domorodá komunita byla úzce sepnutá, ale P. Gumilla tvrdil, že v ní chyběla úcta ke staršímu člověku. Tam kde neexistoval řád, nemohl být ani trest. Děti si dělaly, co chtěly. Jedním Karibem byl P. Gumilla poučen takto: „*Co si myslíš příteli, soudíš, že jsou tyto děti jako ty vaše? Pak takové nejsou, protože jestli ho teď uhodím, potrestám, vezme mi život, až trochu vyroste.*“¹⁷⁵ Nebylo jednoduché zavádět něco nového u dětí, když jejich rodiče je vychovávali, tak jak byli vychováváni sami. Mysl dospělých nebyla už tak tvárná a poddajná. Nejstarší generace byla již bezduchá. Už vůbec situaci neulehčoval rozšířený návyk užívání yopa nebo pití chichy, která otupovala jejich smysly a brala jim schopnost racionálně přemýšlet. Na každého měla jiný vliv a dle misionářů probouzela ty nejtemnější stránky jejich povahy. Alkoholismus a užívání yopa byl odsouzen a prohlášen za

---

¹⁷⁴ GUMILLA, Tomo I. s. 286 – 287.

¹⁷⁵ „*Qué piensas, camarada, juzgas que estos hijos son como los vuestros? pues no son así, porque si ahora lep ego, y castigo a este, en cuanto Cuzca un poco más me quitará la vida.*“ In: GUMILLA, Tomo I. s. 133.

nejtěžší hřích a překážku jejich konverze. Není divu, že usilovali o to vymítit je jako první. Byl to však nejtěžší boj. V misiích je sice čekala rozsáhlá změna životosprávy, ale prý kvůli zákazu užívání yopa a chichy utíkali nejčastěji.

Již jsem se zmínila, že dezerce indiánů než se redukce stabilizovaly, dokázala s usazenou populací zakolísat a ohrozit tak budoucí existenci misie. Nebudu se vracet k vnějším příčinám jako epidemiím, které jezuité nemohli ovlivnit. Proti nim byli stále v té době bezbranní. Před útoky jiných etnických skupin se bránili s pomocí světské správy, která jim na požádání poskytla vojenskou eskortu. Za vnitřní činitele označil P. Cassani šamany. Podle něj nabádali domorodce k návratu do starých domovů a k původnímu životnímu stylu. Odhodlání usazených domorodců podlamoval proroctvími, která vyvodil například z letu ptáků, množství ryb v řece a podobných přírodních úkazů. Nespokojenost s usazením v misii a podvolením se misionářům demonstrovali také jinak. „*Než aby opustili redukci a vrátili se do hor, zabijí se.*“¹⁷⁶ Je vidět silná vazba tohoto člena s indiánskou společností, v které neztratil své místo ani, když byla komunita pod křídly misionářů. Nadále si ho cenili jako důležitého muže, který znal budoucnost. Jejich důvěra v něj byla větší než v to, co jim alespoň v počátcích přinášela nová víra. O tom jaký vliv měli v pozdějších letech, bude řeč v další kapitole. Náhlý obrat neměli na svědomí jen šamani. Víru nových i starších křesťanů v redukci zkoušel život stejně tvrdě jako jinde na světě. I když nás P. Gumilla přesvědčoval o lhostejnosti k umírání někoho blízkého. P. Cassani zmínil, že nic nezamávalo s vůlí indiánů tolik jako předčasná smrt dítěte. Po takové zkušenosti bylo jejich přesvědčení oslabené a dokázali tak zapůsobit stejně i na ostatní. Pokud v takové chvíli nebyl misionář přítomen, aby jim poskytl útěchu, mohli ztratit svou víru nadobro.¹⁷⁷

---

¹⁷⁶ „*Sino abandonaban las reducciones, y se volvian al monte, se moririan todos.*“ Vice: CASSANI, s. 108–109.

¹⁷⁷ CASSANI, s. 109.

3 ODCHOD JEZUITŮ A DRUHÝ DECH MISÍÍ

Poslední léta misijní činnosti otec José Gumilla strávil po boku nového misionáře Filippého Salvatora Gilije. Setkali se roku 1743. P. Giliimu byl Gumilla patřičným vzorem. Ve svém čtyřsvazkovém díle¹⁷⁸ věnoval široký prostor orinocké oblasti. A podobně jako jeho předchůdce se podělil o své zkušenosti během práce s orinockými domorodci. Věnoval jí téměř 24 let svého života. Náhle jej z jeho poslání vytrhla expulze jezuitů. Rozsáhlé Gilijovo dílo doplňuje vyprávění řádového bratra Gumilla novými poznatky o etnicích z Horního Orinoka. José Gumilla se ve své knize zmínil o aktivitách P. Manuela Romána, který ho zpravil o nově založené misii Santa Barbaře v dopise z roku 1739. Abych předešla nedorozumění při lokalizaci, musím upozornit na rozdílnost dělení toku Orinoka ve jmenovaných pramenech. U P. Gumilly, P. Gilije a nebo Humboldta se jako v moderních publikacích s termínem Střední Orinoko (*Orinoco Central*) nesetkáme. Původně řeku členili jen na Dolní a Horní (*Bajo y Alto*). Za horní vody v pramenech označovali již část řeky na jih od kataraktů u Raudal de Atures. Sem postupně pronikali misionáři P. Manuel Román, Francisco del Olmo a další. Zakládali nové redukce a posouvali tak hranici poznaného od neznámého území, do kterého však kromě nich zavítali Evropané jen zřídka. Ještě A. von Humboldt označil oblast za kataraky Atures a Maypures za divokou, neobydlenou, pustou, opředenou mnoha legendami.¹⁷⁹

Ale ne všechny nově vzniklé redukce se stabilizovaly, ačkoliv k tomu měly dobré předpoklady. V takových případech zanikly náhle. Jednu takovou P. Román založil roku 1732 poblíž levostranného přítoku Vichada. Naneštěstí misie San Miguel obydlená Sálivy, nevydržela ani celá tři léta. Dva roky na to uchvátila nejmenovaná choroba mnoho domorodých obyvatel. Ti, kteří přežili, byli přesunuti

---

¹⁷⁸ GILIJ, S. F.: *Saggio di Storia Americana, o sia Storia Naturale, Civile, e Sacra De regni, e delle provincie Spagnuole di Terra-ferma nell' America meridionale*. Roma 1768.

¹⁷⁹ *Reise IV.* s. 13.

do misie u Carichany.¹⁸⁰ Místo zůstalo opuštěné a k obnově nikdy nedošlo. I v dalších letech byly osady tvrdě zkoušeny. Gumilla v knize nestačil uvést nešťastnou zprávu o epidemii, na kterou roku 1741 zemřela většina nových indiánů nabraňých do misíí na Orinoku. Dozvěděl se o tom v dopise, který mu byl doručen do Madridu.¹⁸¹

I když se misionářům nepodařilo kvůli nemocem takové redukce zachránit, dá se období před vyhnáním řádu považovat za vrcholné vzhledem k rozsahu misijní sítě. V době expulze jezuitů stabilně fungovaly misie Santa Tereza de Carichana a Cabruta spadající do území Provincia de Caracas. Do Guayanské provincie misie La Urbana, San Juan Nepomuceno u Atures, La Encaramada a San Borja, které po odchodu jezuitů přešly pod správu kapucínů, později františkánů a nadále zůstali pod správou biskupství z Puerto Rica.¹⁸²

V 50. letech se neobjevily zprávy o podobných epidemických ranách. O to hůře museli jezuité brát své nucené vyhnanství, když se jim konečně začalo více dařit a jejich chráněnců bylo čím dál více. Nejohroženějšími byly ty, které založili pár let před osudným rokem 1767. Humboldtovi misionář otec Zea z později založené redukce u Raudal de Atures tvrdil, že se P. Forneri¹⁸³ mezi léty 1765 a 1767 staral na místě zvaném Atabaje, na levém břehu Orinoka zřejmě o šest stovek duší. Nová osada však neměla dost času. P. Forneriho přesunuli na rozkaz guvernéra a kapitána do Carichany a po jeho odchodu domorodci místo opustili.¹⁸⁴

Přestože byla orinocká síť předána a přerozdělena pod správu jiných řádů působících do té doby jen v dolním povodí, nelze si představit, že by k tomu došlo dost rychle. Navíc jistě nedokázali ihned pokrýt všechna místa. Příchozí misionáři zřejmě obsadili jen ta nejdůležitější. I na takových se podepsal fakt, že nad nimi po nějaký čas nepanovala pevná ruka. V Humboldtově zápisech je to znát zejména

---

¹⁸⁰ REY, *Biblioteca de escritores neogranadinos*. s. 712.

¹⁸¹ REY: *Biblioteca de los escritores neogranadinos*. s. 596.

¹⁸² MORA, s. 155.

¹⁸³ José María Forneri (1719 - ?) se jezuitou stal v roce 1740 v Římě. Tři léta poté přeplul Atlantik a na Xaverské univerzitě vystudoval filozofii a teologii. Na Orinoko vstoupil jako dobrovolný misionář, což obnášelo projít lesy, kde hledal indiánské kmeny, aby je rekrutoval do redukcí. Roku 1765 byl jmenován představeným orinocké misie a v této funkci setrval až do roku 1767. In: REY: *Biblioteca de escritores neogranadinos*. s. 290.

¹⁸⁴ *Reise IV*. s. 133.

z výrazného poklesu počtu usazených domorodců. Například osada Sv. Josefa u Raudal de Maypures měla v době Humboldtovy návštěvy méně než šest desítek obyvatel, na tolik se snížila její populace z původních šesti stovek uvedených o půl století dříve.¹⁸⁵ Dále Humboldt usazené Maypures popisuje jako přívětivé, ale lhostejné ke své bídě. Jesuité je dříve pobízeli k práci, aby netrpěli hladu. Pěstovali kukuřici, zrno a jiné evropské plodiny. Na haciendě chovali desítky tisíc koní a dobytka. To alespoň vyprávěli za jeho cesty místní představení misie.¹⁸⁶

V posledních desetiletích 18. století byly obnoveny některé z dříve zaniklých misí. Mezi ně patřila Santa Barbora obydlená Otomaky a indiány kmene zvaného „Yaruri“. Vznikla v roce 1737 z iniciace P. Francisca del Olmo¹⁸⁷ a P. Augustína Vegy.¹⁸⁸ V první fázi její obyvatelé čelili hrozbě Karibů a pozdější poměry je přinutily k odchodu. V době cesty A. von Humboldta znovu fungovala, dokonce měla svého stálého misionáře, s kterým se dvakrát setkal.¹⁸⁹ O jejím stavu ani počtu obyvatel nepadlo jediné slovo. Podle mapy byla umístěna na levém břehu poblíž vyústění řeky Ventuari.

V této oblasti žili Makové (Piaroa), kteří obývali také misii San Antonio v ústí řeky Javita o několik mil dál nahoru proti proudu. Impulz ke krokům směřujícím dál na jihovýchod dala naleziště drahých kamenů. Díky tomu se misionáři založili poslední orinockou osadu La Esmeralda, velmi vzdálenou od ostatních. Stala se na nějakou dobu mezníkem objeveného území horních vod. Vytvořili ji na pravém břehu naproti ústí řeky Casiquiare. Na té existovaly další

---

¹⁸⁵ *Reise IV.* s. 133 - 134.

¹⁸⁶ *Reise IV.* 67 - 70 s.

¹⁸⁷ Francisco del Olmo (1709 - 1765) do řádu vstoupil po studiích roku 1735 a kněžské vysvěcení obdržel o rok později. Na misijní činnost se dal od roku 1738 a pracoval hlavně se skupinami jazykové rodiny Saliva. Nejdéle působil u Raudal de Atures. Více: REY: *Biblioteca de escritores neogranadinos.* s. 515-516.

¹⁸⁸ Augustín Vega (1712 – 1763) do řádu vstoupil už v 16 letech. Noviciát se složením slibů dokončil 1730. Rok na to jako společník P. Gumilly a P. Rotelly pomáhal založit orinockou misii. S P. Gumillou spolupracoval ještě v roce 1734 na území Guayány a s P. Rotellou se jim podařilo usadit v redukci Guamy. Dále hlavně pracoval se Sálivy v Carichaně, kam stáhl ty z osady Pararuma. Více: REY: *Biblioteca de escritores neogranadinos.* s. 712.

¹⁸⁹ *Reise IV.* s. 155, 363.

(např. San Carlos), kterými se tak postupně síť redukcí napojila až do povodí Ria Negro.

Hlavní misíí Horního Orinoka byla San Fernando na ústí řeky Atabapo. Sídli v ní prezident misíí, který vedl všechny misionáře působící na řekách Atabapo, Caura, Casiquiare, Río Negro a Orinoko. Humboldt poznamenal, že měla misie jen 266 obyvatel. Většina navštívených osad sčítala obyvatele mezi osmi stovkami k dvěma tisícům. Misionář je přesvědčoval o tom, že v době krátce po založení byla její populace víc jak dvojnásobná. Na druhou stranu se Humboldtovi zdála být nejvíce prosperující. Byly tam vidět znatelné stopy kultivace: každý indián měl svou plantáž kaka. Dále všude kolem viděli růst banánovníky a volně kolem vesnice palmy „*pihiguao*“ nebo „*pirijao*“ dorůstající až 20 m. Její plody jsou v regionu zásadní surovinou, stejně jako maniok a banány.¹⁹⁰ Osadu obklopovaly pastviny s krávy. Zdejší Sálivy a Maky Humboldt shledal více civilizovanými než v ostatních misíích.¹⁹¹ V San Fernandu a sousedních osadách San Baltasar a San Antonio de Javita se jim velmi líbily fary, které obklopovaly plantáže.¹⁹²

Jestli misionáři skutečně ovlivnili život domorodců, nám asi nenapoví rozdílné počty obyvatel osad. Větší hodnotu má, to že usazené domorodce považoval za velmi civilizované. Oproti dříve poznaným redukcím a jejich obyvatel ho zaujalo, že se věnují kovářskému řemeslu a v zemědělství, že zaznamenal změnu pěstovaných plodin. Když však do tytéž osady vstoupil český cestovatel Enrique Stanko Vráz, 27. února 1890 měl úplně jiný pohled „...*napočel jsem tu dvacet chatrčí a tři slušnější domky. Žilo tu však jen asi padesát lidí, z toho většinou ženy a děti, muži byli za obchodem.*“ Od časů Humboldta obyvatelé stejně jako jinde bez vedení misionářů „zlenivěli“, jak sám Vráz poznamenal: „*jsou vesměs sběratelé pryže. Přestože všude kolem chýší je panenská půda, ...nikdy by se nesnížili k „sedlačení“, a tak gomero nasází jen tolik, co ho chrání před smrtí hladem a spoléhá na Indiány, že mu maniok prodají.*“¹⁹³

---

¹⁹⁰ *Reise IV.* s. 175–185.

¹⁹¹ *Reise IV.* 175–180 s.

¹⁹² *Reise IV.* s. 199 - 200.

¹⁹³ *Napříč rovníkovou Amerikou.* s. 71–72.

Tato dvě odlišná svědectví ukazují na to, že nejen odchod jezuitů, ale i opuštění dalších duchovních narušila zavedený systém. S nabytím nezávislosti a nepřítomností jakéhokoliv vedení si domorodci nedokázali poradit. Přestože za misionářů žili bez strádání, neuměli stejnou potřebu převést i na další generace. Na tom však měli misionáři také svůj podíl, protože v podstatě činili své chráněnce naprosto závislé na jejich vedení.

Na stabilitu indiánské populace usazené v misiích měla velký vliv zejména schopnost misionářů si domorodce udržet. Stálým problémem už od počátků misijních snah v dotčeném prostoru byl nedostatek pracovníků. Potýkali se s tím jezuité i členové nástupnických řádů. Ani po letech se jejich počet nenavýšil, tak aby v každé misií sídlil alespoň jeden duchovní. Misie La Esmeralda byla od Santa Barbary vzdálená více než 225 říčních mil a neměla stálého misionáře. Mše v ní sloužil ten, který stabilně sídlil v Santa Barbaře. Cesta trvala čtyři dny plavby a tak se do La Esmeraldy vydal pouze pětkrát nebo šestkrát za rok.¹⁹⁴ Tak to alespoň bylo v době Humboldtovy cesty. Dle jeho zápisů se nejednalo o výjimku. I na jiných místech museli zdolat obrovské vzdálenosti mezi jednotlivými osadami, aby se jednou za čas postarali o své ovečky. Podmínky misijní práce se tedy od dob P. Gumilly v mnoha ohledech nelišily. Jak se tato nepřítomnost duchovního podepsala na stavu misií, evangelizačním a kultivačním procesu usazených domorodců není třeba si představovat. Příkladem je La Esmeralda. Díky tomu, že v ní Humboldt s Bonplandtem pobývali několik dní, tak se dá z deníku větší část zodpovědět. K tomu se ještě vrátím.

Nové misie v horních vodách čelily stejným problémům jako ty níže o půl století dříve. K tomu se přidaly ještě další příčiny, které byly vlastní této nehostinné oblasti. A. von Humboldt při své cestě věnoval pozornost daleko více přírodním úkazům a jeho postřehy ve vztahu k životním podmínkám jsou velmi vypovídající k této problematice. Misionáři strategicky usazovali indiány podél řeky nebo alespoň v její blízkosti. Bylo tak snazší spojení mezi nimi, ale toto umístění přinášelo mnohem více nepříjemností než výhod. Ovzduší horního povodí bylo vlhké větší část

---

¹⁹⁴ *Reise IV.* s. 439.

roku a přitom velmi horké. Takové prostředí bylo přímo dokonalé pro množení otravného hmyzu. Hejna moskytů, která v blízkosti vody tvořila mračna, Humboldt uvádí za jednu z hlavních příčin odmítání domorodců se zdržovat v misii. Sami si totiž přirozeně volili místa několik mil vzdálená od řeky uvnitř hlubokých lesů, kde byl výskyt otravného a především nakažlivého hmyzu v únosné míře. Další důvody nechtě k usazení byla celá řada nových pravidel, jakým se jedna etnická skupina nebo její část dokázala přizpůsobit výměnou za výhody, jaké měl život v misii přinášet. Druhá skupina je však mohla natolik nesnášet, že raději utekla. Ti co je nerespektovali, ale nechtěli opustit své blízké, mohli někde zůstat přesto, že nechtěli být křesťany. Podle míry přizpůsobení se novým pořádkům v misiích jsem rozčlenila následující text do podkapitol. Paralelně vedle toho se toto dělení většinou shoduje s dělením etnik, tedy alespoň dle typu jejich charakterů a síly nezlomné vůle setrvat ve své nezávislosti.

3.1 Staří dobří známí

Již jsem měla několikrát možnost napsat, že nejoblíbenějším etnikem byli příslušníci jazykové rodiny *Saliva*, vzhledem k téměř bezproblémovému průběhu jejich stažení do redukcí již od počátku přítomnosti jezuitů na Orinoku. Byli tak mírného charakteru, že nebýt příchodu misionářů, byli by podlehlí Karibům. Humboldt to uvádí jako hlavní důvod jejich dobrovolného vstupu do jezuitských redukcí.¹⁹⁵ Vzpomeňme na pověst o původu Karibů, která svědčí o strachu Sálivů z těch dravých červů nebo háďat. Přesto pouhé usazení v misii je nestačilo uchránit a křídla jezuitů byla sama několikrát polámána. Po útocích domorodci utekli zpět do lesů a bylo těžší si získat jejich důvěru než na začátku. Další příklad toho, kdy se výhoda přístupnosti osady k řece stala velkou slabinou. Nedá se tedy jednoznačně přiklonit k tomuto tvrzení, s kterým samozřejmě nepřišel jako první Humboldt, ale samotní jezuité.

---

¹⁹⁵ *Reise III.* s. 472.

Misionáři si je skutečně chválili a vyzdvihovali jejich rozum a touhu se učit nad ostatními skupinami. Sálivové se také vyznačovali zálibou k hudbě a zpěvu. K jejich hudebním nástrojům patřila dlouhá trumpet, která byla vypálená z hlíny. Duchovní hudba se stala účinným nástrojem jezuitů k jejich kultivování. Začali od nejmenších, které vedli k sborovému zpěvu v kostelích. Humboldt se poprvé se Sálivy setkal během zastávky v Santa Teresa de Carichana a poznal je i na mnoha dalších místech a popisuje je jako společenské, klidné až nesmělé.¹⁹⁶ Zatím ne všichni uměli španělsky. Ty, kteří ji ovládali nejlépe, měl misionář k ruce. Zpravidla takoví nadaní žáci byli dva a dělali tlumočnický v komunikaci s novými křesťany.¹⁹⁷ Humboldt nejen v případě Sálivů podává důležitou informaci. Působící duchovní již upustili od zvyku jezuitů, učit se domorodé jazyky. Tím se vyhnuli nepříjemné povinnosti, která dříve nutila misionáře na Orinoku ovládat více jazyků najednou. Navíc si Humboldt všiml, že tito překladáci španělsky rozuměli velmi dobře, ale jiné to bylo, pokud měli mluvit. *„Doprovázeli nás, když jsme se věnovali botanickým objevům. Rozuměli velmi dobře, ale mluvili velmi zle. Odpovídali na vše apaticky, i když s milým úsměvem: Sí padre nebo No Padre.“*¹⁹⁸

Humboldt sledoval, jak si vedli při výuce jazyka ve třídě. Když se misionář na něco ptal, nedokázali ze sebe vydat souvislou větu. Poté až přímo ukázal na nějaký předmět v místnosti, okamžitě jej pojmenovali. Opakovali slova plynule bez zeptání.¹⁹⁹ Je obtížné si představit, jak mohli podobným způsobem domorodcům vysvětlovat řadu abstraktních pojmů nezbytných k pochopení věrouky.

Nové skupiny Sálivů a také Maků misionáři našli na jihovýchodě Guayany u pramenů řek Caura, Ventuari a Cataniapo. Makové stejně jako Sálivové byli mírní a část se jich nechala přesvědčit k usazení v misii u Atures. Humboldt si, ale všiml úpadku této misie. Jezuité je zpočátku její existence vedli k práci a naučili je pěstovat nové plodiny – kukuřici, boby a luštěniny. Vždycky měli o stravu postaráno a nezažili

---

¹⁹⁶ *Reise III.* s. 472.

¹⁹⁷ *Reise III.* s. 473–474.

¹⁹⁸ *„Diese dolmetscher haben uns auf unsern botanischen Spaziergängen meist hegleitet; sie vesteen jedoch Castillanische eher, als dass sie solches sprechen können. In ihrer trägen Gleichgültigkeit beantworten sie jede an sie gerichtete Frage, gleichsam aufs Geradewohl, aber allzeit mit eintem gefälligen Lächeln durch ein: ja, mein pater; nein, mein pater.“*In: *Reise III.* s. 474.

¹⁹⁹ *Reise III.* s. 475.

nouzi. Navíc misionáři vyprávěli, že v době působení Tovaryšstva obyvatelé chovali mnoho kusů koní a jiného dobytka. On však misii zastihl v bídě, ke které byli indiáni apatičtí. Z dobytka neviděl ani jeden kus, pouze pár prasat, která neměla zřejmě dlouhou budoucnost, protože je nehlídali a za vesnicí je napadali jaguáři. Přestože byla všude kolem velmi úrodná půda, tak nepěstovali víc než maniok a banány. Kukuřice se z polí nenávratně vytratila.²⁰⁰

Ve stabilních misiích, kde Humboldt zaznamenal pokrok ve snaze kultivovat nové křesťany, se jejich obyvatelé věnovali vedle práce na poli tradičním i novým řemeslům. V první kapitole jsem se zmínila, že rozšířenou činností byla od pradávna v orinockém regionu a vlastně na celém subkontinentu výroba vypalovaných hliněných nádob, které zdobili různými ornamenty a mezi jednotlivými jazykovými rodinami se ustálily určité lineární a figurální zvířecí vzory, stejně jako barvy. Nejčastěji používali barvy okrově žlutou a červenou, kterou získávají dodnes oxidací železa a manganu. Humboldt viděl způsob výroby v misii de Maypures, kde se tím zabývaly hlavně ženy.²⁰¹

I na jiných místech se podobným činností věnovaly ženy s pomocí dívek. Běžným výrobkem byly pletené koše, rohože, sítě a hamaky. Materiál záležel na dané oblasti, čeho byla hojnost. U řek Vichada v lesích Sipapo to byly liány.²⁰² V deltě a na dolním Orinoku, jejich obyvatelé využili všestranně i k pletení palmu muriche.²⁰³ Většina skupin by se neobešla bez plavidel *piragua*, která muži vyškrabávali z kmenů. Oblíbeným artiklem byl olej z želvích vajec, ty sbírali také hlavně muži a chlapi. Když jimi naplnili zmíněnou kánoi, olej vytlačili šlapáním a poté jej zakryli před sluncem a nechali uležet. Už jsem se zmiňovala, že oleje získávali také ze stromů. Do toho misionáři zvláště nezasahovali. Naopak je stejně jako Humboldta fascinovalo, jak dokázali přežít v takových podmínkách díky tomu, že uměli vše, co jim příroda poskytla, všestranně využít, aniž by něčím mrhali. Jak jsem již psala,

---

²⁰⁰ *Reise IV.* s. 67–70.

²⁰¹ *Reise IV.* s. 135–139.

²⁰² *Reise IV.* s. 155.

²⁰³ Uvedeno pro příklad. Dolnímu Orinoku jsem se věnovala v bakalářské práci: *Dějiny objevování Orinoka očima cestovatelů.* 2014.

za nejcivilizovanější misii považoval Humboldt San Fernando de Atabapo. Velmi ho překvapilo, že tam narazil na domorodého kováře. S takovým řemeslem se v jiných misiích nesešel.²⁰⁴

Původně jsem měla v úmyslu posoudit na základě zápisů Humboldta, jestli si *los piaches* udrželi vliv v křesťanských indiánských komunitách usazených trvale v misiích. Podle velmi ojedinělých a krátkých zmínek se dá soudit, že se misionářům podařilo jejich význam odsunout na okraj. Šamani ale nadále měli v komunitě své místo. Jak bylo řečeno, Piache se původně staral o fyzickou a více o duševní stránku kmene. Představoval léčitele, věštce a prostředníka v komunikaci s mrtvými předky. Všechno tohle se misionářům nelíbilo a nazývali ty, kteří jim věřili za pověřivé a hloupé. Jak se k tomu stavěl osvícenec A. Humboldt? „*Mohli jim vykořenit pověřivé myšlenky, ale bylo mnohem snazší je nahradit novými.*“²⁰⁵

Po stránce léčitelství, ani misionáři nebyli úspěšnější než jejich předchůdci. Proti nemocem, na které nebyla etnika zvyklá, je uchránit nemohli. Občas se snažili, držet je od dalších Evropanů. Humboldt se v cestopise zmiňuje několikrát o chřipkových epidemiích a neštovicích, které zapříčinily úmrtí v předešlém roce, než tudy se společníky procházel. Někteří indiáni se před chřipkou chránili jen ovocnou šťávou.²⁰⁶ Obyvatelé misií trpěli často maláriemi, proti kterým pili *saquito* z ovoce *burro*. Bez něj se nevydali na cesty.²⁰⁷ Prevence proti nemocím, které na nový kontinent zavlekli Evropané, spočívala hlavně v izolaci. Díky tomu se některé komunity žijící na odlehlých místech v povodí středního a horního toku uchránily zavlečeným chorobám do nedávné doby. Kupříkladu nepřipravené Yanomamy zasáhla epidemie spalniček v druhé polovině minulého století. Paradoxně k tomu došlo v době, kdy se tomu hodlal působící etnolog Chagnon předejít. Použil

---

²⁰⁴ *Reise IV.* s. 165.

²⁰⁵ „*Es gelang ihnen, bei der grossen Volksmasse jene abergläubischen Vorstellungen zu vertilgen, die sich in gewissen familien von geschlecht zu Geschlecht geheimnissvoll fortpflanzen. Aber es war leichter Angewöhnungen zu vertilgen und Erinnerungen auszulöschen, als hingegen neue Begriffe an die Stelle der alten zu bringen.*“ In: *Reise II.* s. 186.

²⁰⁶ *Reise IV.* s. 85.

²⁰⁷ *Reise IV.* s. 144.

očkovací látku určenou pro silnější imunitní systém. To co jim mělo pomoci, je nekompromisně začalo zabíjet.²⁰⁸

Dá se očekávat, že vývoj evangelizačního a kultivačního procesu odpovídal geografické poloze. Tedy, že v misiích navštívených v prvním pořadí se Humboldt setkal s největšími výsledky činnosti duchovních. Nejlépe je to registrovat u zápisů o indiánech Chaima, příslušejících do Karibské oblasti. Přestože se jedná o území na severovýchodě je potřeba jej uvést. Je to příklad toho, jak to vypadalo a fungovalo v misii, která fungovala permanentně na rozdíl od těch původně jezuitských redukcí. Práce s etnickou skupinou Chaima přinášela kapucínům plody, podobně jako jezuitům se Sálivy. Podařilo se jim stáhnout je do misii téměř všechny, až na ty, kteří pobývali vysoko v horách. „*Všichni kultivují stejné plantáže a jejich chatrče tvoří řady. Rozvrh jejich práce, vedení osady a obsazování různých funkcí, to vše je dáno obecně danými pokyny.*“ Přesto misie stejně jako jinde neobývala pouze jedna etnická skupina. „*Existuje několik vesnic v misích, jejichž domácnosti patří do různých národností a mluví odlišnými jazyky. Společnosti, které se skládají z různorodých článků, se zdá být obtížné vést. Misionáři shromáždili celé kmeny nebo jen jejich část do přilehlých vesnic, kde jsou ve styku lidé stejného kmene.*“²⁰⁹ Již v bakalářské práci jsem se dotkla problematiky asimilace etnik jako důsledku společného žití v jedné osadě. Rovněž opačnému případu, kdy se misionáři pokusili usadit vedle sebe zneprátelené kmeny.²¹⁰

„*Misionáři docílili toho, že vymýtili některé staré zvyky, které udržovali při narození dítěte, při vstupu do puberty, pohřbívání mrtvých. Přesvědčili je, aby se*

---

²⁰⁸ PLEŠINGER, J.: *Spor o svěřepé lidi.*

²⁰⁹ „Mit Ausnahme der Bewohner hoher Berger pflanzen sie die nämlichem Gewächse, ihre Hütten stehen in gleichmäsiger Ordnung, ihre Tageseinrichtung, ihre Arbeiten im Conuco der Gemeinde, ihre verhältnisse gegen den Missionar und gegen die aus ihnen selbst gewählten Magistraten, alles ist gleichförmig beschaffen. „ In: *Reise II.* s. 185.

„*Es kommen wenige Dörfer in den Missionen vor, deren Hushaltungen verschiedenen Völkerschaften angehören und ungleiche Sprachen reden. Gesellschaften, die aus so ungleichen Theilen bestehen, sind schwer zu regieren. Die Ordensleute haben überhaupt ganze Völkerschaften oder grosse Abtheilungen der nämlichen Völkerschaft in nahe bei einander liegende Dörfer versammelt. Die Eingebornen kommen nur mit Menschen ihres Stammes in Berührung; denn Absonderung und Hemmung ander weitigeer Verbindungen sind ein Hauptgegenstand der Staatskunst der Missionare.*“ In: *Reise II.* s. 185 - 186.

²¹⁰ Dějiny objevování Orinoka očima cestovatelů. s. 38.

nemalovali na kůži nebo se řezali na bradě, nose a lících.“²¹¹ I když duchovní usilovali o to zbavit nové křesťany jejich původních zvyklostí, nepodařilo se jim to úplně. Například když v městě Caripe pobýval o desítky let později E. S. Vráz, měl možnost poznat několik indiánů Chaima. Vyhodnotil je za velmi civilizované, hovořili výhradně španělsky a vyznávali křesťanství, i když s mírným vlivem původního kultu.²¹² Ještě se vrátím k poznámce o jejich ovládnutí kastilštinou. Humboldt si v denících poznamenal, že měli odpor k tomu se učit španělský jazyk, kvůli pamatování na vykořisťování španělskými conquistadory. Víc času trávili prací, než aby se učili mluvit.²¹³

Z jiného komentáře se zdá, že Humboldt uznával více přirozenost indiánů než jejich chování v misii. „*V misii má indián jistější existenci než dřív. Není podmíněn bojům proti lidem a přírodním živlům, a tak přijímá život, uniformní a klidnější, ale také méně volitelný než v životě svobodného divokého indiána. Racionalizuje se a nečiní s citem a upřímně. Všechno, co dělají, se zdá být diktované především momentální potřebou.*“²¹⁴

Je zajímavé, jak odlišně popisují přístup k hygieně a čistotě domácnosti u různých etnických skupin Humboldt a Vráz. První chválil smysl pro řád a pořádek uvnitř chatrčí indiánů Chaima z Dolního Orinoka. A stejně tak byli velmi čistotní. Koupali se každý den.²¹⁵ Vráz je popisoval jako odporně špinavé. Podobně Humboldt hodnotil i pořádek v chýších Maků v misii u Atures. Dokonce takový pořádek, s jakým se nesetkali ani v domech samotných misionářů.²¹⁶ V La Esmeraldě, kde přihlížel přípravě jedu *curare* si také nemohl nevšimnout, že měl starý indián v chýši

---

²¹¹ „Den Missionaren gelang es, dem Indianer gewisse Gebräuche zu untersagen, die er bei der Geburt der Kinder, zur Zeit ihrer Mannbarkeit, bei Beerdigung der Todten vorzunehmen pflegte; es gelang ihnen, das Färben der hut, die Einschnitte an Kinn, Nase und Wangen ihm abzugewöhnen.“ In: *Reise II.* s. 186.

²¹² *Pampou a pralesem.* s. 38, 59.

²¹³ *Reise II.* s. 203.

²¹⁴ „In den Missionen ist dem Indianer sein Unterhalt gesicherter. Weil hier kein fürdauerender Kampf mit feindseligen Kräften, mit den Elementen und Menschen zu bestehen ist, so führt er ein gleichförmiges, weniger thätiges Leben, da dem Geiste Regsamkeit und Kraft zu ertheilen minder geeignet ist, als die Lebensart des wilden oder unabhängigen Indianers. Er besitzt jene Charaktermilde, die aus der Neigung zur Ruhe und nicht die, welche aus Empfindsamkeit und theilnehmendem Gemüte entspringt.“ in: *Reise II.* s. 186.

²¹⁵ *Reise II.* s. 201.

²¹⁶ *Reise IV.* s. 116, 134.

tak čisto a vše uspořádané, jako ve skutečné laboratoři. Když potkal v osadě San Borja Guamy, tak se zase příliš nepozastavoval nad jejich špinavostí. U volně žijících indiánů se to dalo očekávat.²¹⁷

3.2 Noví a vzpurní

Přestože někteří indiáni odmítali konvertovat, misionáři jim nebránili se usadit v misií nebo poblíž. Dokonce nežili ani odděleně, bylo jim dovoleno se začlenit do křesťanské komunity. Humboldt byl svědkem toho, že žili všichni v souladu. Viděl to v misií La Esmeralda a v jiných. Díky tomu lze reflektovat rozdílné chování a styl života mezi křesťany a pohany na jednom místě.

Nelišili se v ničem od divokých. Byli velmi živí ne jako indiáni v ostatních misiích. Nepodřízení indiáni tak žili podle své zvyklosti v polygamních svazcích, v kterých měli muži odlišné počty žen z různých kmenů. Nejvíce žen měli Karibové a muži z osad, kde bylo obvyklé unášet dívky sousedům. Misionáři chod domácnosti vylíčili v takových barvách, že Humboldt označil postavení ženy za otrocké. Musely se podřídit svému muži v jakémkoliv přání, ostatní ženy tolerovat a bez rozdílu vychovávat děti, které nebyly vlastní. V přítomnosti muže se tak mohlo zdát, že žily v souladu a míru. To však dle misionáře bylo jen plodem strachu z muže. Vše se totiž rozplynulo ve chvíli, kdy nebyl v domě. „*Spory a nešvary trvají až do návratu Pána, který je ukončí tónem svého hlasu, rukou, nebo použitím násilnějších prostředků.*“ Jak už bylo řečeno v předchozí kapitole, křesťanem se mohl stát jen ten, kdo se přizpůsobil božímu řádu – žil monogamně. Jezuité stávající svazky s mnoha ženami neposvětili ani netolerovali, ale uvědomovali si, že není v jejich moci do nich zasáhnout. Bylo pro ně zároveň nepřijatelné, aby muž své družky vyhodil, když s každou měl několik potomků. Žádný jiný by se jich neujal. Noví misionáři byli nekompromisní. Humboldt zapsal, že nutili muže si vybrat jednu z manželek a ostatní zapudit. To se však mužům nelíbilo, protože každá z nich měla své přednosti. Jedna

---

²¹⁷ *Reise IV.* s. 116, 134.

uměla dělat chichu, druhá mouku z manioku a chleba, třetí... Takže na to nepřistoupili a křesťanství nepřijali.²¹⁸

Bylo mnoho nových řádů, které domorodci odmítali přijmout. Například když navštívil misii San Borja, obnovenou krátce před jeho zastávkou (zřejmě 1798), zastihl ještě nekatechizované Guahíby. Ty spolu s „Chiricoas“ a Guamy popsal Humboldt jako lidi odporně špinavé, pyšné na svou nezávislost, neschopné si navyknout na pravidelnou a metodickou práci. Misionáři těžko nutili Guahíby k práci na poli, prý by se raději živili červy, než aby kultivovali zemi. Křesťanští indiáni o nich tvrdili: „*Guahíb sní vše, co je nad zemí i pod zemí.*“²¹⁹ Pravděpodobně se je ani časem nepodařilo převychovat a navyknout slušné obživě. Příslušníci této skupiny se často uchýlovali k říčnímu pirátství.²²⁰ Zůstali u toho i dlouho po Humboldtově cestě. Humboldt jako věřící uznával a obdivoval snažení misionářů v takových podmínkách, ale nemohl si nevšimnout, jak byli tito svobodní členové komunity energičtí a veselí oproti podřízeným řádu misie.

Makové tedy příslušníci Piaroa u Atures jsou dalším příkladem toho, že ne vždy se podařilo misionářům stáhnout do misie celou komunitu. V tomto případě však část tlupy nejenže se nechtěla stát křesťany, ale také začlenit do jejich komunity. Humboldt vyprávěl, že druhá skupina zůstala dva nebo tři dny cesty v původní osadě u pramenů řeky Cataniapo. „*Jsou velmi početní a stejně jako většina divokých indiánů nepěstují kukuřici nýbrž maniok a žijí v perfektním souznění s křesťany z misie.*“ Jejich vůdce žil v misii, ale když potřeboval zajít do vesnice, misionáři mu v tom nebránili. V době setby a sklizně se vzdálil i na dva měsíce, aby se postaral o své plantáže. Díky tomu, že se tyto dvě skupiny náležející dříve do jedné stýkaly nadále, byla i pohanská část ovlivněná, avšak jen v určitých věcech. Do vesnice se dostaly především různé výrobky z misie. Ženy nejvíce zajímaly skleněné korálky, které zcela nahradily původně používané zvířecí zuby. Provlékaly si je na své *guayaco*. Ty, dalo by se říct sukně, misionáři zakazovali konvertitům nosit. Muži zase

---

²¹⁸ „*Streit und Zank dauern bis zur Rückkehr des gebieters, welcher alsdann, durch den Ton seiner Stimme, durch ein zeichen mit der Hand oder, wo er gut findet, durch etwas gewaltsamere Mittel, die Leidenschaften zu sänftigen versteht.*“ in: *Reise IV.* s. 476 – 478.

²¹⁹ „*ein Guahibos isst alles, was auf und unter der Erde vorkömmt.*“ in: *Reise III.* s. 494.

²²⁰ *Reise IV.* s. 43.

přicházeli do misie žadonit o rybářské háčky a nože. Avšak jakmile dostali, co chtěli, vrátili se zpět do lesů.²²¹

Jak už bylo i řečeno, populace misíí nebyla stálá a především v prvních letech kolísala. Některé etnické skupiny sice byly více přívětivé a lépe se s nimi pracovalo než s jinými, přesto se i mezi nimi našli jednotlivci, v lepším případě, kteří se odmítli přizpůsobit novému stylu života. Důvody dezerce indiánů byly různé, některé se mohou zdát malichernými. Kupříkladu Humboldt zmínil nechuť se oblékat. „*Indiáni Chaima stejně jako všichni divocí žijící v teplých zemích nesnáší šaty, jedni kvůli tomu utíkají a ti co zůstanou i přes úsilí misionářů chodí doma nazí.*“²²² Když indiáni nesměli chodit nazí, nemohli si ani malovat svá těla. U mladé generace indiánů se to ještě dařilo misionářům omezit, ale starší indiáni a indiánky od této zvyklosti upustit nechtěli. „*V oblasti Pararuma jsme si všimli, že starší ženy se parádí víc než mladice.*“²²³

Nahoru proti proudu však tato omezení ustávala nebo si je v mladých misiích zatím netroufli zavést. Zejména v misiích, kde nesloužili stále misionáři, byla atmosféra velmi uvolněná. V La Esmeraldě, kterou měl na starosti starý voják a kam misionář přišel párkrát do roka, v době návštěvy Humboldta slavili Jekvané (Makiritari) „sklizeň jedu“. Byli přítom, když místní alchymista – starý indián vyráběl proslavený jed *kurare*. Ten používali k lovu i v boji také Makové a Sálivové. Jen asi jinak silný záleželo na tradovaném postupu přípravy. Dokonce ani misionáři neměli nic proti tomu, aby ho obyvatelé misíí používali, vzhledem k mizivému chovatelství dobytka, indiánským křesťanům nezbylo než si nadále obstarávat maso lovem místní zvěře. Například opice po zásahu do stehna padla mrtvá do pěti minut. Lov pomocí otrávených šípů z luků nebo foukaček měl pro indiány výhody, kterým se pušky nemohly rovnat. „*Bílí se svými zbraněmi se střelným prachem dělají hluk a*

---

²²¹ „*Sie sind zahlreich, und pflanzen gleich den meisten Eingebornen der Wälder, nicht den Mais, aber den Manioc, und mit den christlichen Indianern der Mission leben sie in freundlichem Einverständnis.*“ in: *Reise IV.* s. 14.

²²² „*Die Chaymas äussern, gleich allen halbwildern Völkern, die in sehr warmen Ländern wohnen, eine entschiedene Abneigung gegen Kleider. Der Ermahnungen der Mönche unerachtet, bleiben die Chaymas, Männer und Weiber, im Innern ihrer Wohnungen nackt.*“ in: *Reise II.* s. 195.

²²³ „*Im Lager von Pararuma war es uns auffallend zu bemerken; dass sehr alte Weiber ungleich mehr Sorgfalt auf ihren Putz verwanten, als die jüngsten.*“ in: *Reise III.* s. 448.

vyplaší všechna zvířata. Sjedem obět' netuší, odkud přichází ten, kdo vystřelil.“²²⁴ Oslava, která následovala po sběru velkého množství rostlin obsahující jed, se protáhla na dva dny, po tu dobu byli indiáni veselí v opojení z kvašených nápojů. Humboldt si prohlédl jejich taneční kreace, které se mu však zdáli být monotónní a poslechl jejich písně a hru na nástroje. Ženy si už tolik neužívaly, připravovali a donášeli svým mužům tančících v kruhu nápoje a jídlo. Při té příležitosti Humboldt poprvé zkusil jíst opičí maso. „*Je zvláštní jíst maso zvířete, které je svými tělesnými proporcemi tak blízké člověku*“²²⁵

Vrátím se ještě k tolikrát zlořečenému zvyku pití. Půl století před Humboldtovou výpravou misionáři dávali ve svých písemnostech najevo, jak nelibě nesou rozšířený nápoj chicha. Označovali to za zkázu těchto lidí a nepřitele jejich úspěšného snažení domorodce přivést na správnou cestu víry a slušného života. Je přinejmenším zajímavé to, jak se na tento zlozvyk díval racionálně smýšlející a v podstatě k osudu indiánu lhostejný Humboldt. „*Většina z divokých indiánů netáhne k pití alkoholu, jako se tím vyznačují v Severní Americe. Jisté je, že Otomakové, Yaruros, Achaguové a Karibové se někdy opíjí kvašenými nápoji, které dělají z manioku, kukuřice a více z palmového ovoce obsahujícího cukr, ale cestovatelé některé svedli k nadměrnému užívání. Nemohli jsme přesvědčit Maky a Guahíby, aby pro nás pracovali. Vypadali velmi vyčerpaní po tom, co zkusili jen trochu brandy.*“²²⁶ Takto se vyjádřil k opileckým sklonům po zkušenosti v San José de Maypures. Tato misie fungovala již nějakou dobu a tak lze předpokládat, že misionářům alespoň omezit množství požívaného nápoje a jeho frekvenci. Dá se to však vyložit i tak, že chicha a kvašené nápoje ve skutečnosti nebyly tolik alkoholické a tedy nepůsobily na indiány tak silně, jako to misionáři dříve z jejich konzervativního pohledu podávali.

---

²²⁴ *Reise IV.* s. 449 – 450.

²²⁵ *Reise IV.* s. 464.

²²⁶ „*Die meisten wilden Völker besitzen jene unmässige Leidenschaft für starke Getränke nicht, welche in Nord-Amerika angetroffen wird. Die Otomaken, die jarures, die Achaguas und die Cariben berauschen sich zwar allerdings häufig durch übermässigen Genuss der chiza und vieler anderer Getränke mehr, die sie aus dem Manioc, dem Mais und den zuckerhaltigen Früchten der Palmbäume bereiten. Allein die Reisenden haben, gewohntermassen, was nur von einzelnen Stämmen gilt, als allgemein angegeben. Oefters konnten wir Guahibos-Indianer oder Macos-Piaróas, die für uns arbeiteten und deren Kräfte völlig erschöpft schienen, auch nur kleine Portionen Branntwein zu verschlucken nicht bereden.*“ in: *Reise IV.* s. 134.

Humboldt navíc jako první zmínil jejich nutritivní hodnotu. Fermentované a nedestilované nápoje tak měly na zdraví indiánů spíše dobrý vliv, avšak při nadměrném užívání už neměli čistou mysl. Pokud tedy skutečně misionáři přiměli indiány k méně častému pití chichy, tak se to dá považovat za dílčí úspěch jejich činnosti. Výhled do budoucna však opět ukazuje, že nic netrvá věčně. Český cestovatel E. S. Vráz měl kvůli opileckým sklonům Guahíbů časté konflikty s některými členy posádky. Konkrétně s indiány v misii Maypures zkoušel maniokový nápoj *jarake*. Podle jeho líčení, jej Guahíbové a Makové popíjeli víc než dost.²²⁷

Na začátku práce jsem uvedla, že se věnuji společností obývajícím Orinoko a neměla jsem tím na mysli jen původní obyvatele. Časem se do této společnosti začlenil misionář a další lidé. Nezbytnou se ukázala přítomnost vojenské posádky. Humboldt už zmiňuje spoustu dalších příslušníků komunity. Vrástím se k La Esmeraldě. Stejně jako v ostatních osadách byla její populace výrazně zredukována. Na to že byla poměrně malá, její obyvatelé tvořili velmi různorodou směsici. „*Překvapilo nás, kolik jsme v Esmeraldě potkali mulatů, zambů a dalších barevných lidí, kteří ale nejsou rudí jako indiáni.*“²²⁸ Na nepříznivé klimatické podmínky pro těžkou práci na poli: horko a vlhko se misionáři snažili vyžrát tím, že někdy požádali generálního prokurátora o černošskou posilu. La Esmeralda se v minulosti kromě černošských otroků stala útočištěm hledačům diamantů a smaragdů ukrytých v nedalekých horách Siera Parima. Protože však narazili na „hranici“ s územím spravovaným Portugalci, nebylo kam dál pokračovat a La Esmeralda již přestala být atraktivním místem.²²⁹ Dle Humboldta na ni rezignovali dokonce i duchovní. Připomínám, že nejbližší byl v Santa Barbaře. Nejsem schopná říct, jestli za tuto nepřítomnost mohl zmíněný úpadek, který spíš nastal hlavně díky nedostatečnému vedení nebo nedostatek dobrovolníků, kteří by zde trvale působili, ale nepochybně to

---

²²⁷ *Napříč rovníkovou Amerikou*. s. 62 - 63.

²²⁸ „*Es war uns auffallend, in Esmeralda viele Zambos, Mulatten, und andere farbige Leute anzutreffen, die sich aus Ei telkeit Espannoles nenen, und sich für weiss halten, weil sie nicht roth, wie die Indianer, sind.*“ In: *Reise IV*. s. 440.

²²⁹ *Reise IV*. s. 441

spolu souviselo. Půvabná misie, jak ji Humboldt popisoval, se proměnila na místo štvanců, zločinců a tuláků, které vyhostili ze severu země a z ostrova Margarity. Jejich původ jim však nebránil k tomu, aby se cítili nadřazení ostatním obyvatelům. Jejich hrdost jim nedovolila pracovat na poli. Prohlašovali, že je to práce otroků a nových křesťanů.²³⁰

La Esmeralda je ke stavu orinockých misí v době Humboldtovy cesty přímo vypovídající a zároveň se v mnohém vyjímal. Vinu za neutěšenou situaci v La Esmeraldě Humboldt kladl špatnému umístění. Opět protože byla blízko říčního koryta, trpěli její obyvatelé hejny moskytů. Přitom půda kolem byla prý nejlepší, jakou viděl. „*Nikdy jsem neviděl tak velké a takové množství trsů banánů. Indigo a kakaovníky tady rostou výborně*“ Jenže plantáže byly docela vzdálené od osady a tím, že je nikdo nevedl, pěstovali pouze maniok a banány. Nechovali žádný dobytek. V době jeho návštěvy ji obývalo dvanáct až patnáct indiánských rodin, které mluvily čtyřmi jazyky.²³¹ Byli závislí na rybolovu, pokud se nedařil, byli odkázáni ke krutému odřikání. Z pečené ryby, kterou rozdrtili na prach včetně kostí a smícháním této rybí moučky s vodou vytvořili pastu. Ta v těžkých dobách dodala potřebné živiny.²³²

Větší část této kapitoly věnuji stavu misí, v jakém je Humboldt viděl. Jsem schopná z jeho zápisů vyvodit nějaký závěr o tom, jak si misie vedly oproti starým časům, kdy byly v rukou jezuitů. Nemluvě o tom, že podobná srovnání s epochou Tovaryšstva s oblibou používal často sám. „*Dnes se nachází kultura těchto lidí znovu na cestě úpadku, tak jako když mezi ně vstoupili misionáři.*“²³³ Měl k dispozici v podstatě stejné písemnosti jako já. Často pro srovnání nahlédl k P. Gumillovi a P. Giliimu. „*Otec Giliij informuje, že v době kdy tudy procházela limitační komise, zemědělství na Orinoku začalo prosperovat. Dobytek zvláště kozy se dobře*

---

²³⁰ *Reise IV.* s. 440, 442.

²³¹ *Reise IV.* s. 440.

²³² *Reise IV.* s. 476.

²³³ „*Heutzutage geht die schwache durch die spanischen Mönche eingeführte Kultur wieder rückwärts.*“ in: *Reise IV.* s. 142.

rozmnožovaly. *My jsme nepotkali ani jednu v San José ani jinde.*²³⁴ Některé postřehy napovídají, jestli si s tímto odstupem času misionáři dokázali poradit s potížemi, o kterých se zmiňovali jezuité. Pro Humboldta, který sem pochopitelně nezavítal za tím účelem, aby posuzoval činnost misionářů, nýbrž ze zájmu o exotické rostliny a charakter krajiny orinockého povodí byl vliv na usazené domorodce druhořadý. Misie pro něj představovala na prvním místě jediné útočiště, kde se mohl se společníky zastavit a bezpečně si odpočinout. *„Nyní existence této misie (u Atures) záleží na dvou rodinách Guahibů a Maků, kteří nemají sklon k trvalému usazení. Jestli otci Zeovi utečou, cestovatelé nebudou mít, kde se zastavit a najmout kormidelníky na přeplavení kataraktů.*²³⁵ Nezdržoval se v nich nezbytně dlouhou dobu. Více času než v ní a s jejími obyvateli trávil v jejím okolí, kde opět zkoumal především flóru, méně faunu. Jeho líčení misí jsou tak často omezená jen na první pohled a informace, které nebylo zapotřebí zvlášť zjišťovat. Bylo nejjednodušší si napočítat, kolik měla která vesnice obyvatel a domů, jaké byly barvy pleti, případně o jaké etnikum šlo. Příklady těchto líčení jsem několikrát uvedla. Jak však z takových zápisu udělat závěr ohledně evangelizace orinockých původních obyvatel? Upřímnost vyznání domorodých křesťanů na základě krátkodobého pozorování, mohl sám posoudit jen stěží. Vzpomeňme na Gumillův výrok *„Nemůžeme rozpoznat, co uvnitř skutečně cítí...“*

Humboldt neměl potřebná vodítka, která by mu umožnila se více zabývat problematikou konverze a síly víry indiánů. Takových zmínek se v deníku skutečně moc nenachází. Jedině při zastávce v San Antoniu de Javita prohodil, že se v ní nachází pěkný křesťanský kult. Více mu však musel vypovědět misionář. Vyprávěl o obtížích a překážkách snah duchovních působících mezi místními

---

²³⁴ *„Der Pater Gili erzählt, zur Zeit des Grenzzuges habe die Landwirthschaft an den Gestaden des Orenoko einige Fortschritte au machen angefangen: der Viehstand und vorzüglich die Ziegenzucht waren in Maxpures sehr bedeutend angewachsen. Wir haben weder in dieser Mission noch in igend einem andern Dorfe am Orinoko weiter etwas davon angetroffen.“* in: Reise IV. s. 142.

²³⁵ *„Gegenwärtig beruht die Erhaltung dieser Mission so zu sagen noch auf zwei Guahibos und Macos Familien, bei welchen einzig nur Spuren der Sittigung und eine Neigung zu bleibender Ansiedlung wahrgenommen werde. Wenn diese Haushaltungen aussterben, so werden dio übrigen Indianer, welche ist schon des Lebens in den Missionen überdrüssig sind, den Pater Zea verlassen; und an einer Stelle, die als der Eingang zum Orenoko betrachtet werden kan, finden alsdann die Reisenden witer keine Hülfe mehr, und keine Piloten zur Ueberfahr bei den Wasserfällen.“* Reise IV. s. 32.

domorodci. Měl již základní povědomí o divokých obyvatelích v okolí, které se mu zatím nepodařilo do misie stáhnout. V lesích vzdálenějších od osady žili hordy o padesáti hlavách, které měly jednoho vůdce. Ten je však vedl jen v období války, jinak neměly sofistikovanější organizaci. Byly to izolované kmeny, které si ani navzájem nedůvěřovaly. Udržovali kontakt pouze s nejbližšími sousedy. Přestože žili blízko sebe, dialektem se jejich jazyk odlišoval. K cizincům se chovali vyloženě nepřátelsky. Misionář musel v kontaktu s nimi být zdrženlivý a dbát velké opatrnosti. Naopak v rozsáhlých rovinách se sdružovaly skupiny s podobnými zvyky i dialektem.²³⁶

Misionář neměl zcela vyhráno ani s již usazenými křesťanskými Makiritáry ani dalšími etniky obývajícími misii San Antonio de Javita. Přestože přijali víru, nebylo snadné je zbavit pozůstatků zažitého přírodního kultu. Nikdy předtím si nepěstovali představy idolů a netvořili žádné svatyně. Z toho důvodu správně neporozuměli významu chrámu. Jednou, když se účastnili mše sloužené na počest patrona vesnice Sv. Antonína, otci řekli: „*Váš Bůh zůstává v domě, jako by byl starý a nemocný. Náš je v lese, na poli, v horách Sipapo, odkud přichází déšť.*“²³⁷ To byla jen malá ukázka neporozumění křesťanskému kultu. Je čas se také podívat na druhou stranu mince, z čeho tohle nedorozumění vycházelo.

V krajině Horního Orinoka v okolí řek Atabapo a Inirido divoká etnika nevyznávala více božstev než prvek dobra a zla. Dobro měli pojmenované jako *Cachimana* neboli manitů – velký duch, který měl řídit roční období a podléhala mu výnosnost úrody. Zlým prvkem byl *Jolokiamo*, kterému nepřidávali takovou moc, jako předchozímu. Byl ale zcela nevyspytatelný.²³⁸ Většina etnik měla svého Boha Stvořitele. Takový základ misionářům někdy vyhovoval. Jenže takový Stvořitel byl připomínán jen legendou, ale neovlivňoval každodenní život indiánů jako přírodní síly nebo duchové. Ani Stvořitele ani božstva však nijak neztvářňovali ve svých představách. Byli neviditelnými a natolik abstraktní, že se misionářům nedařilo je

---

²³⁶ *Reise IV.* s. 134–138.

²³⁷ „*Euer Gott bleibt in einem Hause verschlossen, als ober alt und schwach wäre, der unserige wohnt im Walde, auf den Feldern, auf den Bergen von Sipapu, woher der Regen kommt*“ in: *Reise IV.* s. 238, 234 – 239.

²³⁸ *Reise IV.* s. 237 – 238.

zcela ztotožnit s křesťanským Bohem, ani nahradit. Také zde existovalo několik eschatologických mýtů o destrukci světa. Nejvyspělejší Makiritariové měli oproti ostatním složitou kosmologii. Jejich stvořitelem světa byl *Wanadi*. Stavěli si domy s kruhovým otvorem ve stropě, aby skrz něj mohli pozorovat hvězdy. V prostřed se tyčil sloup, kolem kterého mohli stát jen muži, a především to byl prostor určený k rituálům, jež vedl šaman.²³⁹

3.3 Bájní nebo skuteční?

Než tuto kapitolu věnovanou domorodcům ukončím, chci se alespoň krátce zmínit k těm, s kterými P. Gumilla nepracoval a to hlavně protože je v době svého působení nestačil osobně poznat o jiných ani neměl povědomí. Jedná se o některé skupiny usazené v horních vodách, kam se misionáři rozpínali až v padesátých letech nebo ještě později. Dokonce v době výpravy Alexandra von Humboldta se o nich vědělo jen málo. Neprobádaná krajina horních vod Orinoka oplývala fantastickými příběhy, které vznikaly převyprávěním a šířením misionářů. Jedny cestovatele odrazovaly a jiné přitahovaly.

V misií blízko kataraktu Atures, kde museli zůstat déle, než měli původně v plánu, se Humboldt s Bonplandtem bavili posloucháním legend o divoších z místních pralesů, kteří je přepadávali, unášeli ženy. Tito divoši si stavěli chatrče a často lidské maso. Za takové agresivní zacházení si vysloužili u Tanamaků přezdívku „*achi*“ a u Maipurů „*vastri*“, což si Španělé přeložili jako „*el gran diablo*“. Vyprávění zřejmě vzešla z pravdivého základu. Unášení žen a válečný kanibalismus by mohly vést k později objeveným skupinám. Legenda se šířila mezi indiány, misionáři, kolonisty, černými otroky a jinými obyvateli misií a nikdo z nich nepochyboval o existenci divého muže. Jeho postava nebo spíš to jak jej popisovali, připomínala antropomorfní opice jako orangutánům, šimpanzům a dalších primátům. Humboldt díky svým výzkumům po světě věděl, že na americkém subkontinentu nežijí takové druhy opic, ani jim podobné. Snažil se tomu přijít na kloub a

---

²³⁹ ZELENÝ, M.: *Malá encyklopedie bohů a mýtů Jižní Ameriky*. s. 23, 101, 136.

nepravděpodobnější vysvětlení hledal ve shodě s opicí (*Simia chiropotes*), kterou viděl v misii La Esmeralda.²⁴⁰ Kdyby se mělo jednat o muže, husté ochlupení představuje nejzvláštnější část legendy. Všichni indiáni se totiž i toho, kterého měli minimum, zbavovali pečlivým vytrháváním. Dávají tak najevo svou odlišnost od zvířat. Díky tomuto animalistickému znaku cizince posměšně přezdívali jako „Bílé opice“.²⁴¹ Husté ochlupení mělo nejspíš zdůraznit opovržení nad takovým jednáním. Starý indián v misii Santa Teresa de Carichana se chlubil tím, že sám lidské maso několikrát zkusil a přesvědčeně tvrdil, že v lesích Sipapo viděl na vlastní oči lidi bez hlav. Těmto kanibalům říkali domorodci „*rajas*“.²⁴²

Ještě před pár desítkami let by nikdo neváhal a označil za bestiální divochy izolovanou rodinu Yanomami.²⁴³ Humboldt se o nich zmínil v cestopise pouze jednou. Doslechl se o nich v době pobytu v misii La Esmeralda. Zapsal si zmínku o jistých indiánech kmene Guaica a Gauharibo.²⁴⁴ Nikdy se s nimi nesešli. Jejich průvodci je označovali jako *waica* v překladu zabiják. Co o nich říkali, není třeba upřesňovat. Na straně druhé jsou pověsti o krvežíznivých divoších vyvráceny. Tento název jim byl ponechán ještě v minulém století.²⁴⁵ Jejich vlastní jméno začali autoři etnografických publikací používat pozvolna. U českých autorů se s výrazem Waika setkáme naposledy u Zdeňka Veselovského na konci 80. let. Vráťím se k pověsti Yanomamů. Ukázalo se, že přece jen se jedna z větví (Samatari) oproti ostatním orinockým obyvatelům vyznačovala velmi agresivním založením. Takže zde bychom mohli označit základ pověstí o krvežíznivých mužích. Yanomamská větev Sanemá obývající břehy Caury je považována naopak za nejmírnější, čímž se dostala při svých kontaktech s Yekvany do jejich podřízení.²⁴⁶

---

²⁴⁰ *Reise IV.* s. 72 – 75.

²⁴¹ ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tří Amerik.* s. 42.

²⁴² *Reise IV.* 155 – 156 s.

²⁴³ PLEŠINGER, V.: *Spor o svěřepé lidi.* In: Koktejl, č. 10, 2002.

²⁴⁴ *Reise IV.* s. 465.

²⁴⁵ ZERRIES, O.: *Waika: Die kulturgeschichtliche stellung der Waika – Indianer des Oberen Orinoko im Rahmen der Völkerkunde Südamerikas.* tran. Renner, K., München 1964.

²⁴⁶ Tamtéž, s. 190.

ZÁVĚR

Na závěr bych se ráda dostala na počátek a zrekapitulovala vývoj zamýšleného tématu. Původně jsem chtěla rozšířit a prohloubit své poznatky nabyté během psaní bakalářské práce. Tu jsem věnovala objevování geografického prostoru orinockého povodí. Tehdy jsem se zaměřila nejen na písemné prameny osobní povahy, především cestovní deníky, ale také na kartografická díla. Touto cestou jsem chtěla pokračovat a kromě poznámek cestovatelů jsem zamýšlela přihlídnout k písemnostem a mapám působících misionářů. Zároveň jsem se hodlala vyvarovat předešlým chybám, které zapříčinil rozsah zkoumaného území. V bakalářské práci jsem se zabývala dějinami poznávání celého toku od delty k prameni i s hlavními přítoky, což trvalo téměř půl tisíciletí. A se zpětným ohlédnutím musím přiznat, že jsem rozlehlou lokalitu poznala jen velmi povrchně, což se podepsalo i na kvalitě zpracování toho tématu.

Nezbylo mi než vymezit podstatně menší prostor, v kratším časovém úseku a samozřejmě zohlednit pramennou základnu. Přestože na Orinoku misijní činnost vykonávalo hned několik řádů, vybrala jsem krajinu centrálního a horního toku, kde fungovaly misie pod správou Tovaryšstva Ježíšova. A protože zde jezuité působili poměrně krátkou dobu, tak se sama zúžila i časová rovina. Tyto prameny jsou snadno přístupné, a ačkoliv jich není mnoho, kompenzují to svou obsáhlostí. Měla jsem tak k dispozici bohatý zdroj zejména k původní kultuře orinockých obyvatel a průběhu misijní činnosti. Navíc misijní osady jsou místa, kde se protínají jak paměti jezuitů, tak poznatky cestovatelů. Již po dokončení bakalářské práce, jsem uvažovala o sledování vlivu jezuitů na zkoumaný geografický prostor především, co se týče domorodých skupin usazovaných v redukcích. Nebyla jsem si však úplně jistá, zda v pramenech jezuitů najdu, co hledám a jestli to bude stačit. Stále jsem si nechala v záloze i ten geografický prostor, tedy zásluhy jezuitů a misionářů na poznání geografického prostoru. Nakonec jsem, ale uznala, že by to narušilo celý koncept práce. Proto jsem se tomu již nevěnovala.

Pochopitelně před tím, než jsem prameny přeložila, mohla jsem jen předpokládat, co budou obsahovat. Seznam prvotně kladených otázek jsem postupně rozšířila o další. Odpovědi na ně jsem doufala, že najdu v Humboldtově denících.

Stalo se však to, že zatímco jezuitské prameny, do kterých jsem na počátku neviděla, mi daly tolik impulzů a otevřely spoustu témat a problematik, že by si každá zasloužila daleko větší pozornosti, než jakou jsem jí zatím věnovala. Po opětovném přečtení cestovních zápisů z Humboldtovy výpravy zůstaly některé stále nezodpovězené. Je to dáno především tím, že narozdíl od doby, kdy působili ve sledovaném regionu jezuité, z období po jejich odchodu žádný z misionářů nástupních řádů po sobě nezanechal dílo, které by se jejich předchůdcům rovnalo.

Pokud se podívám do historiografie, všechny publikace jsou vymezeny rokem 1767 nebo se zabývají jen jezuitou ve Venezuele, čímž se badatelé vyhnuli úskalí, která mi tato pramenná mezera přinesla. Jestliže se ze zápisů misionářů, které zastihla expulze, dočteme, že byla jejich misijní činnost na vrcholu. Nebylo tomu tak protože by slavili úspěchy na všech frontách, ale protože se dá předpokládat, že po třiceti letech již byly staré redukce stabilní a to bylo důležité pro zakládání nových. Misionáři zajistili pomocí světské správy větší bezpečnost usazených domorodců, což bylo kromě existenčních jistot, které život v misiích nabízel nezbytnou podmínkou pro jejich udržení. Co se s nimi dělo po odchodu jejich pastýřů, jsem nastínila, ale podrobnější vývoj se nedá zjistit. Není ani známo u všech osad, jak dlouho v nich chybělo vedení. Ze zápisů Humboldta vím, že k obnově některých zaniklých docházelo až v osmdesátých a devadesátých letech 18. století. To by znamenalo, že zůstaly opuštěné dvě až tři desítky let. Řekla bych, že je to dost dlouhá doba, která zapříčinila úplné pomnutí snažení jezuitů a tak nástupní řády začínali znovu od píky. Na základě Humboldtových deníků tak reflektuji spíše než výsledky jezuitů, dopad jejich odchodu. Dále, a to jsem zmínila v poslední kapitole, se z jeho pozorování dají docela sledovat výsledky kultivace některých etnických skupin, ale už méně to, jak se misijní činnost podepsala na jejich náboženském vyznání.

První otázka, kterou jsem se zabývala, byla: Jak prameny interpretovat? Nabízela se možnost komparovat pohled katolického duchovního a racionálního vědce. Na jejich rozličné smýšlení jsem upozornila například v tom, jak nahlíželi na problematiku pití alkoholických nápojů. Zatímco P. Gumilla toto naprosto odsuzoval A. Humboldt nápojům přiznal výživnou hodnotu. Co se týče přístupu k zvykům a tradicím původní kultury, jeden se je snažil vymítnout, druhý projevil mnohem více

nadšení, když se setkal ještě s divokými osadníky misíí. Jak jsem uvedla, Humboldt přijel pozorovat divokou a neznámou přírodu a do ní patřili indiáni ještě nedotčení rukou misionářů nebo alespoň ne výrazně. Touha po tom poznat věci nevšední a exotické se tak projevila v rozsahu poznámek v porovnání s křesťanskými indiány. Což mému záměru zrovna neprospělo. Na druhou stranu toto koření také v tom, že misionáři o něco usilovali a A. Humboldt, tudy jen procházel, ale v podstatě mu byl osud domorodých etnik lhostejný.

V případě knihy P. Gumilly jsem na počátku chtěla sledovat, jaký vliv prozvěnu na něj mělo jeho dlouholeté poslání. Zda se nějakým způsobem vyvíjel jeho postoj k chráněncům. Tato otázka by si zase zasloužila více prostoru. Moje možnosti, ale byly omezené. Především je to obtížné soudit vzhledem k tomu, že knihu nepsal postupně, ale s delším odstupem času během svého čtyřletého působení jako provinciální prokurátor v Evropě. Jak se časem měnil jeho náhled na indiány, by se zřejmě dalo lépe poznat na průběžně zasílaných informativních zprávách určených řádovým bratrům a nadřízeným. K těm jsem ale neměla přístup, vzhledem k přísným podmínkám kladeným badatelům v Archivu Romanu a španělských archívech. Porovnat dopisy s knihou by jistě bylo zajímavým rozšířením práce. Možná by se ukázala Gumillova pružnost názorů, které mohly ovlivnit různé okolnosti. Především to ke komu zpráva mířila. Dá se očekávat, že když měl v Římě přesvědčit řádové představené o vyslání dalších pracovníků, tak mírnil své horečnaté proslovy na adresu indiánů. Již v knize samotné se projevuje nejednotnost jeho výroků a zmiňovala jsem se, jakým způsobem dokázal obracet hodnotící znaménka. Stejně tak by stálo za to srovnat jeho postoj s ostatními spolupracovníky, opět na základě dopisů. V knize Gumilly jsem si všimla různých náznaků. Kupříkladu v případě dlouhé poutě P. Riverry. Zatímco P. Gumilla viděl po jeho návratu jen malý přínos míněné výpravy, jeho mladší spolupracovník byl spokojený s tím, čeho dosáhl. Možná se v tomto případě projevil syndrom Gumillova vyhoření. Naopak mladý misionář byl plný iluzí, které jeho starší kolega po letech práce ztratil. Ale opět jsem na začátku problému, protože nemám z čeho soudit Gumillův počáteční zápal. P. Cassani se ve svých krátkých zmíenkách a charakteristikách etnických skupin ukázal být také více tolerantní nebo více schopný kompromisu. U každé skupiny hledal něco dobrého, co jej přimělo doufat v to, že přece jen měli jejich příslušníci dobrý

předpoklad k tomu se změnit a byli vhodní ke konverzi. Abych však nekřivdila P. Gumillovi i v jeho případě se dá na několika místech v knize najít znak toho, že si ještě uchoval naději.

Ponechám již analýzu pramenů a přeju k zjištěným skutečnostem vztahujících se k misijní činnosti. V druhé kapitole věnující se evangelizačnímu a kultivačnímu procesu jsem představila různé problémy, kterým byli jezuité vystaveni během své činnosti mezi orinockými etniky. Misijní činnost ztěžovala řada faktorů. S některými by se pravděpodobně setkali i v jiných lokalitách, ale na úspěch jezuitů působily i podmínky, které byly pro danou oblast specifické. Nastínila jsem jazykovou situaci, která byla velmi různorodá vzhledem k rozvětvené etnografii. Zmínila jsem se, že znalost domorodých jazyků představovala standartní výbavu misionářů po celé Americe. Byl to nezbytný základ, aby se dokázali s indiány domluvit. Jenže při srovnání s jinými oblastmi, jsem zdůraznila absenci jednoho jazyka, který by sloužil k dorozumění se všemi. Vzhledem k izolovanosti skupin na Orinoku s různou jazykovou vybaveností nezbylo, než ovládat vícero domorodých jazyků naráz. Podle Humboldtových záznamů od této praxe pozdější nástupci jezuitů upustili a měli k sobě jen překládajícího indiána, který dobře rozuměl španělsky, ale už tak dobře nemluvil. Přestože bylo jazykové dorozumění důležité, tak jsem se snažila demonstrovat na různých příkladech, že si misionáři dokázali poradit i beze slov.

Podstatné bylo, to co se skrývalo za slovy. Pochopení významu slov, někdy tak abstraktních bylo v učení věrouky zásadnější. Indiáni chápali vysvětlované věci velmi jednoduše. Spojení křestu a vody, ale co obnášelo to, být dobrým křesťanem, jim již unikalo. Báli se jít ke zpovědi, aby se Bůh nedozvěděl o jejich hříších, často si ani neuvědomovali, co vše je považováno za hřích. Vzpomenu pohřbení zaživa a další situace pramenící v nepochopení spojitosti křestu a smrti. Hlavním břemenem bylo to, že hodnoty, smýšlení, zvyklosti a další věci vycházející z odlišného kulturního prostředí bylo velmi obtížné vysvětlit a předat. S tímto se však museli duchovní poprat při kontaktu na všech místech Ameriky.

Nikdo z misionářů si nejspíš bláhově nemyslel, že by jeho poslání bylo jednoduché. A ne každý byl k této práci vhodným kandidátem. Pro své poslání se museli vzdát řady věcí, své rodiny, přátel, životního standartu, který jim umožnil

vstup do řádu. Pravděpodobně měli tito dobrovolníci nějaké povědomí o tom, co misijní činnost obnáší, ale na začátku nemohli vědět, kde se ocitnou. Tohle záleželo na rozhodnutí shora, které se podřizovalo aktuální potřebě. V orinocké oblasti byla po nových pomocnících velká poptávka. A podle žalostných vzdechů P. Gumilly počet pracovníků nikdy neodpovídal uvolněným místům. Museli cestovat obvykle několik dní mezi jednotlivými osadami. To skýtalo nebezpečí, že indiáni po té, co misionář nechal bez dozoru nově založenou osadu, aby zase navštívil své ostatní chráněnce, místo opustí a odejdou zpět do svých původních domovů. Přestože to nebyl následek tragédií, způsobených vpády Karibů a šířením nemocí a vždy byla naděje, že se je podaří přimět k návratu. Muselo to být velmi vyčerpávající a misionáře to flustrovalo. Tohle totiž mohli ovlivnit. A to tím, že jim pošlou posily. Nicméně s ohledem na představený zdlouhavý proces vysílání jezuitů do Ameriky, byli misionáři stejně bezmocní jako vůči epidemickým zkázám.

Vedle stálého působení v misii a starání se o nové křesťany však velkou část misijního poslání zabíral rekult nových osadníků. Ze zkoumaných životopisů v *Biblioteca de los escritores neogranadinos* vyplývá, že většinou tohle byla výsada nově přichozích pracovníků, kteří nejprve nasbírali potřebnou zkušenost po boku starších kolegů a poté se vydávali na průzkum. Po katastrofálních následcích epidemií ve třicátých a čtyřicátých letech 18. století, kdy vymřela více než polovina usazených indiánů, byli misionáři donuceni k rozšíření svých obzorů. Tehdy P. Manuel Román zabrouzдал až do horních vod, kde navázal nové kontakty a postupně s dalšími spolupracovníky zakládali nové redukce. Ocitli se znovu na začátku, ale podle poznámek P. Gilije dosáhli během dvou dekad až do expulze ohromných úspěchů. A tak náhlý zásah, kdy museli jezuité Ameriku opustit, zmařil všechny výsledky velké píle a trpělivosti v práci s orinockými domorodci ve chvíli, kdy se jejich síť křesťanských osad rozkládala od San José de Cabruta až po La Esmeraldu téměř tisíc kilometrů podél orinockého toku. Když tyto misie na Horním Orinoku navštívil Humboldt, tak už tomu tak bylo jen ve vzpomínkách a na všech místech se odrazil úpadek. Už nikdy se stav misí pod správou nástupnických řádů nevyrovnal časům podnikavých jezuitů.

Resumé

Esta tesina se dedica por la sonda micra en los fuentes del carácter personal (los recuerdos publicados de los misionarios de la *Compañía de Jesús*) a los grupos étnicos asentados en valle del río Orinoco y sus vertientes Apure, Meta, Caura, Ventuari, Casiquiare etc. Los miembros de aquellos grupos étnicos estaban bajando a las reducciones de jesuitas y después de la expulsión en año 1767 a las misiones de los ordenes sucesorios. En esos pueblos misionales, los que eran las unidades de economía independientes, además de, que los indios eran evangelizados y también educados para la vida cívica. Los misioneros les enseñaban como procesar los metales, como cultivar en el campo y criar los ganados. Eso proceso llevó muchos cambios en la vida de los aborígenes y redució su cultura original. Esta tesina observa a base de la interpretación de los fuentes cómo estaban los misioneros exitosos y qué les obstruyó en sus afanes. Cómo se estaban cambiando los aspectos de la vida, el modelo de los pensamientos y fé de los nativos. Cual papel esos aspectos representaban en los problemas de la evangelización. Entre los obstáculos principales se hallaban falta de los misioneros, gran diversidad de los lenguajes y los caracteres aborígenes, las condiciones climáticas, el terreno inaccesible etc. Al problema gravísimo como la interrupción súbita de las actividades de los jesuitas en tiempo próspero. Pues su salida quedaron las reducciones sin dirección y algunos pueblos los indios abandonaron. Este estado desolado mencionó en sus diarios Alexander von Humboldt en el principio del siglo siguiente.

Prameny:

CASANI, J.: *Historia de la Provincia de la Compañía de Jesús del Nuevo Reino de Granada en la America. Madrid 1741.*

Kapitola 1 GUMILLA, J.: *El Orinoco ilustrado, y defendido: historia natural, civil, y geographica de este gran rio, y de sus caudalosas vertientes. Madrid 1741.*

HUMBOLDT, A.; BONPLANDT, A.: *Reise in die Aequinoctial – Gegenden des neuen Continents in den Jahren 1799, 1800, 1801, 1802, 1803 und 1804, (II.-IV. Theil) Stuttgart und Tübingen, 1820.*

VRÁZ, E. S.: *Napříč rovníkovou Amerikou. Praga, 1984.*

Seznam literatury:

ARELLANO, F.: *Una introducción a la Venezuela prehispánica: culturas de las naciones. Caracas, Universidad Católica Andrés Bello, 1987.*

BUDIL, T. I.: *Za obzor západu, Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase. Praha: Triton 2007.*

BURRIEZA: *Jesuitas en Indias: entre la utopía y el conflicto: trabajos y misiones de la Compañía de Jesús en América, Valladolid 2007.*

FRAZER, J. G.: *Sympatetická magie. In: Zlatá ratolest. Lidové noviny 2010. (přel. Šťávníčková)*

MORA, G. F.: *Reducciones y haciendas jesuiticas en Casanare, Meta y Orinoco sg. XVII. Bogotá 2004*

OSTLER, N.: *Říše slova, jazykové dějiny světa. Praha: BB/art s.r.o. 2007. (přeložila P. Andělová).*

PLEŠINGER, V.: *Spor o svěřepé lidi. In: Koktejl, č. 10, 2002.*

POLIŠENSKÝ, J. a kol.: *Dějiny Latinské Ameriky. 1979.*

REY, J. F.: *Biblioteca de los escritores neogranadinos, Pontificia Universidad Javeriana en Bogotá 2006.*

REY, J. F.: *Los jesuitas en Venezuela, Tomo I, Las fuentes. Caracas-Bogotá 2006.*

- SAIGNES, A. M.: *Estudios de Etnología Antigua de Venezuela*. Caracas. Universidad Central de Venezuela 1961.
- TIAPA, F.: *Las relaciones interétnicas entre los Warao de la frontera noroccidental del delta del Orinoco durante la época colonial*. Instituto Venezolano de Investigaciones Científicas 2007
- TODOROV, T.: *Dobytí Ameriky, Problém druhého, Mladá fronta 1996*.
- ZELENÝ, M.: *Indiánská encyklopedie. Indiáni tři Amerik*. Praha 1994.
- ZELENÝ, M.: *Malá encyklopedie bohů a mýtů Jižní Ameriky*. Libri 2009.
- ZELENÝ, M.: *Malá encyklopedie šamanismu*. Praha: Libri 2007.
- ZERRIES, O.: *Waika: Die kulturgeschichtliche stellung der Waika – Indianer des Oberen Orinoko im Rahmen der Völkerkunde Südamerikas*. tran. Renner, K., München 1964.